

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**TÜRK ANAYASALARINDA
MİLLİ DEVLET, ÜLKE ve VATANDAŞLIK
KAVRAMLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

H. KÜBRA PEHLİVAN

İSTANBUL 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRK ANAYASALARINDA
MİLLİ DEVLET, ÜLKE ve VATANDAŞLIK KAVRAMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
H. KÜBRA PEHLİVAN

DANIŞMAN: PROF. DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Hatice Kübra Pehlivan'ın "Türk Anayasaları'nda Milli Devlet, Ülke ve Vatandaşlık Kavramları" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr.Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

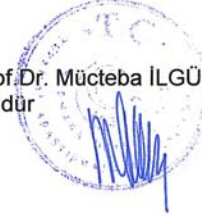
Üye : Yrd.Doç.Dr.Ali Satan
Üniversitesi Marmara

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 28/03/2006 tarih ve 16-3 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mücteba İLGÜREL
Müdür

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	:	H. Kübra PEHLİVAN
Ana Bilim Dalı	:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Tez Danışmanı	:	Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	:	YükIIIsek Lisans- Ekim 2006
Anahtar Kelimeler	:	Anayasa, Milli Devlet, Ülke, Vatandaşlık

ÖZET

Türkiye’de doksanlı yıllardan sonra hız kazanan, devlet üzerindeki tartışmalar, özellikle milli devlet olma niteliğinde odaklanmıştır. Bu eleştiriler, gerekçeleri itibariyle, genellikle anayasaların temel hak ve özgürlükler konusundaki düzenlemelerine dayandırılmakla birlikte, aslında masaya yatırılan, “Türk Milli Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”dür.

Bu araştırmada; milli devlet olma sürecinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin olmazsa olmaz prensipler olarak belirlediği, -milli devlet-, -ülke- ve -vatandaşlık- kavramlarının geçmiş anayasalardaki karşılıkları ve özellikle anayasal süreçte uğradığı değişimlerin tespiti ile, yeni konjonktürel gelişmeler karşısında, sözkonusu kavramların bundan sonra alması muhtemel şekillerde, devletin kuruluş amacına uygun bir istikrarlılığın nasıl korunabileceği bulunmaya çalışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	:	H. Kübra PEHLİVAN
Field	:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Supervisor	:	Professor:Süleyman BEYOĞLU
Degree Awarded and Date	:	Master-October
Keywords	:	Constitution, National State, Country, Citizenship

ABSTRACT

The arguments on the state which gained speed after the years of ninety have especially focused on the quality of being national state. This criticism, because of its justifications, although generally are based onto the compositeness of the fundamental rights and freedoms of the constitutions, in fact the thing that is laid onto the table is “the indivisible unity of the Turkish National State with its country and nation”.

In this research; ascertaining of the equivalences of the concepts –national state-, country- and citizenship in the past constitutions that Turkish Republic determined as a sine qua non principles and their change especially in the constitutional process, in the process of becoming national state and against the new conjuncture developments, finding how the subject to word concepts consistency be protected in appropriation with the aim of establishment of the state in the shapes those probably will take formation after now.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN HAZIRLAYICI UNSURLARI

I- DEVLETİN BEŞERİ UNSURU OLARAK MİLLET	4
A. Beşeri Unsur Üzerinde Tartışmalar	4
B. Beşeri Unsura Etki Eden Faktörler	6
1. Tabi, Sosyal ve Ekonomik Faktörler	6
2. Objektif Faktörler	7
3. Subjektif Faktörler	7
II- DEVLETİN FİZİKİ UNSURU OLARAK ÜLKE	8
A. Ülkenin Devlet Düşüncesi İçerisindeki Yeri	8
B. Ülke ile Devlet Arasındaki İlişkinin Hukuki Boyutu	8
1. Ülke-Mülk Teorisi	9
2. Ülke-Suje Teorisi	10
3. Ülke-Yetki Sınırı Teorisi	11
C. Değerlendirmeler	11

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET KURAMININ TARİHİ GELİŞİMİ

I- BATI DÜNYASINDA DEVLET	13
A. Antik Yunan'da Site Anlayışının Kavramlar Üzerinde Etkileri	13
B. Roma'nın Emperyal Devlet Anlayışı	14
C. Ortaçağ'ın Feodal Düzeninde Devletsiz Geçen Bin Yıl	16
D. Yeniçağ'da Devletin Değişimi	17
II-DOĞU DÜNYASINDA DEVLET	20
A. Eski Türklerde Devlet	21
B. İslamiyet'ten Sonra Arap Medeniyeti'nde Devlet	24
C. İslam'ın Kabulünden Sonra Türklerde Devlet	28
1. Karahanlı Devleti	30
2. Büyük Selçuklu Devleti	30
3. Anadolu Selçuklu Devleti	31
4. Anadolu Beylikleri	32
5. Osmanlı Devleti	32

III- DEVLET KURAMININ ULAŞTIĞI SON NOKTA:MİLLİ DEVLET	35
A. Milli Devletin Fiziki Unsuru	36
B. Milli Devletin Beşeri Unsuru	37
C. Tebaadan Vatandaşlığa Beşeri Unsurun Hukuki Profilindeki Değişim	37
1. Tanım	38
2. Vatandaşlığın Tarihi Gelişimi	38
3. Vatandaşlığın Hukuki Boyutu	40
a. Vatandaşlığın Hukuki Bir İlişki Olduğu Şeklindeki Görüş	40
b. Vatandaşlığın Hukuki Bir Statü Olduğu Şeklindeki Görüş	41
4. Vatandaşlığı Kazanma Halleri	42
a. Asli Vatandaşlık	42
b. Müktesep Vatandaşlık	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ANAYASALARINDA MİLLİ DEVLET, ÜLKE VE VATANDAŞLIK KAVRAMLARI

I- ANAYASAL BELGE NİTELİĞİNDE KABUL EDİLEN BELGELER	44
A. TANZİMAT (DÖNEMİ) FERMANLARI	45
1. Sened-i İttifak	45
2. Gülhane Hatt-ı Hümayunu	46
3. Islahat Fermanı	47
B. TANZİMAT DÖNEMİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER	48
II- TÜRK ANAYASALARI	49
A. KANUN-İ ESASİ	49
1. Tarihçe	49
2. Kanun-i Esasi'nin Hukuki Niteliği	50
3. Osmanlı Ülkesi: Memalik-i Devlet-i Osmaniy	51
4. Kanun-i Esasi'nin Beşeri Unsuru: Tebaa ve Osmanlılık Kavramı	53
a. Jön Türk Hareketi ve Üç Tarz-ı Siyaset Denemeleri	54
(1) Osmanlıcılık	54
(2) İslamcılık	56
(3) Türkçülük	57
(4) Yaşanan Hayal Kırıklığı	58
b. Osmanlıcı Anayasanın Türkçü Maddesi:12. Madde	59
c. İlk Vatandaşlık Düzenlemeleri	60
B. 1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU	61
1. Tarihçe	61
2. Üstü Kapalı Anayasa	62
a. Türkiye Devleti	62
b. İlan Edilen Milli Devlet, Korunan Saltanat ve Hilafet	64
c. Egemenliğin Sahibi Millet, Ülkede Yaşayan Türkiye Ahalisi	65

C. 1924 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU	67
1. Tarihçe	67
2. Milli Devlet Vurgulamaları	68
3. Türkiye Ahalisi'nin Tebaadan Vatandaşlığa Geçişi	68
4. Anayasa Değişiklikleri	69
D. 1961 ANAYASASI	70
1. Tarihçe	70
a. Çok Partili Hayat Kargaşası	70
b. Anayasanın Tartışmalı Hazırlık Süreci	72
2. Anayasanın “Başlangıç” Kısmı	73
a. Başlangıç Kısmının Anayasanın Asıl Metninden Sayılması	74
b. Türk Milliyetçiliği	74
c. Türk Milliyetçiliği Üzerine Tartışmalar	76
3. Anayasanın Lafzında İlk Kez “Milli Devlet”	78
4. Ülke Kavramının Doktriner Bir Temele Oturtulması	79
5. Vatandaşlık Bağı	80
E. 1982 ANAYASASI	81
1. Tarihçe	81
2. “Türk Milliyetçiliği”nden “Atatürk Milliyetçiliği”ne Dönüşüm	82
3. Anayasanın Bölünemez Ülkesi Üzerinde Federasyon Tartışmaları	84
4. Vatandaşlık Tartışmalarında Gözlerden Kaçan Bir Husus: Maddedeki Türk Devleti” İfadesi	85
5. Değiştirilemez Hükümler	86
F. AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİ KAPSAMINDA YENİ BİR ANAYASAYA DOĞRU	87
1. 2001 Anayasa Değişiklikleri	87
a. Başlangıç Metni	87
b. Milli Devlet, Ülke ve Vatandaşlık Anlayışına Etki Edebilecek Madde Değişiklikleri	88
2. Avrupa Birliği ile Ulusal Yetkilerin Aşılması Durumu	91
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ	107

ÖNSÖZ

Türkiye’de doksanlı yıllardan sonra hız kazanan, devlet üzerindeki tartışmalar, özellikle milli devlet olma niteliğinde odaklanmıştır. Bu eleştiriler, gerekçeleri itibarıyla, genellikle anayasaların temel hak ve özgürlükler konusundaki düzenlemelerine dayandırılmakla birlikte, aslında masaya yatırılan, “Türk Milli Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”dür.

Batı değerlerinin, bir yüzyıl önce kurguladığı dünya tablosuna, karşısında mukavemet oluşturan gücün kırılmasıyla birlikte, yeniden ve ölçüsüz bir biçimdeki müdahalesi, teknolojik gelişmelerin beyinlere empoze ettiği -milenyum- kavramıyla örtüşünce, zihinde bir çağrışım uyandırmaktadır; milli devletleri ortadan kaldırma çabalarıyla girişilen bin yıllık düzenlemelerin oluşturmaya çalıştığı, birkaç şehirden ibaret devletçikler ile ortaçağ düzeninin feodal beylikleri, nicelik itibarıyla ne kadar birbirine benzemektedir! Milenyum projesi bu anlamda, Avrupa Ortaçağının devletsiz geçen bin yılını akla getirmektedir. Bir farkla, yeni bin yılın devletçikleri, büyük devletin kurguladığı satranç tahtasının piyonlarıdır. Bu durum, daima tekerrür eden tarihsel bir gerçeği yansıtmakla beraber, bu defa, satranç tahtasının öbür ucunda bir oyuncu yoktur ve işte bu durum itibarıyla da dünya, ortaçağ (Avrupası) benzeri yeni bir düzensizliğe açık görünmektedir.

Tarihi dünya atlası açılmaksızın ve niyetlerdeki dünya tablosu masaya yatırılmaksızın, Türkiye’nin geleceğini tasarlamak mümkün değildir. Zira düzenin mimarları tarafından masa başında kaderi çizilen devletler arasında, geçmişte olduğu gibi, Türkiye, yine bulunmaktadır. Diğer yandan yaklaşık doksan yıl önce, milli devletler kervanına, kendi -milli devlet- algılamalarını dayatarak katılması, bu devletin ender özelliklerinin varlığına işaret etmektedir. Bu özelliklerin en ince ayrıntılarıyla tetkiki, yeni dünya düzeninde de istikamet tutmak bakımından ivedi bir zaruret arz etmektedir.

Bu ölüm kalım süreci içerisinde, Türkiye’de yapılması gereken, olabildiğince çok sayıda sağ duyulu proje üretilmesi ve ülkenin kaderini, bunun sonucunda doğacak sağduyulu, akılcı konsensusun çizmesidir. Rüzgarın akışına göre değil, dümenin

tutuşuna göre yol alınması, Türkiye'yi yeni bin yılda kendi bölgesinin lokomotif gücü kılacak tek çaredir.

Bu araştırmada; milli devlet olma sürecinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin olmazsa olmaz prensipler olarak belirlediği, -milli devlet-, -ülke- ve -vatandaşlık- kavramlarının geçmiş anayasalardaki karşılıkları ve özellikle anayasal süreçte uğradığı değişimlerin tespiti ile, yukarıda izah edilmeye çalışılan yeni konjonktürel gelişmeler karşısında, sözkonusu kavramların bundan sonra alması muhtemel şekillerde, devletin kuruluş amacına uygun bir istikrarlılığın nasıl korunabileceği bulunmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle, aldığım hukuk eğitiminin, tarih ilmiyle buluştuğu bu müstesna konuyu büyük bir öngörüyle tespit edip, beni yönlendiren ve tezin son şekli almasına kadar değerli görüşlerini esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU'na teşekkürlerimi iletmeyi borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans eğitimini, farklı bir sahada yapmam konusunda beni yüreklendirip, son aşamaya kadar destek olan aile büyüğüm Sayın Rasim KOÇ'a ve uzun süren bu çalışmada teşvikini hiç eksik etmeyen değerli eşim ve meslektaşım Hasan Basri PEHLİVAN'a teşekkürlerimi iletmek benim için zevkli bir vazifedir. Bu araştırmanın, çizilecek rotaya hizmet eden binlerce araştırmadan biri olması ve bu rotayla, masa başında çizilen iki boyutlu tasarımların boyunduruğundan bir kez daha çıkılabilmesi temennisiyle.

H. Kübra PEHLİVAN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
akt.	: Aktaran
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM.	: Anayasa Mahkemesi
bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
dip.	: Dipnot
E.	: Esas
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
R.G.	: Resmi Gazete
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

Devlet kuramı, niteliği itibarıyla pek çok bilim dalının ilgi sahasına girmektedir. Devletin hangi ihtiyaçlardan doğduğu sosyolojinin, ne olması gerektiği ise felsefenin sorunudur. Hukuk, devletin ne olduğu ile; tarih de var olanı tespit etmekle ilgilenir. Bu yüzden tarih ve hukuk, ideali (olması gerekeni) değil, reeli (olanı) tespit etmek amaçları itibarıyla birbirine benzer, hatta çoğu zaman hukukun, tarihi değil ama, tarihin hukuk disiplinini tamamladığı gözlenir.

Bu araştırmada bundan yola çıkılarak, hem tarih hem de hukuk disiplinlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Zira bu tezin konusu, her ikisine de aynı derecede ihtiyaç duymaktadır. Çünkü hukuk, olanı tespit ederken, çağının kabullerini aklamak vazifesini de üstlenir. Tarih de işte bu aşamada, araştırmacıyı, çağdaşı hukuk metinlerine erişilene kadar geçilen aşamalardan haberdar etmek suretiyle, nesnel, tarafsız, kayırmaz olmaya mecbur kılar.

Devlet, hukuk disiplini çerçevesinde tanımlanmalı ancak bunun için tarihten yararlanılmalıdır. Çünkü geçmiş zamanın rahle-i tedrisinden geçmemiş bir devlet tanımı, çağının ihtiyaçlarına cevap veremez. Ancak, bütün tarihsel gelişmelerin hakkı verilip, bunların doğurduğu devlet modelleri anlaşıldıktan sonra da, zamanlar üstü bir devlet tanımına varılmalıdır. Tarihin değişkenliğine devleti de dahil edip, “nasılsa değişecek ve değişmeli” mantığı içerisinde olmak, kendi çağını devletsizliğe yani belirsizliğe mahkûm etmek demektir. Çünkü devlet, kamunun kolektif çıkarlarını korumak, teminat altına almak için, var olmak zorundadır. Devletin varlığının bu anlamdaki birinci koşulu ise çerçevesinin çizilmiş olmasından geçmektedir. Bunun için de hüküm sürdüğü devrin kabullerince bir tanımı olması gerekmektedir.¹ Nihai tanımı bulmak vazifesi felsefeye ait olmakla birlikte, esasen henüz herkesçe kabul gören bir tanıma da ulaşamadığından, varolan ile yetinmek, en iyi çözüm görünmektedir.

¹ Cemal Bali AKAL, “Devlet, Yasa, Hakimiyet”, *Cumhuriyetin 75. Yılı Armağanı*, İstanbul, 1999, s.19
Yazar, aynı kavramın her devir için daima aynı anlama gelmeyeceğini, örneğin Ortaçağ *respublica*’sı ile yeniçağ *respublica*’sının aynı siyasi birliği ifade etmediğini, modern siyasi hukuk terminolojisinin “devlet”inin ise XV. Yüzyılda kullanılmaya başlanan yeni bir kavram olduğunu düşünmektedir.

Hukuk içerisinde devleti araştırma vazifesinin kamu hukukuna düştüğü, tartışılmayan bir durumdur. Zira devlet, Başgil'in ifadesiyle, kamu hukukunun hareket noktası ve sujesidir.²

Çalışmaya devletin hazırlayıcı unsurlarının tahlili ile girişilmiş, ülke ve millet kavramları bu kapsamda ele alındıktan sonra, bu kavramların, devletin tarihi gelişiminde geçirdiği evreler araştırılmıştır. Bu evreler Batı için farklı, Türk milleti için farklı seyrettiğinden, önce Batı'daki devlet algılamalarının tarihsel seyri üzerinde durulmuş, kendi iç algılamalarımız için ise, devlet, ülke ve millet kavramlarının eski Türk topluluklarındaki anlamlarına, İslamiyet'in devlet telakkisine ve nihayet Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra ortaya çıkan özgün devlet algılamalarına müracaat etmek mecburiyeti doğmuştur.

Böylece bugünkü milli devlet anlayışımıza yön veren tarihsel aşamaların ışığında, Batı tipi milli devlet sürecini başlatan iki yüz yıllık serüvenimizin başlangıç noktasına gelinmiştir. Bu aşamada milli devletin ortaya koyduğu ülke ve millet kavramları ve çok milletli imparatorlukların tebaasının dönüşüm geçirerek vatandaş olması hususları incelendikten sonra anayasacılık tarihimizin dönüm noktaları, çalışmanın konusunu oluşturan kavramlar itibarıyla teker teker incelenmiş ve bu kavramlarda oluşan değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda olmak üzere en son 2001 Anayasa değişiklikleri, ilgili maddelerde doğrudan bir değişiklik yapmamakla birlikte, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi kapsamında yapılan değişikliklerin bu kavramlara etkileri bakımından tahlil edilmiştir.

² Ali Fuad BAŞGİL, "Devlet Nedir?", *İÜHF.M.*, XII, 1946, s. 982

Birinci Bölüm

DEVLETİN HAZIRLAYICI UNSURLARI

Bugün modern devlet için kabul gören klasik tanım, Jellinek'in üç öge kuramıdır. Eksik bulunmakla, bol eleştiri almakla birlikte günümüz devlet algılamasını en kısa, en özlü biçimde bu tanım yansıtmaktadır. Ancak sorun da burada doğmaktadır. İlk iki öge, devlet biçimleri konusu içinde kalırken; üçüncü öge olan egemenlik, bir yönüyle de iktidarın kullanılması demek olduğundan, aynı zamanda bir devletin yönetim biçimini ifade etmektedir. İşte bu sebepten dolayı, devletin teşkilatlandıktan sonrasına ait bir husus olan egemenlik, her zaman diğer ikisinden daha önemli addedilmiş, bu yüzden egemenlik ile ve bunun nasıl uygulanacağı sorununa ilişkin olarak demokrasi, monarşi, cumhuriyet kavramları ile ilgili olarak pek çok araştırma bulunurken, devlet biçimleri daha az ilgi çekmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak; ülke ve insan ögesi (vatandaşlık) kavramları, yapılan eserlerde ancak, bu konularla ilgili formal düzenlemelere girilmeden önceki girizgah satırları olarak yer bulabilmiştir.

Bu konuda Türk Kamu Hukuku'nda en sistematik ve en kapsamlı tasnif, Recai Galip Okandan tarafından yapılmıştır. Yazar, devletin unsurlarını; devletin teşekkülünü hazırlayan maddi unsurlar ile fiili ve hukuki varlığını mümkün kılan unsurlar olarak ikiye ayırmış ve devletin hazırlayıcı unsurları olarak da nitelendirebileceğimiz birinci tasnife, devletin fiziki unsurunu ve beşeri unsurunu dâhil etmiştir. Devletin fiziki unsuru ülkedir. Beşeri unsur ise kimine göre insan unsuru, kimine göre nüfus, kimine göre ise millettir.

İkinci sırada yer alan devletin fiilen ve hukuken teşekkülünü mümkün kılan unsurlar, varlıklarını birinci sıradaki hazırlayıcı unsurlara borçludurlar. Zira bunlar olmadan, devletin vücut bulmasına müsait bir zeminin oluşması mümkün değildir. Hazırlayıcı unsurlar, devlet yapısının esas malzemelerini oluşturmakta ve bunların meydana gelmesinde tarihi, coğrafi, sosyolojik, ekonomik ve bunun gibi sosyal faktörler rol oynamaktadır.³

Görüldüğü üzere yukarıdaki tasnif esas alındığında, çalışmanın konusunu oluşturan kavramlar, devletin hazırlayıcı unsurları içerisine dahil olmaktadır. Bu

³ Recai Galip OKANDAN, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1952, s.740

tasniften daha iyisine rastlanılmadığı bir yana, esasen bundan başka bir tasnif de bulunmamaktadır.

1- DEVLETİN BEŞERİ UNSURU OLARAK MİLLET

A-Beşeri Unsur Üzerinde Tartışmalar

Devletin beşeri unsuruna -millet- denilip denilmeyeceği konusunda tartışmalar vardır. Kimi yazarlar, *millet* sözcüğünün, beşeri unsur karşılığın için yeterli ve gerekli olduğunu düşünmektedir. Zira bir devlet, ancak millet olma olgunluğuna erişebilmiş insan topluluğu tarafından kurulabilir. Sosyolojik olarak millet olma aşamasına erişememiş insan toplulukları, devlet kuramayacağından; beşeri unsurun ifade edilmesi için başka sözcüklere ihtiyaç bulunmamaktadır. Bilakis *millet* kelimesi yeterli ve esasen aşama itibariyle de gereklidir.

Ancak Okandan'ın da dahil olduğu çoğunluk buna karşı çıkmaktadır. Birinci itiraz, millet kelimesinin anlamı hususundadır. Milletın Fransızca karşılığı olan *nation*, belirli koşulları haiz, bir milli devlet oluşturabilecek insan topluluğu demektir. Bu durumda ırkı ve dili aynı olan, menfaatleri çok uzun süredir aynı seyreden ve aynı toprak üzerinde yaşayan fertlerden oluşan insan çokluğuna *nation* denmektedir. Fakat Türkçede bunun karşılığı olmak üzere kullanılan *millet*, din birliğine dayanan insan topluluklarını ifade etmek için kullanılan Arapça kökenli bir sözcüktür. (Yahudi milleti, Hıristiyan milleti gibi) Bu sebeple de *nation* u karşılamayan bu sözcüğün, devletin beşeri unsur olarak kullanılması yanlış bulunmaktadır.

Millet sözcüğü, uzun bir dönem boyunca bu anlamda kullanılmamakla birlikte; ileride açıklanacağı üzere, tarihi ve sosyolojik gelişmeler, kelimenin manasının değişerek, bir anlam kayması geçirmesine sebep olmuştur. Aynı durum, yüzyıllar boyu başka anlamlar için kullanılan ve on altıncı yüzyıldan itibaren devlet olarak kullanılmaya başlayan *state* kelimesi için de mevcuttur. Üstelik *state*, bir kişinin (Machieveli) bölgesel bir ifadeden yola çıkarak *devlet* anlamında kullandığı bir kelime olduğu halde itirazla karşılaşmamışken; sosyolojik gelişmelerin *millet* üzerinde neden olduğu değişime rıza gösterilmesi gerekmektedir. Zaten itiraz sahipleri, bu kelimenin yerine yeni bir kelime önermemişlerdir ve *nation* üzerindeki ikinci itirazları da, bu konudaki kesin yargılarını ortaya koymaktadır. Buna göre, *nation* kelimesinin yakın bir

mazisi bulunmaktadır ve bu mazi, ortaçağda kurulan devletlerin beşeri unsurunu izaha yetmemektedir. Zira Avrupa’da kurulan devlet ve imparatorluklar (Roma, Büyük Roma Germen İmparatorlukları gibi) soy ve dil birliğine dayanan mütecanis topluluklarca kurulmamıştır. Bunlara *millet* denilemeyeceğine göre, bu devletleri kuran beşeri unsurun, başka bir şekilde adlandırılması gerekmektedir.⁴

Avrupa toplumları için doğru görünen bu faraziye, Türk devlet yapısı için aynı görünmemektedir. Çünkü Türklerin gerek İslamiyet’ten önce gerekse İslamiyet’ten sonra kurdukları bütün devletler, bugün anlaşılan manada soy ve dil birliğine dayanmaktadır yani millidir.⁵ Müslüman olduktan sonra Selçuklu ve Osmanlı örneklerinde olduğu gibi İran ve Arap tesirleri görülmüş olsa da, devletler, ilk kuruluşları ve ana yapıları itibariyle daima mütecanis bir görüntü arz etmişlerdir., Bu durumda ya bütün toplumlar için aynı kaidelerin işlerliği gibi bir iddiadan vazgeçilmesi ya da Türk Devlet geleneğinin, genel geçer prensiplere bir istisna teşkil ettiğinin kabulü gerekecektir.

Bir başka iddia da, yakın zamanda kurulan devletlerin beşeri unsurlarında her zaman bir milletin yer almadığı şeklindedir. Bu da, milli devletler sahneye çıktıktan sonra artık beşeri unsurun millet olduğuna dair inancı yok etmeye yönelik görülmekte ve delil olarak da Amerika Birleşik Devletleri’ni kuran bir Amerikan milletin olmadığı, bilakis devlet kurulduktan sonra böyle bir milletin ortaya çıktığı gösterilmektedir. Bu yüzden de beşeri unsura sadece millet değil, insan topluluğu, ahali, nüfus gibi kavramların da dahil olması gerektiği savunulmaktadır.⁶ Burada, yine bütün topluluklara aynı genelgeçer prensiplerin uygulanamayacağı ya da ille de uygulanacaksa, istisnai durumların kabulünün gerektiği tekrarı ile yetinilecektir. Geçmişte bir Roma, günümüzde bir Amerika Birleşik Devletleri, öncesi ve devamı olmayan birer istisna devlet durumundayken, tanımlamalara ya da itirazlara örnek teşkil edebiliyorsa; bütün tarihi boyunca hep aynı devlet geleneğini devam ettirmiş, bu konuda

⁴ OKANDAN, *a.g.e.*, s.743–745

⁵ “...Türk Tanrısı, Türk milletin adı ve sanı yok olmasın diye babam kağan ile anam hatunu yükseltmiş, şimdi de beni tahta çıkarmıştır.”

“...bu yüzden Türk milletin atalardan kalma devleti zevale yüz tutmuş...”

“...ben devletli (illi) olan bir millet idim; şimdi devletim nerede...”

“...Ey Türk milleti, sen Ötüken’de oturup kervan ve kafileler gönderirsen... ebediyen ülkeyi tutmuş olacaksın...” ifadeleri Türk devlet geleneğinde milletin olmazsa olmaz bir unsur olduğuna işaret eden sayısız örnekten birkaçıdır.

⁶ OKANDAN, *a.g.e.*, s.746

istikrarlı birkaç bin yılı olan Türk milletinin böyle bir istisnai hakkı çoktan doğmuş bulunmaktadır. Türk devletlerini kuran irade, daima Türk milletidir. Tarihte yüzden fazla Türk devleti kurulmuş ve yıkılmış, Türk milleti her defasında kurucu unsur olarak bir sonraki devletin temellerini atmıştır. Bu yüzden, konusu Türk devlet yapısı olan bu çalışmada, “Türk devletlerinin beşeri unsuru Türk milletidir.” iddiası, itirazları üzerine çekmeyecek bir formül olacaktır.

Bu husustaki çözüm arayışı önemlidir çünkü bulunacak çözüm, devletlerin geçmişine yön vermekten daha çok, bugün ve geleceklere ışık tutacaktır. Gelişimini Avrupa tarihinden almış ve bütün dünyada uygulanan beşeri unsur tasnifinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuran beşeri unsur bir yere koymak gerekmektedir. Bunun birinci sebebi; ortaya çıkacak farklılık, dünya siyaset disiplinleri için de yeni bir araştırma konusu anlamına gelmektedir. İkinci olarak; binlerce yıllık bir devlet geleneğinin devamı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin, dünya siyaset tarihinin bir aşaması olan ulus devletlerin sahneye çıkması süreci ile sadece tesadüfi bir tekamül birliği içinde olduğu anlamına gelecektir. Bu da en çok, ulus devletlerin tarihi rollerinin sona erip ermediği şeklinde bütün dünyayı saran uluslararası bir tartışma platformunda, Türk Devleti’nin eline bir çekince kuvveti sağlayacaktır. Tarihte kurulan diğer Türk devletlerinden farklı olarak, milletlerarası hukuk prensipleri dairesinde ve bilhassa buna özen gösterilerek kurulan Türk Devleti’nin elinde böyle bir çekincenin varlığı, gerektiğinde, meşruiyetinin devamını sağlayacak bir koz olacaktır.

Bu yüzden konuyu daha iyi açıklığa kavuşturabilmek için, beşeri unsurun faktörlerini gözden geçirmek gerekmektedir. Beşeri unsura etki eden etkenler doktrinde üçe ayrılmıştır.

B.Beşeri Unsura Etki Eden Faktörler

1. Tabii, Sosyal ve Ekonomik Faktörler

Bunlar, varlıklarını doğrudan insan tabiatında bulmaktadırlar. İnsan, bir sosyal varlık olarak, varlığını korumak ve sürdürmek ihtiyacı içerisindedir. Bu da ortaya karşılıklı sosyal yardımlaşma gibi, barış ve güvenlik içinde yaşama gibi arayışlar çıkarmakta, bunun sonucu olarak da topluluk halinde birarada yaşamaları tabii olmaktadır.

2. Objektif Faktörler

Objektif faktörler; soy birliği, dil birliği ve din birliği olarak üçe ayrılmaktadır. Soy birliği, eski devletler için çoğunlukla gerekli bir unsur olmakla birlikte bugünün devletlerine bakıldığında, bunun tek başına bir devlet kurmaya yetmediği göze çarpmaktadır. Zira bugün aynı devlet yapısı içerisinde farklı etnik gruplardan topluluklar bulunabilmekte ve birarada yaşayabilmekte iken aynı soydan olan toplulukların farklı devlet çatıları altında yaşadığına sık tesadüf edilmektedir. Soy birliğinin, bugünün milli devleti için tek başına yeterli olmadığı kabul edilmekle birlikte, devleti kurmayı kolaylaştırıcı niteliği de gözden kaçırılmamalıdır.

Dil birliği ve din birliği için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Aynı dili konuşan toplulukların farklı devlet çatıları altında yaşamalarına karşılık aynı devlet içerisinde farklı dili konuşan fertler, birlikte yaşama arzularını devam ettirebilmektedir. Mesela Belçika, Fransızca ve Flamanca konuşan insanların; İsviçre ise Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşan insanların ortaklaşa kurdukları devletlerdir. Farklı dine mensup insanların aynı devlet yapısına dâhil edilmeleri, günümüzün laik devlet yapıları içerisinde çok kolay başarılmıştır. Fertler, bu farklılıklara rağmen bir devletin beşeri unsurunu oluşturabilmişlerse ve başlangıçtaki konsensus hala devam edebiliyorsa, üçüncü bir faktörün varlığını aramak gerekecektir.

3. Subjektif faktörler

Üçüncü faktör, bugün kabul gören subjektif unsurları işaret etmektedir. Bu görüşün fikir babası Ernest Renan'dır. Mazi (kültür, an'ane birliği), mefkure (istikbal, ülkü birliği) gibi hususlar, devletin beşeri unsurunu oluşturan fertlerde aynı menşeyden geldikleri duygusunu oluşturarak, birbirlerine tamamen benzediklerini hissettirmekte, bu da farklı kökenden gelmiş olsalar bile, toplulukları birbirine mütenasip kılmaktadır.

Bu görüşün Türkiye'de öncülüğü Ziya Gökalp tarafından yapılmış, ileride açıklanacağı üzere, Atatürk'ün de bu tezi benimseyerek, birkaç değişiklikle kabul edip uygulamaya koymasıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendisini ifade zemini bu görüş üzerine kurulmuştur. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye ahalisi, ırk ve din ayırt edilmeksizin, Türk kabul olunmuştur. Bu tepeden inme bir anlayış değil, birbirinin devamı olarak kurulan devletlerin en sonuncusunda, kaderini bu devletin ve

milletin kaderiyle aynı gören farklı unsurlara da paye veren hümanist ve çağdaş bir yaklaşımdır.

II- DEVLETİN FİZİKİ UNSURU OLARAK ÜLKE

A. Ülkenin Devlet Düşüncesi İçerisindeki Yeri

Devletin kurulmasında aldığı olmazsa olmaz vazifesinin yanı sıra ülke, kurulmuş bir devleti diğerlerinden ayıran tek sabit unsurdur. Zira devlet, sınırları belirli ülke üzerinde teşkilatlanmış bir siyasi birlik olarak telakki edilirse, devletin hem kuruluşunda hem de devamında üstlendiği ayrılmaz rolü itibariyle ülke, devletin cismi ve kalıbı olmaktadır. Ancak bütün bu mütemmim cüz karakterine karşılık ülke, devlet bahsinde en az üzerinde durulan hatta adeta boş bırakılan bir fasıl olmaktan öteye geçememiştir.⁷

İleride her dönemin ülke anlayışı ayrı ayrı işlenecek olmakla birlikte, genel olarak bakıldığında, politeist dinlerin hüküm sürdüğü devirlerde, ülkenin, kurulduğu toprakların ilahlarının mülkiyetinde sayıldığı; tek tanrılı ve özellikle kitap ehli toplulukların yaşadığı dönemlerde, toprakların yani ülkenin mutlak sahibinin, Tanrı olduğunun kabul edildiği görülmektedir. Ülkenin devlet telakkisi içerisindeki yerini, daima bu inanç kaideleri belirlemiş, modern zamanlara doğru, yönetim biçimlerini anayasaların belirlediği siyasal düzenlere geçildikçe, sahipsiz kalan ülke mefhumunun, laik esaslara göre yeniden ifade edilmesi zarureti doğmuştur. Bu da aşağıda açıklanacağı üzere, birbirinden farklı çeşitli görüşleri ortaya çıkarmıştır.

B. Ülke ile Devlet Arasındaki İlişkinin Hukuki Boyutu

Ülkenin görecelikten sıyrılarak bir tanımını yapmamız gerektiğinde, bu tanımın ister istemez hukuki olduğu göze çarpmaktadır. Objektif açıdan ülke, en geniş anlamıyla; yeryüzünün o devletin egemenliğine tabi kılınmış olan, belirlenmiş bir kesimdir.⁸ Bir devlet, egemenliğini ve buna bağlı fonksiyonlarını, ancak belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar üzerinde, bu insanların yerleşme niyeti ve iradesi devam ettiği müddetçe icra imkanı bulabilmektedir.⁹ Buradan anlaşılacağı gibi

⁷ A.F. BAŞGİL, “Devletin Ülke Unsuru”, *İÜHF.M.*, XIII, İstanbul, 1947, s.1262

⁸ Sevin TOLUNER, *Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi*, İstanbul, 1989, s.30

⁹ Georg JELLINECK, *L'état Moderne et son Droit*, II, Paris, s.28 Akt.: BAŞGİL, *a.g.e.*, s.1270

ülke, devletle beşeri unsurun ilişkisi açısından da, olmazsa olmaz bir nitelik arz etmektedir.

Ancak asıl önemli sorun, yine devlet ile ülke arasındaki ilişkinin tayini sorunu olmaktadır. İşte yukarıda bahsedilen, ülkenin, değişen düzenlere ve telakkilere bağlı olarak yeniden ifade edilmesi tartışmaları, devletin hukuki tanımını bulmaya yönelik çabalar ve başlıca üç görüş bunların arasında öne çıkmıştır.

1. Devletin Ülke üzerinde bir aynı hak (mülkiyet hakkı) sahibi olduğunu iddia eden görüş (Ülke-mülk Teorisi):

Bu teoriye göre, devlet ile ülke arasındaki ilişki; bir hakkın objesi ve sujesi arasındaki ilişkisi yani mülkiyettir. Buna göre devlet tüzel kişiliğinin objesi ülkedir ve aralarındaki bağ, mülkiyet bağıdır.

Bu görüşe göre devlet, uluslararası camiada, belirli bir ülkenin maliki sıfatıyla yer bulur. Bir devletin bağımsızlığı da bu ülkeye mutlak bir biçimde sahip olması ile ölçülür.

Devletin ülke üzerindeki mülkiyet hakkı, vatandaşın mülkiyet hakkına hanel getirmez çünkü bu ikincisi, özel hukuk konusudur ve devletin mülkiyet hakkı ise devletler hukukunun konusudur. Bu durumda bu iki mülkiyet aynı konuda yani ülkenin belirli parçaları üzerinde birbiriyle çatışmadan bulunabilmektedir.¹⁰

Devletin ülke ile ilişkisini bir mülkiyet hakkına bağlayan bu teoride, sözkonusu hakkı ifade etmek için, -ülke üzerinde hükümlanlık hakkı-, -ülke hakimiyeti-, -mülki hakimiyet- gibi terimler kullanılmıştır.

Bu teoriyle ilgili tenkitlere gelince; devletin ülke üzerinde egemenlik hakkı mevcut değildir çünkü bu hakkın kullanılması, ancak şahıslar üzerinde sözkonusu olabilir. Devlet, ülkesi üzerinde ancak, o ülke üzerinde yaşayan insanlar üzerinde tatbik

¹⁰ Paul LABAND, *Le Droit Public de L'empire Allemand*, I Paris, 1900, s.287-289. Akt.: OKANDAN, "Devletin Fiziki Unsuru", *İ.Ü.H.F.M.*, XIV, S.1-2, İstanbul, 1948, s.177

etmek suretiyle bir egemenlik hakkını haizdir. Bu da doğrudan değil dolaylı bir hak olmaktadır.¹¹

Bazılarınca da, devletin ülke üzerinde bir aynı hakkının olduğu kabul edilmekle birlikte, bu hakkın mülkiyet hakkı olmasına itiraz edilmiştir. Buna göre, devletin ülke üzerindeki hakkı, mülkiyet hakkı değildir çünkü bu hak, özel hukuktaki mülkiyet hakkının özelliklerini taşımamaktadır. Devlet, ancak bir özel şahıs gibi, tasarrufu altında bulundurduğu emlakı üzerinde mülkiyet hakkını haizdir. Bunun haricinde devletin ülke ile olan ilişkisi için mülkiyet hakkı gibi tabirlerin kullanılması, hukuka aykırı bulunmuştur.¹²

2. Devlet ile ülke arasında organik bir bağın mevcut olduğunu iddia eden görüş (Ülke-suje Teorisi):

Bu görüşe göre devlet, suje; ülke ise devleti oluşturan asli bir unsur, devletin organik bir parçasıdır. Ülke, devletin cisimleşmiş, bedenleşmiş halidir. Ülke, devletin mekana bürünmüş kendisidir.¹³ Bu sebeple ülkeyi devletten ayrı düşünmek imkansızdır. Bu sebeple, bir devletin ülkesine saldırı, mülkiyetine tecavüz değil bizzat varlığına tecavüz ve tehdit sayılır.

Bu teoriye en fazla eleştiri de bu noktada artmaktadır. Zira devletler arasında birbirlerinden toprak koparılması, arazi terki gibi olayları izah edemediği ileri sürülmektedir. Zira bu görüşe göre, ülkesinden isteyerek ya da rızası hilafına toprak ayrılan devletlerin ölmesi gerekecektir ki, devletler hukukunda çok rastlanan bu tür durumlar karşısında, bu görüşün izahı mümkün görünmemektedir.

Gerçekten de ülke, devlet için sonsuz bir önemi haiz olmakla, devletin olmazsa olmaz unsurlarından birini teşkil ettiği halde, devletin ta kendisi değildir. Aksinin kabulü mümkün olsaydı, devletlerin ülkelerinde çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen değişikliklerin, o devletlerin varlıklarını da etkilemeleri gerekirdi. Oysa

¹¹Carré de MALBERG, *Contribution à la Théorie Générale de l'Etat*, I, Paris, 1920, s.4, Leon DUGUIT, *Traité de Droit Constitutionnel*, II, Paris, 1928, s.52, JELLINECK, s.23–24, Akt.:OKANDAN, *a.g.e.*, s. 179

¹² Jean DABİN, *Doctrine Générale de l'Etat*, Paris, 1939, s.29 Akt.: OKANDAN, *a.g.e.*, s.182

¹³ JELLINECK ve MALBERG; devletle ülke arasında organik ve hatta biyolojik bir bağ olduğunu ileri sürmekle birlikte, ülkenin devletin kendisi olduğunu iddia eden SEİDLER, FİSCHER VE RATZEL gibi müellifleri aşırı bulmuşlardır. Akt.: OKANDAN, *a.g.e.*, s.185

uygulamada, ülkeler üzerinde meydana gelen kısmi değişikliklerin, devletlerin şahsiyeti ve varlıkları üzerinde bir değişmeye yol açmadığı görülmektedir.¹⁴

3. Ülkenin, devletin yetkilerinin faaliyet sahası ve sınırı olduğunu iddia eden görüş (Ülke-yetki sınırı teorisi):

Bu görüşe göre ülke, devletin subjektif bir unsuru olmayıp aralarındaki ilişki maddi bir ilişkidir ve ülke, devlet için sadece bir faaliyet sahası niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda ülke, devletin iktidarına ilişkin hususların faaliyet sahasını, maddi sınırlarını teşkil etmektedir. Bir devletin yasama, yürütme, yargı yetkileri, yalnızca ülke sınırları içerisinde geçerlidir, ülke sınırları dışında cari değildir.¹⁵

Bu teoriye en büyük eleştiri, bu noktada ileri sürülmektedir. Devletin açık denizlerdeki ya da başka devletlerdeki münhasır yetkilerini kapsam dışı bırakan bu görüş, uygulamada karşılaşılabilecek sorunları görmezden gelmektedir.

C. Değerlendirmeler

Devletin ülke üzerinde, ister doğrudan isterse şahıslar üzerinden dolaylı olarak, bir egemenlik hakkının bulunduğu dair şüphe yoktur. Ülkenin, devletin yetki sahası olduğu kabul edilse bile, devletin ülke üzerinde bu yönde bir hakkının bulunduğunu kabul etmek gerekecektir.

Bu egemenlik hakkının niteliğine gelince; devletin ülke üzerindeki hakkı; özel hukuk hükümlerine giren bir mülkiyet hakkı şeklinde anlaşılmalıdır. Okandan, devletin hakkını üstün bir hak olarak kabul etmiş ancak yine de mülkiyet bahsinden ayırmamıştır.¹⁶ Cumhuriyet sonrası eski mevzuatımızda rastlanan mülk ve memalik tabirlerinin kullanılmış olmasından anlaşılacağı üzere, tarihi kabulden uzaklaşmak kolay değildir ancak devletler hukukçularının ya da genel olarak kamu hukukçularının tartışma platformunda, özel hukuk terimlerinin kullanılmasını anlamak da mümkün değildir. Sorunu çözümenin ilk adımı, aynı hak, mülkiyet hakkı, çıplak mülkiyet, intifa gibi özel hukuk terimleri yerine çok özel ve sadece bu alanda kullanılmak üzere yeni bir terim bulmaktan geçmektedir. Bu terim de “*üstün hak*” olabilir. Üstün hak; sadece,

¹⁴ OKANDAN, *a.g.e.*, s.186

¹⁵ DUGUÏT, s.51..vd., Léon MÍCHOUD, *Théorie de la Personnalité Morale*, II, Paris, 1932, s.64-65 Akt.: OKANDAN, *a.g.e.*, s.183

¹⁶ OKANDAN, *a.g.e.*, s.177-185

devletin ÷lke üzerinde haiz olduğu, şahısların üzerinde ve özel hukukun dışında, bunlarla i içe geçebilen ama çatışmayan (atışmaması asıl olan) bir haktır. Devletin ÷lke üzerindeki bu üstün hakkı, devletlerarası münasebetlerde, ÷lke üzerindeki bütün özel mülkiyetleri içine alan, kuşatan bir haktır. Bu yüzden de devletler hukuku sözkonusu olduğunda, devletin üstün hakkı, ÷lke toprakları üzerindeki bütün özel mülkiyet haklarının üzerine çıkmaktadır.

“Üstün hak” teriminin, iç hukukta daha baştan devlet lehine ayrıcalıklı bir durum oluşturduğu izlenimi doğabilir. Ancak unutulmamalıdır ki, devlet, bütün özel mülkiyetlerin devamını kendi himayesi altına almış, özel mülkiyetlerin karşısında kendisini, bizzat kendi koyduğu kurallarla sınırlandırmıştır.¹⁷

Ülke, devletin oluşumu ve varlığını devam ettirmesinde tartışılmaz rolünün yanısıra, beşeri unsur üzerinde de büyük etkileri haizdir. Beşeri unsuru oluşturan kişilerin, belirli bir ÷lke üzerinde uzun zaman yaşamaları, aralarında sağlam ve sürekli bir bağ oluşturur. Bu bağın meydana getirdiği müşterek duygu, gerektiği zaman toprağı birlikte müdafaa, o toprak sakinlerinin kollektif bir hayat sürmelerini ve müşterek hatıraların, milli birliğin ve milli mefkurenin oluşmasını beraberinde getirir. Sonuç olarak, bu kollektivitenin erişeceği nokta ise bir devletin vücut bulmasıdır. Belirli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş fakat kültür, medeniyet ve siyasi olgunluk bakımından kendilerini idare edemeyen toplulukların dahi, zaman içerisinde siyasi olgunluğa erişerek müstakil bir devlet kurabilme aşamasına yükseldikleri görölmüştür.¹⁸ Göröldüğü gibi toprağa bağlılık, alelade bir topluluğu, devlet kurma olgunluğuna eriştiren çok önemli bir unsurdur. Bu, ÷lkenin beşeri unsur üzerindeki etkisidir.

Ülkenin devlet üzerindeki etkisi ise iki turlüdür. Devletin oluşumunda hazırlayıcı bir rol oynamasının yanısıra varlığının devamı için de zorunlu bir unsur olmaya devam eder. Ülkenin tamamen elden çıkması, bir devletin varlığını ortadan kaldırır.

¹⁷ Okandan, kuralları devletin koymasını, devletin üstün mülkiyet hakkının, özel mülkiyet karşısında öncelikli durumunu korumasının bir teminatı olarak görmektedir. Bknz. s.190

¹⁸ Ayferi GÖZE, *Devletin Ülke Unsuru*, İstanbul, 1959, s.5–6

İkinci Bölüm

DEVLET KURAMININ TARİHİ GELİŞİMİ

Günümüzün devlet algılaması, tarihini Batı'dan iktibas ettiği için, *status* kavramı ve türevleri üzerine kurulmuştur. Bu yüzden özellikle yazılı tarihin *devlet*'i, Batı'daki devlet algılamalarını birinci sıraya yerleştirmektedir. Ancak Doğu toplumları, sözkonusu kavramı, Batı toplumlarındaki gibi değişik türevleriyle adlandırmamış ya da kelimeyi sonradan dillerine benzeştirerek almamışlardır. Bu da bahis konusu toplumların Batı'dakinden önce ya da eşzamanlı olarak, kendi devlet algılamalarının olduğunu ve buna bağlı olarak da kelime ihtiyaçlarının bulunmadığını göstermektedir. Bütün bunlardan yola çıkılarak, önce birinci sırada yer alan, “Batı anlayışındaki devlet” üzerinde durulacak, fakat son derece yerel özellikler taşıyan çalışmada Türk geleneği, tarihte Batı ile çakışana kadar kendi devlet algılamasına sahip olduğundan ve bunun izlerini de bu köklü değişime rağmen halen taşıdığından, “Doğu toplumlarındaki Devlet” başlığı altında bir kez daha ele alınacaktır.

I- BATI DÜNYASINDA DEVLET

Devlet, köken itibariyle Latince *status*'tan türeyen, İngilizce'de *state*, Almanca'da *staat*, Fransızca'da *etat*, İtalyanca'da *stato* olarak kullanılan ve hal, durum, durağan gibi anlamlar taşıyan bir kelimedir. Status ve türevleri, günümüzde akla doğrudan –devlet- i getirmekle birlikte, On altıncı yüzyıla kadar bu anlamda kullanılmamıştır. Hatta on altıncı yüzyıl hukukçularından Bodin, *etat* kelimesini, bazen cumhuriyet bazen ise hükümet rejimleri olarak algılamış¹⁹, bugünkü anlamıyla ilk defa kullanan Macchiavelli olmuştur.²⁰

A- Antik Yunan'da Site Anlayışının Devlet Üzerindeki Etkileri

Bu dönemde devleti ifade etmek için kullanılan kelime *polis*'tir. Eski Yunan'da devlet, şehirle sınırlı olduğundan, *site* sözcüğü de, devleti karşılar şekilde kullanılmaktadır.

¹⁹ A.F. BAŞGİL, “Devlet Nedir?”, s.982

²⁰ Kemal GÖZLER; *Anayasa Hukuku'na Giriş*, Bursa, 2004, s.42–56

Başlangıçta zengin Doğu'nun Batı'dan hammadde arayışlarında bir köprü vazifesi gören ve yönetici-yönetilen ilişkisi bile doğu ile ticareti düzenleyenler ve bu düzenleme işinde kullanılanlar olarak Doğu'ya yani dışa bağlı olan, bu yüzden de dış ilişkilerinde birbirinden bağımsız, gevşek bir özellik gösteren Yunan Site Devletleri için, karşılarında gitgide güçlenen Asya'nın ileri karakolu sayılabilecek Perslerle olan mücadelelerinde, artık daha geniş yetkilerle donanma ihtiyacı doğmuştur.²¹ Makedon Krallığı'yla (Büyük İskender) olan mücadele de işin içine eklenince, bu savaş ortamları içinde, Batı'nın daha sonraları hep övgüyle bahsedeceği, Yunanlılık (yani vatandaşlık) bilinci iyice olgunlaşmıştır. İşte Yunan site devletlerini bugünün modern devletine benzer kılan yanları, önce belli bir toprak parçası ile sınırlılık (ülkesellik) ve vatandaşlık kavramları dolayısıyladır.

Antik Yunan'da *Vatandaşlık* kavramı ise günümüz algılayışından oldukça farklıdır. Maddi anlamda “Anayasa” kavramını ilk kez ortaya koyan Yunan düşünürü Aristoteles, sadece şehirde oturmanın bir kimseyi vatandaş kılmaya yetmeyeceğinden bahsederken, Vatandaş'ın halk meclisine katılmaya mezun olanlardan, yani siyasi yetki sahibi kişilerden²² müteşekkil olduğunu ifade etmek istemiştir.

Bütün bu kavramların günümüz algılamasından oldukça dar olmasına karşın, Batı'nın devlet olarak ilk ortaya koyduğu bu “dar siyasi birlik”²³, daha sonraki devlet bunalımlarında bir ütopya olarak yerini bulacak, edebi tarihinde olduğu gibi hukuk tarihinde de, tartışılmaz üstünlükteki yerini muhafaza edecektir.

B- Roma'nın Emperyal Devlet Anlayışı

Roma'da karşımıza Antik Yunan'dakinden çok daha farklı bir müessese çıkmaktadır. Roma; devlet felsefesinde çok üst noktalara ulaşmış bulunan fakat hukuka dair söyleyeceği çok fazla bir şeyi olmayan Antik Yunan'dan sonra, felsefeyi adeta devletin dışına çıkarmış, çok daha somut, çok daha kurumsal bir devlet nizamı tesis etmiştir. Bu özelliğiyle Site rejiminden devlet rejimine geçişin kesin bir aşaması olan Roma tarihi, geçirdiği dönemler itibarıyla, siyasi olgunluğunu tamamlayan bir devletin

²¹ İsmail COŞKUN, *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1997, s.107–113

²² Özcan TİKVEŞ, “Eski Yunan'da Devlet Anlayışı”, *İÜHF.M.*, XXXV, S.1-4, 1970, s.198

²³ TİKVEŞ, s.205

kuruluşundan yıkılışına, çok önemli bir model önümüze sunmaktadır.²⁴ Romalılar, devleti soyut olarak ifade etmek için *res publica*, somut olarak anlatmak için ise *populus romanus* sözcüklerini kullanmışlardır. Ancak bu sözcükler, bugün anlaşılan manada, bir toprak parçası üzerinde egemenliğe sahip olmak zorunluluğundaki *devlet*'i karşılamamaktadır. *Populus Romanus* (Roma halkı), *civis*'tir. Bir şehrin sınırları içerisinde yer alan, teşkilatlı ve hür insanlardan(*civis*) müteşekkil devlete ise *Civitas* denilmektedir. Bu durumda *civis*, vatandaşlık anlamına gelmektedir ki, temellerini bir devlet sisteminden ziyade hukuk sistemi üzerine kurmuş olan Roma'da vatandaşlık; bugün anlaşılan şekliyle bir millete ait olmayı değil, müşterek bir hukuk altında toplanmayı ifade etmektedir.²⁵ *Res publica* ise, -herkese ait olan şey- demektir. Bu kelime, daha sonra Fransa'da tasarlanan cumhuriyet fikrini tam karşılayacak bir şekilde -*republique*- şekline bürünmüştür.

Başlangıçta Doğu'ya hammadde ihracı ile başlayan ilişkiler, daha sonra askeri alana taşınmış ve Makedonlar (Büyük İskender) ile Hindistan'a kadar ulaşan Batı yayılmacılığı için Yunan Siteleri, artık hem bir çeşit aracı hem de sınır olmaktan çıkmıştır. Bu da Yunan site devletlerinin, tarih sahnesindeki rollerinin bittiği anlamına gelmektedir.

Batı, dünya siyasi tarihine ilk defa Roma ile bir imparatorluk kazandırmıştır. İmperial özelliğiyle Roma, belki günümüz anlamında bir devlet algılayışından oldukça uzaktır fakat hukukunun ve siyasi, idari örgütlenmesinin günümüze kadar ulaşan etkileri sebebiyle, milli devlet dahi, hukuki ve siyasi kavramlarını ve kısmen kurumlarını Roma'dan iktibas etmiştir.²⁶

Yunan Devletleri tarihsel rollerini terkedince, Batı'da ortaya çıkan boşluk, Roma tarafından doldurulmuştur. Ancak bu halef-selef olma durumu, çok önemli bir noktada farklılık arz etmektedir. Zira Yunan Site Devletleri, Batı'nın ekonomik anlamda Doğu ile ilişkilerini düzenleyen bir taşeronu, askeri anlamda da jandarması olmuştur. Roma ise Doğu karşısında askeri anlamda üstün konuma geçen ancak bunu devam

²⁴ R. G. OKANDAN, *Roma Amme Hukuku*, İstanbul, 1944, s.3

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya UMUR, *Roma Hukuku*, Filiz Kitabevi; İstanbul, 1984, s.4-12; Latin kaynaklarına göre *Civitas*'in üç anlamı mevcuttur: Hür vatandaşların meydana getirdiği hukuki bir topluluk olarak devlet, *civis*lerin hukuki durumunu ifade ederken vatandaşlık ve *civis*lerin ikamet ettiği yer olarak da ülke.

²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Belgin ERDOĞMUŞ; *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1989

ettirebilecek siyasi ve idari donanımı bulunmayan Batı'nın bu ihtiyacını müesseselaştırmıştır. Roma devleti, bu özelliğiyle hem işgal edilen ülkelerde bir yönetim ağı oluşturarak, bu bölgelerdeki zenginliğin Batı'ya geçişini sağlamış hem de aynı yönetim mekanizması, sahip olunan refahın Avrupa (yönetim sistemi içerisinde yer alanlar) arasında paylaşılması rolünü üstlenmiştir. Ancak bu ekonomik döngünün sadece istihlak ve tarh kısımlarıyla ilgili olduğundan, Roma, en parlak devrinde dahi üretim merkezi olmamış, işgal ettiği ülkelerden elde ettiği ganimetleri ve vergileri sünger gibi emmiştir. Bu bakımdan Roma'nın yegane ihracının hukuk ve yönetim olduğu söylenilebilir.²⁷ Kendi içerisinde tutunabileceği bir varlık sebebi bulunmayan Roma, ticaret yollarına düzenlenen Barbar saldırıları sonucu doğu ile ilişkilerinin zayıflamasının yanısıra, işgal ettiği ülkelerin sömürülecek mecalinin kalmaması yüzünden, akan kaynakları kuruyunca, çöküş sürecine girmiş ve rolünü tamamlamıştır.

C-Ortaçağ'ın Feodal Düzeninde Devletsiz Geçen Bin Yıl

Bu çağda devleti ifade etmek için en yaygın olarak kullanılan sözcük, *imperium*'dur. Macchiavelli'nin Prens adlı eserinde telaffuzunun akabinde *status* kelimesi ve türevlerinin, Avrupa lügatlerine girdiği kabul edilir. Filozof, Yukarı İtalya'daki 15. yüzyılda hüküm sürmüş prenslikleri incelerken bu kelimeyi kullanmıştır²⁸, iktidarı kuvvet yoluyla ele geçiren prens ve yardımcılarının çevresi yani yöneticilerin çevresinin (Lo Stato) olarak adlandırıldığı bu prenslikler²⁹ de, modern anlamda ilk devlet örneği sayılabilirler çünkü o zamana kadar ki örgütlenmelerden farklı olarak, ne sadece kent ne de sadece halk odaklı olmayıp, sınırları oldukça belirgin olan toplumsal olgu şeklinde örgütlenmişlerdir. Bunu anlatabilmek için önce Ortaçağ'da Avrupa'nın durumunu izah etmek gerekir.

Roma'nın yıkılışının ardından Barbar saldırıları karşısında düzenli savunma gücünden mahrum olan Avrupa'da devlet, uzun bir süre gelmemek üzere tarih sahnesinden çekilmiş, bu başıbozukluk içerisinde hala devam eden saldırılardan korunabilmek için feodalite icat edilmek zorunda kalmış ve bütün Ortaçağ boyunca bu yönetim biçimi hâkim olmuştur.

²⁷ H. HEATON; *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev.:M. Ali KILIÇBAY, Oya AYDOĞMUŞ, Ankara, 1985, s. 48

²⁸ Machiavelli'nin "state" kelimesini Avrupa halklarının siyasi sözlüğüne kazandıran filozof olduğundan bahsedilir. Bknz. Carl SCHMITT; *Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet*, Akt.: Cemal Bali AKAL, *Devlet Kuramı*, Ankara, 2000, s.245-254

²⁹ Franz OPPENHEIMER, *Devlet*, Çev.: Alaeddin ŞENEL, Yavuz SABUNCU, 1997, s. 43

Savunma amacına yönelik kısmi güvenli merkezler oluşturan ve Avrupa'nın birliği gibi bir amaca hizmet edebilmekten kendi başına oldukça uzak olan feodalitenin dolduramadığı bu boşluk, kilisenin görev alanına girmiş ve bin yıl kadar süren oldukça uzun bu çağ, kilise ve feodalite müesseselerinin, devletin yerine geçtiği bir dönem olmuştur.

Kilise de, eski parlak günlere olan özlem sebebiyle, Roma'nın müesseselerini içinde barındırmış ve bu yüzden de devlet, ortaçağ boyunca fiilen varolmasa bile, kilise kalıpları içerisinde ve düşünce boyutunda varlığını sürdürmüştür.³⁰

Gücü kısmi savunma merkezleri kurmaktan öteye geçmeyen feodalitenin sınırları, tek tek şato sınırlarından ibaret olmuş, böyle bir ortamda, ülke diye bir kavram da, bu uzun çağ boyunca hiç gündemde olmamıştır. Burada önemli bir husus göze çarpmaktadır; Roma Hukuku'nda üstün hak; dominium ve imperium olarak ikiye ayrılmış ve eşyalar üzerindeki mülkiyet hakkı, dominium; halk, tebaa üzerindeki hakimiyet ise imperium olarak belirlenmiştir. Feodalite devrinde bu iki kavram arasındaki farkın zamanla karıştırılarak ortadan kaldırılması, hakimiyeti mülkiyetin bir sonucu haline sokmuş ve ülkenin hakimiyetini elinde bulunduran hükümdarın, bu ülkenin maliki olduğu şeklinde temelsiz bir düzen geliştirmiştir.³¹

Kilise, egemenlik hakkını gökyüzünden aldığından, vatandaşlık diye bir kavram ve buna bağlı düzenlemelere hiç gerek görülmemiştir. Esasen ülkenin olmadığı bir yerde zaten vatandaşlık tesisi de mümkün değildir.

D- Yeniçağ'da Devletin Değişimi

“...Uygarlık başlangıcında Doğu'da toplumlar arası ilişki ve farklılaşma imkanlarının bulunmasına karşılık, aynı duruma Batı'da rastlanılmamaktadır. Doğu'da toplumlar arasında görülen farklılaşma ve ilişki içinde, Doğu toplumları belli bir uygarlık yaratma ve gelişme başarısı göstermişlerdir. Kendi içinde farklılaşma imkanından mahrum bulunan Batı toplumları ise, ancak Doğu toplumları ilişkileri içinde farklılaşma ve gelişme imkanı bulmuşlardır. Farklılaşma bu ilişkiler içinde ortaya çıktığı gibi, Batı'nın kendi içindeki farklılaşmaları da bu ilişkilere bağlı olarak

³⁰ COŞKUN, *a.g.e.*, s.130

³¹ BAŞGİL, “Devlet Nedir?”, s.1273

oluşmuştur. Bu, Yunan döneminde görülen bölünmeler örneğinde olduğu gibi, Yeniçağ sonrası Batı'da ortaya çıkan ulus temeline dayalı bölünmeler için de geçerlidir... ”³²

İstanbul'un fethiyle beslenme damarları tıkanan Avrupa, bu kanallara başka yollardan ulaşmanın yollarını aramış ve bu arayış, coğrafi keşifleri doğurmuştur. Bu keşiflerden en önemlisi olan Amerika'nın bulunuşu neticesinde, kıta yerlilerinin binlerce yıllık hazineleri ve doğal zenginliklerin yağması, daha önce ulaşabildiği sömürgelerdeki hazineleri bitirdiği için fakr ü zaruret içinde bulunan eski kıtaya, yeniden toparlanmak için ihtiyacı olan altın ve gümüşün muazzam miktarda akışını sağlamıştır. Diğer yandan artık doğu sınırında jandarmalığını yapan Bizans' ta kalmadığından, kendi hinterlandını müdafaa edebilmek, nüfuz bölgesini denetleyebilmek mecburiyeti, Avrupa'ya Haçlı seferlerini başlatmıştır. “Yeniden Doğu” anlamına gelen Rönesans'ın şartlarının, Avrupa'nın içlerine kadar sokulan Doğu (Bu defa Türk) tehlikesine karşı, daha önce Antik Yunan'ın sonra da Bizans'ın üstlendiği ileri karakol vazifesini devralan İtalya'da oluşması tesadüf değildir. Doğu kültürüyle içiçe olduğu nokta, Batı'nın kendi kendisini tazelemesi için hep nirengi noktası (ya da iyi bir başlangıç) olmuştur. Nitekim Rönesans'tan aldığı ivmeyle, neredeyse bütün Ortaçağ'ı devletsiz geçiren Avrupa, Machievelli'nin sözünü ettiği, bugünkü modern devletin öncüleri sayılan, İtalyan Şehir Devletleri ile tarihe, kendi devlet algılamalarını empoze etmeye başlamıştır.

Ancak İtalya'daki bu canlanma, Batı için örnek teşkil etmekle birlikte, tek başına yeterli olmamıştır. Ortaçağ boyunca hüküm süren feodal düzen, Avrupa'nın Bizans kalesini düşürdüktan sonra içine düştüğü açmaza çare üretememiş, esasen kendi düzeninin devamı için bulmak da istememiştir. Fakat toplum içerisinde başlayan canlanma, bu durumun sorgulanması sürecini başlatmış ve ilk etapta İncil'in Latince olması durumuna bir son verilmiştir. Bu, milli uyanış için çok önemlidir çünkü Kilise, Ortaçağ boyunca kendisine muazzam bir güç verecek olan düzenini tesis ederken, eski Roma'nın ihtişamlı mirasına sahip çıkabilmek amacıyla, müesseselerinin başına, Roma'nın yönetici kadrolarından adam devşirmiş, böylece Ortaçağ boyunca Roma senatörlerinin babadan oğula hakimiyetleri, kilise çatısı altında devam etmiştir. Bu da yalnızca asilzade sınıfının anlayabildiği ve yorumlayabildiği dini değerler ve buna bağlı

³² COŞKUN, *a.g.e.*, s.133

olarak -sorgulanamayan emirler- demektir ve Yeniçağ'ın yukarıda bahsedilen gelişmeleri akabinde artık sonu gelmiştir.

İncil, milli dillere çevrilerek Kilisenin tahakkümünden kurtulunmaya çalışılmıştır. Bu milli bilinçlenme, Avrupa içerisinde bölünmeyi büyük bir hızla başlatmış, bu bölünmeler de milli devletlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.³³ Egemenliğin yeryüzüne indirilmesi çabaları, beraberinde, sahipsiz kalan bu güce bir müessese atama ihtiyacını da ilave etmiş, bu da -devlet- i yeniden ortaya çıkarmıştır. Her toplumun buna ilişkin sunduğu siyasi irade farklı gelişim göstermiş, bu da birden fazla devletin oluşumuna imkan sağlamıştır.

Ancak Batı'da ortaya çıkan ilk modern devletler, bugün anladığımız manada demokratik devletler değildir, çünkü henüz demokrasi için gerekli olan toplumsal katılım ve bunu sağlayacak müesseseler, kabul görebilmiş değildir. Toplumun daha önce kabul görmemiş olan tabakaları, daha doğrusu o zamana kadar toplum olarak sayılmayan kitleler, kendilerini kabul ettirme çabası içerisindeyler. Bin yıl hüküm süren feodal beylerin tarih sahnesinden silinmesi, tabiidir ki kolay olmayacaktır. İşte bir önceki çağ ile daha sonraki devri birbirine bağlayan bir geçiş yönetimi olarak mutlakiyet yönetimleri, Avrupa'nın, Yeniçağ başlarındaki siyasi portresini oluşturacaktır. Bu arada egemenlik hala gökten indirilebilmiş değildir, zira krallar hala güçlerini Tanrı'dan almaktadırlar. Bu da Kilise'nin hala, yönetim sahasından bertaraf edilemediğinin göstergesidir.

Bununla birlikte bilinçlenme süreci bir kez başlamıştır ve monarşik yönetimler, bir ara dönem formülü olarak tarihsel rollerini, seleflerine göre çok daha kısa sürede tamamlayacaktır. Bu da önce mutlakiyet yönetimlerinin, meşruti monarşi şeklinde toplumsal katmanları da içine alacak şekilde yumuşatılması, daha sonra da parlamenter rejimlere geçilmesi sonucunu doğuracaktır. Görüldüğü gibi parlamento müessesesi, adımı verdiği rejimin içerisinde değil, önce bir geçiş rejimi olarak başka bir rejimin içerisinde yer almıştır. Monarşik yönetimler; hem eski kurumlar üzerine inşa edilmeleri (Egemenliğini Kilise'den tatlı-sert devralmış, feodallerin başı kral), hem de kendisinden sonraki rejimin müesseselerini (parlamento), bünyelerinde filizlendirip olgunluğa erdirmeleri bakımından, ilginç yönetim biçimleridir.

³³ COŞKUN, *a.g.e.*, s.130-133

II- DOĞU DÜNYASINDA DEVLET

Şüphesiz ki hayatın her safhasında, düşünce dünyasının her boyutunda olduğu gibi, devlet algılamaları da batı ile doğu dünyasında birbirinden oldukça farklı olmuştur.

Yukarıda bahsedilen tarih, Batı'nın tarihidir ve bugünün bütün Avrupa ülkelerine aittir. Oysa Doğu'nun tarih devirleri Batı'nınkine benzemediği gibi, Doğu toplumları hiçbir zaman, bugün aynı tarihi mirasa sahip çıkabilecekleri ya da çıkmak zorunda kalacakları bir aynileşme içerisinde olmamışlardır. Bütün Avrupa'yı aynı tarihi çağlara bölmek mümkün hatta zorunludur ama Doğu devletleri topyekun biçimde, aynı tarihi devirlere bölünemez, her birinin tarihi serüveni farklıdır. Sadece kaynaklara bakıldığında bile bu durum anlaşılabilir. İlyada, bütün Avrupa'nın destanıdır. Roma kaynakları bütün Avrupa'nın ilk çağını anlatır. Halbuki aynı tarihi kesiti anlatsalar bile Çin kaynakları başka, Türk kaynakları başkadır. Hindistan'ın tarihi farklı, İran'ın ise apayıdır. Bu saydığımız milletlerin her birinin birbirinden farklı özellikler gösteren destanları vardır, zira herbiri farklı medeniyetler kurmuşlardır. Bu saydığımız milletlerin ortak özellikleri; aynı topraklar üzerinde binlerce yıl devamlılık arzedeabilen ve birbirlerine hem benzeyen ama hem de müthiş farklılıklar barındıran medeniyetlerini sürdürmelerine yarayan devlet gelenekleridir. Elbette ki Doğu'daki devlet anlayışı Batı'dan (hatta yeri geldiğinde birbirlerinden de) çok farklı olmuştur çünkü toplum yapıları ve buna bağlı olarak algılayış biçimleri farklıdır. Bunun yanısıra meselenin sosyo-ekonomik boyutu da oldukça önemlidir. Tarihin ilk devletlerinden olan Sümer, Asur, Babil gibi devletler hep verimli tarım arazilerinin bulunduğu topraklar üzerinde kurulmuşlardır. Zira tarımdaki gelişmişlik düzeyi, bir devleti binlerce yıl boyunca, devrinin süper gücü kılmaya yetmiştir.

Batı'da Yunan'dan öncesi yoktur, ne gariptir ki o da Batı'nın en doğusundadır. Yunan medeniyeti de gelişimini, Doğunun kıyısında olmaya borçludur. Batı'nın diğer medeniyeti Roma'nın da yine Doğu kültürleriyle en yakın temasa geçebileceği Akdeniz kıyılarında olması tesadüf değildir. Nitekim bunun bir sonucu olarak, tarihte bugün anladığımız manada ilk devlet olarak kabul edilen Yunan Site devlet(ler)i de, bahsettiğimiz bu coğrafi yakınlıktan doğan kültürel, ekonomik canlanma sebebiyle ortaya çıkmışlardır.

Batı'nın tekdüzeliğine karşın Doğu'daki medeniyet bolluğunun niçin devlet kurmaya yetmediği sorusunun cevabı da, aslında yine tarihin kendisinde gizlidir. Doğu kendi çözümünü, kendi geleneği, kendi şartları içinde üretebildiği takdirde zenginlik gösterebilmiştir. Batı ise başkasından alabilme gücüne ve yetkisine sahip olduğu zaman... İkincisinin daha kolay olması bir yana; Doğu, kendi lehine medeniyet üretmeyi bıraktığı zaman, başkası için mamul üretmek zorunda kalmıştır. Bu da Batı'nın üstün duruma geçmesi ile sonuçlanmıştır. Son birkaç yüzyıl, aynı zamanda devlet adına son sözlerin söylendiği zaman dilimidir ve bu sözler de Doğu-Batı dengesinde, Batı'nın üstün olduğu zaman diliminde elbette ki savaşın galibine ait olacaktır. Bu yüzden de devletin tarihi denildiğinde, akla gelen; Batı tipi devletin tarihi olmuştur. Doğu 'nun devlet anlayış(lar)ı da, kendi bilim adamı tarafından bile araştırılırken, başvuru kaynakları Batılı olduğu için, oryantalist mantaliteden nasibini almıştır. Doğu'nun kendi kaynaklarına gelince; Doğu düşüncesini ifade eden kaynaklar, ekseriyetle formül/kalıp niteliğindedirler ve bunlar genelde açıklamadan ziyade tarif eden bilgilerdir.(mesela Siyasetnameler) Hepsinden önemlisi de devlete dair bu bilgiler, kendi geleneği içinde anlam ifade etmektedirler. Günümüz ise Batı'nın sözünün hâkim olduğu bir dönemdir. Doğulu Bilim adamının açmazı ise bunda gizlidir. Sınırlılık, Doğu geleneğinin kendisinde değil, bu geleneğin dışında oluşmuş bakış açısıyla Doğu'ya bakma yanlışlığındadır.³⁴

A- Eski Türklerde Devlet

Türk adı, önceleri belirli bir kavmi mensubiyetten ziyade siyasi mensubiyeti belirlemek için kullanılmıştır. Orta Asya'da dağınık bir biçimde yaşayan Türkler, bu isimle değil daha çok, özel boy isimleriyle anılmaktaydılar.³⁵ Bu isim, ilk defa Göktürkler zamanında bir devlete ad vermiş ve devletin hakimiyetindeki bütün topluluklar için ortak ad olarak kullanılmış, daha sonra da Türk soyundan olan bütün boyların müşterek adı olmuştur.³⁶

Arkeolojik kazılardan tespit edildiği kadarıyla Türk tarihi, M.Ö. 4000-5000'li yıllara kadar dayanmakla birlikte, bunlar sadece kültürel bulgular içerip, siyasi oluşumlar hakkında bilgi sunamadığından, şu an için bilinen ilk Türk siyasi

³⁴ COŞKUN, *a.g.e.*, s.51

³⁵ Sadri Maksudi ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, s.208

³⁶ Nevzat KÖSOĞLU, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, 1991, s.25

teşkilatlanması, M.Ö. 8. yüzyılda hüküm sürmüş olan Saka Devleti'dir. (En ünlü hükümdarı Alp er Tunga) Bu devlet, Çin sınırından Avrupa önlerine kadar çok geniş bir coğrafyada hakimiyet kurmuştur. Bu devleti sırasıyla Hun Devleti, Tabgaç-Avarlar, Göktürk Devleti, Uygur Devleti, Karahanlı Devleti, Gazne İmparatorluğu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Cengiz İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti takip etmiştir. Bu sayılanlar, onlarca Türk Devletleri içerisinde, Büyük Türk hakanlığını temsil makamındaki devletler olarak zikredilmiştir. Günümüzde dahi Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kurulmuş tek Türk devleti olmayıp, eş zamanlı hüküm sürmekte olan birçok Türk devletinden birisidir.

Türkler ilk zamanlardan beri devleti ifade etmek üzere *il* kelimesini kullanmışlardır. Çeşitli araştırmacılar tarafından bu kelimeye “ülke”, “vatan”, “millet”, “siyasi birlik” gibi anlamlar atfedilmişse de kelime, asıl olarak, “teşkilatlanmış siyasi camia”, “devlet” anlamlarını ihtiva etmektedir. Orhun Kitabeleri'ni ilk kez Almancaya çeviren Rodloff, bu kelimeyi -kabile camiası-, Thomsen ise -imparatorluk- olarak okumuş, ancak bunlar, *il* kelimesini tamamen karşılamaya yetmemiştir. Bugün bile bakıldığında birçok Türk lehçesinde *il* kelimesinin birbirine çok yakın anlamlar ihtiva etmekte olduğu görülür. Uygurcada ve Çağataycıda “ilmek”, -kapamak- demektir. Türkiye Türkçesinde, ilmek, -bağ, bağlayan şey- anlamına gelir. Altay lehçesinde, *il*, -bağ- ve -vatan- anlamlarında kullanılır. Yakut lehçesinde -dostluk, muhabbet, sulh, sükûnet, sulhseverlik- demektir. Kazan lehçesinde, “illeşmek”, -alışmak, ısınmak, sık sık ziyaret etmek- gibi anlamlar taşır. Görüldüğü üzere “*il*”, kelimesi bütün Türk lehçelerinde bugün dahi, doğrudan ya da dolaylı olarak -ilgi, bağ, münasebet, rabita- anlamlarını taşımaktadır. Bu kelime, insan topluluklarına uyarlandığı takdirde, ancak -birbirine bağlanmış halk- ya da -teşkilatlanmış millet-i ifade edebilir. Buna göre ise teşkilatlanmış halkın hukuki ismi devlet yani “*il*”dir.³⁷ Kutadgu Bilig'de de, kelimenin -devlet, ülke, millet, sulh, barış- anlamlarında kullanıldığına rastlanılmaktadır. Aynı şekilde Divan-ı Lügat-it Türk'te *il* kelimesi, devlet sözcüğünü ifade etmektedir. Bütün bunlardan çıkan sonuç; asırlar boyu kullanılan bu sözcüğün ilk çıkışı ve asıl manası itibariyle devleti ifade etmek için kullanıldığı, zamanla anlam genişlemesine uğradığıdır. *İl* konusunda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, *il* yani devlet, Türk idare sisteminin belkemiğini teşkil etmektedir.

³⁷ ARSAL, *a.g.e.* , s.264-265

Eski Türk devlet anlayışına göre, devlet (il) dört unsurdan oluşmaktadır; İnsan unsuru (Budun-millet), toprak unsuru (ulus-ülke), siyasi teşkilatlanma (elgi uzun-icra gücü), devlet kudreti (kut-hâkimiyet)³⁸ Görüldüğü üzere devlet felsefesinin yirminci yüzyılda bulunduğu sistem, Türkler tarafından Milattan öncesinden bu yana tatbik edilen, alışılmış bir gelenektir. Tarihe yüzden fazla devlet armağan etmenin sırrı da bu olsa gerektir.

Millet kavramı, Türklerde, *budun* sözcüğü ile karşılanmıştır. Budun boylardan (kabile), boylar *uruk*lardan (aileler birliği-sülale), uruklar ise *oguş*lardan (aile) oluşur. Her boyun beyini o boyu oluşturan aileler, urukların reisi seçer. Her boyun kendine ait toprakları bulunur, birleşerek bir siyasi birlik oluşturdıklarında ki bu sık rastlanan bir durumdur, buna *budun* denir; Boyların genelde daha sıkı bağlar içermesine karşılık; budunun, boyların sıkı işbirliği ile oluşan siyasi topluluklar olduğu anlaşılmaktadır. budun ikiye ayrılır, akbey denilen sınıf, yöneticiler kadrosudur, bey sülaleleridir. Kara budun ise geride kalan büyük halk kitlesinin tamamıdır. Ancak bu durum, Batı'daki gibi sınıfsal bir farklılık olarak görülmemelidir çünkü bu ayırmda ekonomik kıstas mevcut değildir. İdarecilerin yaşayış bakımından, servet edinme, vergi yükümlülüğü, cezai mükellefiyet bakımından kara budundan hiçbir farkı bulunmamaktadır. Esasen yerleşik olmayan ve sürekli savaşan bir toplum düzeni içerisinde buna imkan da yoktur.³⁹ Göktürk Abideleri'nde devletin kuruluşu, akbeylere yani yöneticilere, asilzadelere değil; doğrudan Türk milletine atfolunmuştur. Bununla birlikte bir husus daha vardır ki devlet teşkilatlanmasına verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir; bir kavmin budun olması için il'li olması gerekmektedir.⁴⁰ Yani devlet teşkilatlanması içinde olmayan topluluklar, budun olma özelliğini kaybetmiş sayılmaktadır. Buradan da budunun, sadece devlet teşkilatı içerisinde bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Ülke, sınırları belli bir toprak parçası olarak yani bugünkü çağdaş anlamıyla Türklerde *ulus* kelimesi ile ifade edilmiştir. Bugün de kullanılan yurt kelimesi daha çok vatan anlamında kullanılmıştır. Uluş, bundan farklı olarak devlet mekanizmasının dörtlü sacayağından birini teşkil etmekle, daha çok hukuki ve siyasi bir anlam ifade

³⁸ Selim KARAKAŞ, "İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri", *TÜRKLER*, V, Ed: H. Celal GÜZEL, s.187

³⁹ Erol GÜNGÖR, *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1992, s.53

⁴⁰ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul, 1997, s.93

etmektedir. Orhun Abideleri'nde, uluştan başka, ülkeden yaygın bir inanışın ifadesi olarak, "iduk yiri subı" yani mukaddes yer ve su olarak bahsedilmektedir.⁴¹

lke sınırlarına *yaka* denilmektedir, bu durum da Türk ülkesinin belirli sınırlara sahip devlet arazisi olduğunu gösterir. Kafesoğlu, ülkenin, hükümdarın ya da hükümdar ailesinin ortak mülkü olmayıp, doğrudan milletin malı olduğunu dşunmekte ve örnek olarak da Mete'nin bir savaş sebebi olmak üzere önce atını sonra karısını isteyen düşman ülkeye, zaman kazanmak için bunları vermesinin ardından çorak bir toprak parçası istenince, diğerlerinin kendi kişisel serveti olduğunu ancak toprağın, kendisine değil millete ait olduğunu ve devletin temeli olduğunu örnek göstermektedir. Esasen bu örnek, eski Türk tarihi araştırmacılarının çoğunun kullandığı bir misaldir. Devamla Kafesoğlu, bu özelliğiyle Eski Türklerde lke anlayışının -dominium- değil, -imperium- bir karakter arzettiğini söylemektedir. Yani yazara göre; Eski Türklerde lke toprakları üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahip olmayan hakanın ülke ile illiyet bağı, ülkeyi idare etmek ve korumakla ilgilidir.⁴²

lke, bütün Türk devletlerinde daima doğu ve batı olarak ikiye ayrılmış, doğu her zaman batı'dan üstün tutulmuştur. Bu anlayış ancak Anadolu kıyılarına gelindikten sonra terk edilecektir.

B- İşlamiyet'ten Sonra Arap Medeniyetinde Devlet

Devlet, *davle* kökünden türemiştir. Hareket etmek, döndürmek, dolaştırmak, işleri çekip çevirmek anlamlarını ihtiva eder.

Latinlerin devlete statik bir anlam yüklemelerine karřılık⁴³, Mslmanlar dinamik bir mana atfetmişlerdir. Zira Batılılar, yerleşik olmayan toplulukların; Mslmanlar ise "işlerini çekip çevirmeyen" bir mekanizmanın, devlet olmayacağını kabul etmektedirler.⁴⁴

⁴¹ Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1975, s.21, 35...[Kültigin Abidesi, Doğu, Satır 11, Bilge Kağan Abidesi, Doğu, Satır 11...v.d.]

⁴² İbrahim KAFESOğLU, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1995, s.223-224

⁴³ Latince *Status*, durmak, yerleşmek, ikamet etmek anlamları taşır.

⁴⁴ M. Niyazi ÖZDEMİR, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1992, s.23

İslamiyet'in yeşerdiği topraklar, o zamana kadar bir devlet müessesesiyle tanışmamış, fakat toplumsal dinamiğin oldukça yüksek olması sebebiyle, bu şüura oldukça müsait yerleşim yerleridir.

İslam'ın ilk yıllarında nüfus çok az olduğundan, siyasi teşkilat ve kamu hukukuna ait kurallar basit fakat yeterlidir. Kimi yazarlarca Hz. Muhammed, sadece nübüvveti haiz dini bir önder olarak görülmekte, siyasi bir amacının olmadığı savunulmaktadır. Bunun kabulü, ilk İslam topluluğunun da siyasi bir mahiyetinin olmadığı anlamını beraberinde getirecektir. Halbuki bu ilk topluluk, asla alelade bir dini topluluk olmamıştır. Çünkü bu devirde İslam Devleti, filizlerini vermeye başlamıştır.⁴⁵

Hicret dönemi Medine'sinin toplum yapısını altı bin müşrik Arap, dört bin Yahudi, elli kadar da Hıristiyan Arap oluşturmaktadır. (Bu yapıya bu dönemle birlikte Mekke'den gelen Müslümanlar eklenmiş ve Medine'de, İslamiyet'in seçilmesiyle hızla Müslüman nüfus artmaya başlamıştır.) Bu toplumda, herkesin kendi kabile başkanına biat edip, başka otorite tanımadığı bir düzensizlik hâkimdir. Bu durumda kuvvetli kabileler, zayıf olanları ezmekte, bunlar arasındaki anlaşmazlıkları halledecek bir üst otorite bulunmamaktadır.

Hz. Muhammed; Yahudi, Hıristiyan, müşrik kabilelerin bütün önderlerini biraraya getirmiş ve sonunda hepsinin ortak mutabakatını içeren bir yazılı anlaşma yapmıştır. Bu belge, kamu hukuku ile ilgili konularda düzenleyici hükümler getirmekte, devlet iktidarını kurup oluşturmaktadır.⁴⁶ Hamidullah'a göre, yazılı metin haline getirilen ve ilk maddesinde bir kitap olduğu özellikle belirtilen bu anlaşma, yalnız İslam Devleti'nin değil yeryüzünde bir devletin yaptığı ilk anayasadır.⁴⁷ Bu anayasa ile kabilelerin kendi haklarını kendilerinin korunmasına son verilmiş, herkes bu hakkını merkezi bir otoriteye yani devlete devretmiştir. Bu vesika, yumuşak bir anayasanın sahip olduğu niteliklere sahiptir ve bu özelliği, Medine'de hazırlanan bu anayasanın, üç kıtaya yayılan bir imparatorluğu da idare edebilmesini sağlamıştır. Çünkü bu

⁴⁵Selçuk ÖZÇELİK, "İslam'da Devlet Müessesesinin İnkişafı", İÜHF, XX., S.1-4, 1954, s.5, dip.8 (aykırı görüş için bkz. Ali ABDÜRRAZİK; *İslamiyet ve Hükümet*, Çev.: Ömer Rıza, İstanbul, 1927, s.50 v.d.)

⁴⁶ Salih TUĞ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri* "Habilitasyon Çalışması", İstanbul, 1968, s.25

⁴⁷ Muhammed HAMİDULLAH, *İslam Peygamberi*, Çev.: Mehmet YAZGAN, İstanbul, 2004, s.167 *Müellif, daha önce, mesela Aristo'nun Anayasası gibi eserlerin bir kişi elinden çıkmakla, talebeler için hazırlanan bir ders kitabı ya da tarihi tasvirler niteliğinde olduğunu söylemektedir.*

anayasanın değiştirilmesine gerek görülmemiş, yeni ilavelerle yüzlerce yıl, onlarca çeşit topluluk idare edilebilmiştir.⁴⁸

Dört halife devrinde atılan tohumlar filiz vermeye başlayıp, İslamiyet halkası, siyasi sınırlarını genişlettikçe ve buna bağlı olarak beşeri unsur da artıp çeşitlenince; bu birbirinden farklı örf ve adetlere sahip memleketleri idare etme zarureti, o zamana kadarki müesseselerin elden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuş, karşılaşılan toplumların idari yapılarından ilham alınarak yeni müesseseler teşekkül ettirilmiştir. Örneğin; Hz. Ömer devrinde tanzim olunan Divan müessesesi, genişleyen sınırların komşuluk hukuku oluşturduğu Bizans ve İran'dan alınmıştır.

Emeviler Devri'nde devlet merkezi, eski Bizans eyaleti Suriye'ye, Abbasiler Devri'nde ise İran medeniyeti tesiri altındaki Irak'a taşınmıştır. Karşılaşılan yeni kültürler, zaten evrensel bir iddia sahibi olan ve mensuplarını ırk, milliyet ayırt etmeksizin, *ümmet* çatısı altında toplama amacı güden (Emeviler'in Arap milliyetçiliği konusundaki tutumları istisnası dışında) İslam Devleti'nin, hem yeni kültürlerden etkilenmesi, hem de onlara İslami bir renk vermesi şeklinde mütakabil sonuç doğurmuştur.⁴⁹

Yaklaşık 650 yıl, değişik eller vasıtasıyla sürdürülen bu Arap merkezli İslam İmparatorluğu, sınırları genişleyen her devletin akıbetiyle karşılaşarak, merkezden kontrol edilemeyecek uzaklıktaki vilayet valilerinin siyasi nüfuz girişimleriyle zayıflatılmak suretiyle yıkılmıştır.⁵⁰ Abbasi İmparatorluğu'nun ardından ortaya çıkan dönem, irili ufaklı İslam devletçikleri dönemdir. Bu durum da Doğu'nun Batı'dan farkını ortaya koyması bakımından kayda değerdir; Batı'da, Antik Yunan'ın ya da Roma'nın yıkılmasının akabinde ortaya çıkan merkezi boşluk, hep devletsizlik şeklinde netice verirken; Doğu'da ortaya çıkan boşluk, Abbasilerden, Selçuklulardan, Anadolu

⁴⁸ M. Niyazi ÖZDEMİR, *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1989, s.27–29 (Ayrıca ilk İslam Anayasası'nın 47 maddelik tam metni için bkz. s.231–240)

⁴⁹ Selçuk ÖZÇELİK, *a.g.e.*, s.10–11

⁵⁰ Erich PRITSCH, "İslam'da Devlet Fikri", Çev.: S. Şakir ANSAY, *AÜSBFD.*, I, S.1–4, 1943–1946, s.83'de yazar, Emevi halifelerin, Bizans'ın da etkisiyle hilafeti dünyevi bir karaktere büründürdükleri ve İslami kavrayıştan uzaklaşarak kendilerini düpedüz Arap kralı hissettiklerini, halifenin seçimle gelmesi usulüne son verilerek Emevi sülalesine hasredildiğini söylemektedir. Yine yazara göre, İran'ın etki alanına giren Abbasi halifeleri de, devlet hayatına yeniden dini muhteva kazandırmış, halifenin şahsı kutsallaştırılmış ve İran saray geleneği dairesinde halktan uzaklaştırılan halife, devletin siyasi idaresini vezirlerine ve emirlerine bırakmıştır.

Selçuklularından sonra ortaya çıkan sayısız devlet/devletçik örneğinde olduğu gibi, devlet bolluğu ile geçen bir ara dönem doğurmaktadır.

Bahsedildiği üzere sınırları çok kısa bir sürede, çok çeşitli kültür ve medeniyetleri içine alan İslam Devleti, dünyaya dini yaymak ideali peşinde olduğundan, ulaşabildiği bütün ırk ve kavimleri potasında eritmek düsturundan ilham almaktadır. Zira son tahlilde ulaşmak istediği nihai hedef; herşeyi ve herkesi içine alan bir Allah Devleti'dir. (Civitas Dei) Fakat siyaseten ümme'ye dahil olan ancak ehl-i İslam olmayan diğer ehl-i kitap mensupları da bu devlet sınırları içinde yer almaktadır ve bunların hukuki durumları bir sorun teşkil etmektedir. Bunlara, ümeden ayrılıklarını vurgulamak maksadıyla, *millet* (milal, nationem) denilmiş ve ayrı bir özerk idare yetkisi bahşedilerek, İslam Devleti'nin tabiiyetinde fakat İslam toplumunun dışında bir statü verilmiştir.⁵¹

İmlal kökünden türeyen *millet*, işitilen veya okunan birşeye dayanması bakımından “din” karşılığında kullanılmıştır. Kelime, “izlenen, gidilen yol” anlamlarını da taşımaktadır. Kuran'ı Kerim'de on beş ayette geçen millet kelimesinin “din” anlamında kullanıldığı göze çarpmaktadır. Ancak hadislerde, aynı kelimenin Kuran'daki anlamlarının yanısıra, “doğuştan getirilen özellikler, fitrat” manasında da kullanıldığı görülür.⁵²

İslami literatürde millet, bir toplumun etrafında birleşip, tatbik ettiği temel esaslar ve izlenen yol şeklinde kabul görmüştür. Toplumun kendisine millet denmez; cemaat, kavim veya ehl-i millet denir. Daha sonraları millet kelimesi, ehl-i millet yerine geçmiş, ve bir dine mensup kimseler manasında kullanılmaya başlanmıştır. Görüldüğü gibi, millet sözcüğü, çıkışı itibariyle bugün kendisine yüklenen anlamdan çok uzaktır. Batı dillerinde, *state* kelimesinin devlet anlamında değil, çok farklı anlamlarda kullanıldığı gibi, *millet* sözcüğü de uzun bir süre bugünkü anlamıyla değil, hem daha dar hem de daha farklı yapıları ifade etmek için tercih edilmiştir.⁵³

⁵¹ PRITSCH, *a.g.m.*, s.80-81

⁵² İslam Ansiklopedisi, XXX, İstanbul, 2005. Bu sözcük, İbranice ve Aramice'de melel kelimesi ile ilişkilidir. Melel; konuşmak, söylemek, Mille ise kelime, söz anlamına gelir.

⁵³ “Millet” sözcüğünün, çıkışı itibariyle, dini toplulukları karşıladığı, etnik grup anlamına gelmek üzere “kavim” sözcüğünün kullanılabilceği, bu sebeple de “nation” un karşılığı olarak, “millet” ’in değil “ulus” kelimesinin kullanılması gerektiği, bazı müelliflerce iddia edilmektedir.(Bknz. İlber ORTAYLI,

İslam Hukuku'nda *dar*, Müslüman veya gayrimüslim, bir idarecinin hükümlerindeki ülke anlamına gelir. Bu tariften de anlaşılacağı gibi, İslam Hukuku'na göre bir yerin ülke sayılmasının en önemli koşulu; hakimiyet unsurudur. Buna göre İslam ülkesi, İslam Devleti'nin hakimiyeti altındaki topraklardır. İslam Devleti ise bütün dünyada tek bir devlet olma idealiyle yoğrulmuştur. Bu yüzden de İslam devlet felsefesinde yeryüzü, İslam ehlinin emin bir biçimde yaşadığı ülke (Dar'ül İslam) ile ehl-i İslam'la aralarında anlaşma ve müsamaha bulunmayan gayrimüslimlerin ülkesinden (Dar'ül Harb) ibarettir.⁵⁴

Görüldüğü üzere İslam şeriatı, ülkeyi sadece bu anlamda nitelendirmiş, bunun haricindeki ülke anlayışını ve ayrıca egemenlik, yönetim şekli gibi devletin esasına etkili hususları her Müslüman toplumun kendi geleneğine, tarihi birikimi ve devlet anlayışına bırakmıştır.⁵⁵ Asırlar boyunca İslam anayasası olarak kullanılan Medine Sözleşmesi'nin de bu hususlara çok fazla girmeyerek, çerçeve çizmekten öteye geçmemesi bu telakkinin başlangıcını işaret etmesi bakımından manidardır. Zaten İslam tarihine bakıldığında, gelişmenin de bu yönde olduğu müşahede edilmektedir.

C- İslam'ın Kabulünden Sonra Türklerde Devlet

İslamiyet ile Türk geleneğindeki devlet ve devlete yönetimine ait kavramların imtizacı bir çok noktada aynı olmuş, zaten Türkler de milli fitratlarına uygun olduğunu gördükleri için, aynı coğrafyada çok uzun bir süre içiçe oldukları dinlere göstermedikleri alakayı, diğerlerine göre henüz karşılaşmış sayılabilecekleri İslamiyet'e göstermişlerdir.

Türkler, İslamiyet'i seçtikten sonra, devletleriyle ülkeleri arasındaki ilişkiyi İslam Hukuku'na göre yeniden düzenlemişlerdir. Diğer yandan İslam dininin kabulü ile Yakındoğu'ya kadar gelip yerleşmeleri, Türkler için, tutunabilecekleri, istikrarlı bir biçimde devlet kurabilecekleri yeni ülkeler demektir.⁵⁶ İslam dünyası açısından ise Türklerin kazanılması, anlaşmazlık içerisinde bocalayan Arap hanedanları elindeki dinin, yüzlerce yıl sürecektir hamisini ve hadimini bulması anlamına gelmiştir. Türklerin

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, S.32, 1986, s.996

⁵⁴ Ömer Nasuhi BİLMEN, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, İstanbul, s.334

⁵⁵ Nevzat KÖSOĞLU, *Devlet-Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da*, İstanbul, 1997, s.341

⁵⁶ Erol GÜNGÖR, *a.g.e.*, s.68

İslamiyet’i kabulü, yalnız Türk ve İslam tarihi için bir dönüm noktası olmayıp dünya tarihine de yön vermesi bakımından önem arz etmektedir.⁵⁷

Türkler, karışıkları Abbasi Devleti’nin idari mekanizmasında kısa bir süre içerisinde vazgeçilmez konuma yükselmiş, arkadan gelen karşı konulmaz büyük göç de, bu durumlarını giderek pekiştirmiştir. Mezhep kavgaları ile bocalayan İslam dünyası, İran etkisine kendisini iyice kaptırmış olan Abbasi halifeleri ile gittikçe çıkmaza sürüklenmektedir. Bu zafiyet, devletsiz kalmaya alışık olmayan Türkler için idareyi ele almakla sonuçlanacak, Selçuklu sultanları, halifeleri yerinde bırakarak fütuhata devam edecektir. Zira İslamiyet’in yayılması uğraşı, Türklerin zaten kendilerini vazifeli saydıkları cihan hakimiyeti mefkuresinin bir başka versiyonu olarak karşılımları çıkmış ve zevkle kabul ettikleri bir hizmet olmuştur. İslam’ın ivmesiyle yola çıkan Arapların büyük hamlesini, bir asır sonra, tükendiği yerden Türkler devralmış ve asırlar süren parlak bir tarih yazmışlardır.⁵⁸ Bu durum, Türk milli özelliklerinin, İslamiyet’in potasında harmanlanması sürecini başlatmış ve zamanla *Türk* ve *Müslüman* aynı anlamda kullanılır olmuştur. Bununla birlikte, Türkler, dil ve devlet gibi kendilerini diğer topluluklardan ayıran niteliklerini korumuşlardır.⁵⁹

Yalnız İslamiyet’in kabulü öncesinde olduğu gibi sonrasında da aynı anda birden fazla Türk devleti yaşamaya devam etmiştir. Bunların herbirinin tarihi önemi olmakla birlikte, bazıları, olmazsa olmaz özellikleriyle daha öne çıkmaktadırlar. Mehmet Altay Köymen, karmaşık olarak nitelediği Türk tarihini anlaşılır kılmak için bir tasnife gitmiş ve Türk tarihini gövde ve kollara ayırmıştır; Buna göre, Büyük Hunlar, Göktürkler, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti, Türk tarihinin gövdesini, bunun dışında kalan bütün Türk devletleri de Türk tarihinin kollarını teşkil etmektedir.⁶⁰

Aşağıda bahsedilen devletler, şüphesiz İslam’dan sonra kurulan bütün Türk devletleri değildir. Yakın anayasal geçmişimizin izlerini bulabileceğimiz devletler olmaları hasebiyle seçilmişlerdir.

⁵⁷ Osman TURAN, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1980, s.20

⁵⁸ Osman TURAN, *a.g.e.*, s.47

⁵⁹ Kemal KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s.29

⁶⁰ M. Altay KÖYMEN, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, *Tarihte Türk Devletleri*, I, Ankara, 1987, s.359

1. Karahanlı Devleti

Karahanlılar, hükümdarlarından Satuk Buğra Han'ın İslamiyeti seçmesi ve devletin resmi dini haline getirmesi ile tarihte kurulan ilk Müslüman Türk devleti ünvanına sahiptir. Çok geniş bir sahada hakimiyet süren ve özellikle kültürel anlamda İslamlaştırmada çok önemli rol oynayan bu devlet, dokuzuncu yüzyıl ortalarından on üçüncü yüzyıl başlarına kadar hüküm sürmüştür, bir taraftan Gazneliler ve Selçuklular'ın, diğer taraftan da Harzemşahlar ile Karahıtaylar'ın baskılarıyla önce zayıflamış ardından da Moğol saldırılarıyla yıkılmışlardır.

Karahanlılar ile ilgili olarak, ilk Müslüman Türk devleti olmalarının haricinde söylenecek önemli bir husus da; bu devletin Türk hakimiyet anlayışı ve buna göre teşkilat yapısını en iyi yansıtan Türk devleti olmasıdır. Kendisinden sonra kurulan Türk devletleri, doğrudan ya da kısmen bu devletin tesiri altında teşkilatlanmışlardır.⁶¹

2. Büyük Selçuklu Devleti

Selçuklu Devleti kurulduğunda ikisi Türk (Karahanlılar ve Gazneliler) birisi de İran'da Samanoğulları olmak üzere üç Müslüman devleti bulunmakta, Abbasi halifeliği artık sadece ismen varlığını sürdürmektedir. Samaniler'i diğer Türk akınlarına koruma karşılığında kendilerine Buhara civarında bir yer gösterilen Selçuklular, bozkır kültüründen gelmelerine rağmen, yayıldıkları sahalarda eski İran memleketleri olması sebebiyle Fars kültüründen, diğer yandan aynı coğrafyanın dört buçuk asırdır İslam hakimiyetinde olması dolayısıyla Abbasilerden oldukça etkilenmiş, bu yüzden de Selçuklu idare mekanizması, Orta Asya Türklüğünden farklı bir gelişim izlemiştir.⁶²

1040 yılında temelleri atılan devlet, 1194'de yıkılmakla birlikte, tarihe karışan Büyük Selçuk hanedanlığıdır, zira Suriye, Kirman Selçukluları gibi devletlerin yanı sıra, amcaoğulları Anadolu Selçukluları Selçuk geleneğini sürdürmeye devam etmektedirler.⁶³

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en önemli rolü, Yakın Doğu ve özellikle Anadolu'nun Türkleşmesidir. Eskiden beri birçok kavme yurt birçok medeniyete beşik

⁶¹ Nevzat KÖSOĞLU, *a.g.e.*, s.212

⁶² İbrahim KAFESOĞLU, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s.136

⁶³ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s.236

olmuş bulunan Anadolu, tarihinde ilk defa gerek ırk gerek din, dil, kültür bakımından tamamen değişerek bambaşka bir çehreye bürünmüştür. Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması ile başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi, bu devletin ve devamlarının yıkılmasından sonra, İslam renginin ve kavimlerinin muhafazasında sonsuz bir önemi haizdir.⁶⁴

Bundan başka Selçuklular'ın, Batı medeniyetinin tekamülüne sağladıkları katkı da gözden kaçırılmaması gereken bir başka husustur. Bilindiği üzere Batı, skolastik dönemlerin taasubu içerisinde kıvrılırken, İslam medeniyetinin yükseldiği muhteşem seviye dikkatleri üzerine çekmiş, Avrupalılar gerek Haçlı seferleri sırasında gerekse kervanların alışveriş halkalarına kültürel olanı da dâhil etmeleriyle İslam medeniyetini tanımış ve İslam'ın yararlanmakta bir beis görmediği Antik Yunan eserlerini yeniden uhdelere döndürmüşlerdir. Böylece putperest döneme ait oldukları gerekçesiyle dindaşları Bizans'ın izin vermediği eserleri ve dolayısıyla Batı'nın tarihini, aynı topraklarda hüküm sürmeye başlayan Selçuklular, sahiplerine tevdi etmiştir. Katolik dünyasının Endülüs'te eserlere yaptığı kıyım düşünülürse, Endülüs'ten kalan kırıntıların tek başına Rönesans ve Reform hareketlerine güç yetiremeyeceği aşikardır. Bu durumda Batı medeniyetinin İslam medeniyetine ve özellikle de Selçuklulara bu anlamda bir tarih borcu bulunmaktadır.

3. Anadolu Selçuklu Devleti

Anadolu Selçukluları Devleti, Büyük Selçuklu İmparatorluğu nispetinde bir siyasi önemi haiz değilse de; Anadolu'yu Türkleştirip İslamlaştırmak ve böylece ileride kurulacak cihan imparatorluğuna temel hazırlamakla, dönemi itibariyle, Türk tarihinin kilometre taşlarından biri olmuştur.⁶⁵

II. Gıyasettin Keyhüsrev zamanında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ülkesi Moğolların ili haline gelmiş ve devlet siyasi nüfuzunu yitirmiştir. 1243 Köseadağ Savaşı'nın ardından Moğollar, dedeleri Cengiz'in Asya'daki Türk ve İslam şehirleri üzerinde yaptığı harabatı, bu defa Anadolu'da tatbik etmişler, özellikle Doğu ve Orta Anadolu çok büyük zararlar görmüştür

⁶⁴ TURAN, *a.g.e.*, s.69

⁶⁵ A. Yaşar OCAK, "Türklerde Fikir ve Düşüncenin Türk Devletlerinin Kurulmasındaki Rolü", *Tarihte Türk Devletleri*, I, s.375

Eski Türk hukukunun gereği olarak, *devlet*, hanedan üyelerinin ortak malıdır. Bu geleneği Selçuklular da devam ettirmişlerdir. Bu durumda kuvvetli duruma ulaşabilen her hanedan üyesi, iktidar için öne atılabilmektedir. Bu sistemin devam ettirilmesi, Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflatılıp parçalanmasında büyük rol oynamıştır. Diğer yandan Abbasi halifelerinin, zafiyetten yararlanarak otorite kurma çabaları, vazifeleri şehzade yetiştirmek olan atabeylerin buldukları yerlerde şehzadeleri saltanat için kışkırtmaları ve yapılan saltanat mücadelelerinin mali kaynakları tüketmesi, otorite boşluğu yüzünden de vergilerin toplanamaması gibi sebepler, devletin çöküşünü hızlandırmıştır.⁶⁶

4. Anadolu Beylikleri

On üçüncü yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması esnasında ve akabinde, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde irili ufaklı yirmi kadar Türk beyliği kurulmuştur. Bunların bir kısmı, karışıklık ortamında bir yörede sivrilişip "bey"liğini ilan etmek şeklinde kurulmuş (Aydinoğulları, Menteşeoğulları, Karesioğulları; Germiyanogulları, Saruhanoğulları...gibi), kimisi de hizmetlerine mükafat olarak verilen yerlerde, karışıklığın arttığı durumlardan istifade ederek, merkezle bağlarını koparmak yoluyla kurulmuştur. (Candaroğulları, Eşrefoğulları, Hamidoğulları...gibi) Bazı müelliflere göre Anadolu, Türkleşmesini, bir dönem sonra Fars etkisi altına giren Selçuklulara değil; hanedana sık sık başkaldıran Türkmen aşiretleri ve küçük beyliklere borçludur.⁶⁷

5. Osmanlı Devleti

Moğol tehlikesi yüzünden yüzünü Batı'ya döndüren boylardan biri olarak Anadolu'ya gelen Kayı'ların içinden Ertuğrul ve Dündar kardeşler, teamül gereği I. Aleaddin Keykubat'a müracaat ederek kendilerine yurtluk verilmesini istemişler, bunun üzerine yeni gelen her boy gibi Batı'da, Bizans'la sınır uçlarına yerleştirilmişlerdir. İlk merkezleri Söğüt olan bu dört yüz çadırılık beylik, Ertuğrul beyin oğlu Osman Bey'in Karacahisar kalesini fethiyle dikkat çekmiştir, 1299'da Bilecik kalesinin fethi, Osmanlı "Devleti" nin kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

⁶⁶ Erdoğan MERÇİL, *Büyük Selçuklu Tarihi-Siyasi Tarih*, Ankara, 2005, s.122

⁶⁷ René GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev.: M. Reşat UZMEN, İstanbul, 1980

Beylikler dönemi Türk toplum yapısı üzerinde azalmaya başlayan Arap ve özellikle İran etkileri, özellikle on altıncı yüzyıl ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında, artık dini ve tarihi bağların lüzum ettirdiği ölçüden fazlasından sıyrılmış ve aydın tabakanın Türk milletine mensup olma bilincine vardığı ve bununla iftihar edildiği bir dönem olmuştur. Fakat daha sonraki yüzyıllarda millet olma bilinci zayıflamıştır. Hükümet görevlerine Enderun'dan yetişme devşirmelerin atanması, Türklüğe dayanan ilk dönem politikasından bir sapma niteliğindedir. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin, bir milletler karması teşkil ettiği görülmektedir.⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman halkı ifade etmek için *ümme-i İslam* veya *ehl-i İslam* tabirleri kullanılırken, genel olarak halkı ifade etmek için *reaya* kelimesi tercih edilmiştir. Reaya, zamanla yönetim altındaki vergi veren halkı ifade etmek üzere kullanılan *zımme* ler için kullanılmaya başlanmıştır. Zımmiler aynı zamanda, din ya da mezhep esasına göre kurulmuş olan cemaatlerin üyesiydiler ve her cemaat, millet olarak kabul görmekteydi. (Yahudi milleti, Ortodoks milleti gibi) Bu ayırımın yapılmasına daha çok İstanbul'un fethinden sonra, Bizans'ın halkını yönetim sistemi içerisinde bir yere oturtabilmek maksadıyla ihtiyaç duyulmuştur.

Reaya, devletle doğrudan değil, bağlı oldukları cemaatlerin reisleri aracılığıyla ilişki kurmaktaydı. Bu durumda millet liderleri de hem ruhani hem de dünyevi yetkileri olan başkanlar konumundaydılar. Zaten dini, adli, eğitimle ilgili işler, her milletin kendi iç işleyişine tabi olup (Ceza Hukuku müstesna), bir nevi özerk bir durum arzitmekteydiler.

Devletle neredeyse tek bağlantıları vergi vermek olan, onun dışında ceza hukuku hariç her türlü hukuki sorunları bile kendi cemaatlerinin denetiminde olan gayrimüslim tabaka, askerlik hizmetini yapmamalarına karşılık olarak verdikleri vergiler sayesinde, Müslümanların yüklenmek zorunda kaldığı, ülke savunması gibi fedakarlık isteyen görevlerden müstesna tutulmuşlardır. Bu istikrarlılık, onlara ticaret, bankacılık, sarraflık gibi ekonomik bakımdan güçlenecekleri meslekleri rahatça yapabilme imkanı sağlamıştır.⁶⁹ Bu ekonomik rahatlık ve genel itibariyle dil ortaklığı, Avrupa ile kültür alışverişlerini de dilediklerinde yapabilmelerini beraberinde getirmiş,

⁶⁸ Aydın TANERİ, *a.g.e.*, s.98-99

⁶⁹ Süleyman BEYOĞLU, "Atatürk'ün Bakış Açısıyla Azınlıklar", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, II, Ankara, 2005, s.215-216

eğitim, kültür ve sanat bakımından da öne çıkmalarını sağlamıştır. Tanzimat dönemine de iktisadi ve sosyolojik gerçeklerin değiştirdiği bu toplum yapısıyla gelinmiştir.⁷⁰ Böylece zaten hukuki yapı, devlet eliyle değiştirilmeden önce, hâkim millet ile gayrimüslim milletler arasındaki toplumsal denge değişmiş bulunmaktadır.

1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bir bakıma bu değişen toplum yapısının gerekli kıldığı hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmeye yöneliktir. Aradaki geçmişte kalmış farklılığı ortadan kaldırmak için, bütün dini, dilsel, ırki mensubiyetleri ortadan kaldıran *tebaa* kelimesi uygun görülmüş ve kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu, devletin merkezi kontrolünü artırmaktan ziyade tebaanın eşitliğini sağlamaya yönelik bir adımdır. Zira bundan sonra bütün devlet makamları ve rütbeler gayrimüslimlere, gayrimüslimler, siyasi bakımdan Müslümanlara eşit hale gelmişlerdir. O tarihe kadar Osmanlı Devleti'nde hâkim millet anlayışı, inanç esasına dayanmakta olup, Mslmanlar hâkim milleti oluşturmaktaydı. Bununla birlikte özellikle idari, askeri alanlarda hâkim durumda olan Türk unsuruydu. Tanzimat Dönemi Fermanlarında, bunun korunmasına yönelik tedbirler ihmal edildiği gibi, devletin ana yapısını teşkil eden inanç üstünlüğü sistemi tamamen bozulmuştur. Artık "hâkim millet" ve "egemenlik altındaki millet" diye bir ayırım kalmamıştır. Bu da devlet yönetim anlayışının tamamen değişmesi anlamına gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık hukukunu düzenleyen en önemli ikinci adım, Islahat Fermanı'dır. Bu fermanın birincisine göre farkı, tamamen yabancı devletlerin hazırlayıp, Bab-ı Ali'yi imzalamaya icbar etmiş olmalarıdır. Bu ferman, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reaya unsurların anayasal gelişimlerinin başlangıcı olmuştur.⁷¹

Tanzimat'la birlikte ülkede varolan ayrımcılık rüzgarına bir son verip, farklılıkları tek bir çatı altında birleştirme düşüncesi, Osmanlılık akımını başlatmıştır. Aynı şekilde Kanun-i Esasi'nin de temelini imzasını atan düşünce budur. Tanzimat Fermanı ve Kanun-i Esasi, Osmanlılık ideolojisinin hukuki ve siyasi çatısını oluşturmaktadır. Bu sayede yönetime bütün halkın iştiraki sağlanmak suretiyle, özellikle devletten ayrılma eğilimi içerisinde bulunan bir kısım tebaa, menfaat bağlarıyla bağlanarak, devletin kaderine ortak edilmiş olunacaktır.⁷² Fakat temelinde adaletsizliğe

⁷⁰ Bilal ERYILMAZ, *Osmanlı Devleti'nde Millet Yapısı*, İstanbul, 1992, 63–64

⁷¹ a.g.e., s.63

⁷² a.g.e., s.90

yol açan bir eşitsizliğin değil, Avrupa'nın ülke üzerindeki planlarının yer aldığı bu ayrılıkçı hareketlerin, devleti kaçınılmaz bir sona sürüklediği anlaşılınca, bu ideolojiye bir son verilmiş ve bu defa İslamcılık ideolojisi uygulanmaya başlanmıştır.

Azınlık (Ekalliyet) kavramı ise Türk Hukuku'na Lozan Barış Antlaşması ile girmiştir. Azınlık olma keyfiyeti, yalnızca gayrimüslimler içindir yani din esasına dayalıdır.

Ülke, eskiden beri süregelen devlet geleneğinin bir devamı olarak, kuruluş döneminde bey ailesinin, daha sonra ise padişahın mülkü sayılmıştır. Devletin son zamanlarına doğru da bu anlayışta değişikliğe gidilerek, ülke devletin mülkü sayılmaya başlanmıştır.

Ortaçağ Avrupası Devletleri ile Osmanlı Devleti, ülke anlayışı bakımından şöyle bir farklılığa sahiptir; Avrupa'da hükümdarın kendi ihtiyacını sağlayacak özel toprakları dışındaki ülkenin mülkiyeti, feodal beylerindir. Bu durum da Batı'nın bu dönemde, güçlü merkezi devletlerin ortaya çıkmasının önüne geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde bütün ülke, padişahın dolayısıyla da devletin mülkü sayıldığından, ülkede siyasi birliğin ve merkezi yönetimin tesisi daha kolay olmuştur. Şu da belirtilmelidir ki ülkenin padişahın mülkiyetinde sayılması, padişahı ülke üzerinde mutlak bir tasarruf sahibi kılmayıp, bu hak, belli bir noktadan sonra sembolik anlam taşımaktadır. Zira sözkonusu hak, İslam esasları ve Türk gelenekleri ile sınırlandırılmıştır.⁷³

III- DEVLET KURAMININ ULAŞTIĞI SON NOKTA: MİLLİ DEVLET

Milli devlet şeklindeki yeni tezahürüyle çağa damgasını vuran devletin gelişimi için gerekli olan toplumsal yapı, 19. yüzyıl içerisinde şekillenmiştir. Zira 1789 Devrimini izleyen gelişmelerle sınıflar arasında imtiyazlar kaldırılmış, hukuki ve siyasi eşitlik ön plana çıkmıştır. Birey, kendisini tarif etmek için kullandığı bütün müesseselerden bağımsız olarak ve bir aracıya ihtiyaç duymaksızın devletin muhatabı olmuştur. İlk milli devletlerin, aynı zamanda vatandaşlık haklarının ilk ortaya çıktığı ülkeler olması tesadüf değildir.⁷⁴ Sanayileşmenin getirdiği çevresel faktörler de buna eklenince, siyasi katılım çok büyük oranda artış göstermiş; bu da modern devletin,

⁷³ Coşkun ÜÇÖK, Ahmet MUMCU, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1993, s.166

⁷⁴ Kadir KOÇDEMİR; *Milli Devlet ve Küreselleşme*, İstanbul, 2004, s.208

eşitlik gibi, laik prensipler gibi bugünkü olmazsa olmaz değerlerinin sosyal altyapısını hazırlamıştır.

Fransız İhtilalinden itibaren dünya tarihinin temel kavramı, *millet* olmuştur. Egemenlik, monarktan alınarak millete verilmiş, bunun için de hükmünü doldurduğuna inanılan imparatorlukların tasfiyesi sürecine girilmiştir. Birinci Dünya Savaşı, bu yeni nizamın tesisine yöneliktir. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup cephesini teşkil eden Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Rusya gibi imparatorluklardan onlarca millet ihdas edilerek, (self determination) bunların herbirine bir devlet kurdurulmuştur. Böylece ilk evrede dünya üzerinde sadece % 2-3 gibi bir oranda bulunan milli devletler, 1800'de %35, Birinci Dünya Savaşı başında ise (1914) % 84 gibi bir orana ulaşmışlardır.⁷⁵ Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından eski demirperde ülkeleri de tecridi durumlarından sıyrılarak dünya devletleri arasına katılmış, bunlardan yeni devletler yaratma çabalarının en sonuncusu, 2006 yılı içerisinde Sırbistan-Karadağ'dan iki ayrı devlet çıkarılması olmuştur. Ortadoğu'da ise şekillendirme çalışmaları devam etmektedir.

A- Milli Devletin Fiziki Unsuru :

Kesin sınırlarıyla tanımlanan bir devlet olmak, devleti, modern devlet öncesinin siyasi biçimleri imparatorluklardan ayıran özelliklerinden birisidir. İmparatorlukların sınırları, mili devletler kadar kesin değildir, merkezi yönetimin elinin gidebildiği yerlerde daha belirgin iken, merkezden uzak bölgeler, sıkı bir disiplinle yönetilen idarenin hedefi değil haraç kaynağı olmaktadır.⁷⁶

Milli devletlere bu cepheden bakıldığında, imparatorluklara kıyasla toprakları üzerinde daha kesin bir hakimiyet sağladıkları görülmektedir. Diğer yandan milli devletler, birbiriyle daha kesin çizilmiş sınırlara sahiptirler. Bazen hiç işe yaramayan toprak parçaları için savaş çıkarmayı göze alabilmekte, bazen ise üzerinde her iki devletin de hak iddia ettiği toprak parçaları, sahihsiz bırakılabilmektedir. Yakın geçmişteki dış politikamızdan; Kardak kayalıkları için Yunanistan ile yaşanan gerginlik, birinci duruma; Kıbrıs'ta her iki tarafın üzerinde hak iddia ettiği Maraş'ın yerleşime kapatılması ikinci duruma birer örnek sayılabilir.

⁷⁵ KOÇDEMİR, *a.g.e.*, s.257

⁷⁶Christopher PIERSON, *Modern Devlet*, Çev.: Dilek HATTATOĞLU, İstanbul, 2000, s.30

B- Milli Devletin Beşeri Unsuru :

Milli devletin beşeri unsuru, millettir. Millet kelimesinin kökeni ve tarihsel gelişimi üzerinde daha önce durulmuştur. Burada açıklığa kavuşturulması gereken, milli devletlerin millet denilince ne anladığı ya da ne kastettiği olmalıdır.

Milli devletler, Batı'nın en son buluşu olarak, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasına damgasını vurmuşlardır. Avrupa'da devletlerin yeniden inşası sürecine bakıldığında ilk göze çarpan, devletler içerisindeki kültürel çeşitliliğin en aza indirilip, devletler arasındaki çeşitliliğin maksimuma yükseltilmesidir.⁷⁷ Yoksa milli devlet, homojen bir etnik topluluktan oluşan devlet demek değildir. Zaten milli devletler üzerinde küçük bir tahlil, bunların ancak yüzde onunun böyle bir homojen nüfusa sahip olduğunu gösterecektir.⁷⁸ Fransa'dan İspanya'ya birçok devlet, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı siyasal yapılanmalar olup en büyük başarılarını, çeşitli unsurlardan oluşan "millet lerine, Fransız, İspanyol, İtalyan dedirtmelerine borçludurlar.

C- Tebaadan Vatandaşlığa Beşeri Unsurun Hukuki Profilindeki Değişim :

Devlet kuramının asıl tartışma zemini olan siyaset felsefesinde, devletin varlık koşulları sistematize edilirken, -vatandaşlık- ögesi göze çarpmaz. Çünkü -vatandaşlık-, milletleşme sürecinin akabinde ortaya çıkmış bir kavram olduğundan, daha önceki devirleri kapsayamaz. Bunun yerine, milli devletlerin öncesi için geçerli olan -tebaa-, -reaya-...v.s.yi de kapsayan üst bir kavram olarak -insan ögesi- veya -insan topluluğu- gibi kavramlar kullanılmıştır. Vatandaşlık, Devlet'in varlık koşullarından insan unsurunun, pozitif hukuktaki karşılığıdır. Bugünün pozitif hukuku, milli devletler tarafından düzenlendiğine göre de; vatandaşlık teriminin, mili devletle gelen, milli devlete özgü çağdaş bir kavram olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁷⁹ "Demokrasinin insan'ı, vatandaş'tır."⁸⁰ sözü, biraz da bu tesirle söylenmiş olsa gerektir.

⁷⁷C. TILLY, "Avrupa'da Devlet Kuramının Tarihi Üzerine Düşünceler", *The Formation of National States in Western Europe*, Ed.: C. TILLY, Princeton, New Jersey, s.19, Akt.: PIERSON, *a.g.e.*, s.101

⁷⁸A.D. SMITH, "Devlet Kurma ve Ulus Yaratma", *States in History*, Oxford, Blackwell, s.228-229, Akt. PIERSON, *a.g.e.*, s.103

⁷⁹ Vatandaşlığın Anayasa Hukuku'ndaki anlamı, devletin insan unsuru içerisinde gizli olduğundan, milli devletin insan unsurunun ise millet olduğundan hareketle, Türk anayasalarında milli devletin izlerini bulmayı amaçlayan bu çalışmada, metinlerde vatandaşlık kavramları incelenirken, kavramın bu perspektifinden uzaklaşılmasına gayret edilecektir.

⁸⁰ Tarık Zafer TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1980, s.439

1. Tanım

Bir devlete aidiyeti ifade eden vatandaşlık, kişiyi yabancılardan ya da vatansızlardan ayıran hukuki bir alamettir.

İç hukukta vatandaşlık, bir kimseyi, ait bulunduğu devlette vatandaşlara tanınan hak ve mükellefiyetlerin sahibi kılmaktadır. Vatandaşlık kişiye, kamu yararına hizmetten kamu otoritesine iştirake kadar geniş bir hak yelpazesi açan bir kavramdır. Seçme, seçilme, kamu hizmetlerine girme hakkı, sadece vatandaşlara tanınan iç hukuk menfaatleridir. Aynı şekilde askerlik hizmeti de, sadece o devletin vatandaşlarından talep ettiği bir hak ve ödevdir.

Devletler Hukuku'nda ise vatandaşlık; kişiye, milletlerarası arenada bir hukuki şahsiyet olarak algılanma hak ve yetkisi; devlete ise, vatandaşlarının haklarını ve menfaatlerini koruma yani diplomatik himaye hakkı vermektedir.

2. Vatandaşlığın Tarihi Gelişimi

Vatandaşlığın tarihi gelişimi, devletler arasındaki münasebetlere hukuki bir form bulunması ihtiyacı ile başlamıştır. Bir başka deyişle, bir ülkeden bir başkasına hareket serbestisinin, devletlerin beşeri unsurlarını koruma yükümlülüğü ve yetkisinin, iç hukuktan devletlerarası hukuka taşınmasında çeşitli mahzurların olduğu görülmüştür. Şöyle ki; devletin, iç hukukunda, tebaası ya da milleti üzerindeki yetkilerinin ve bunların devlet üzerindeki haklarının, yabancılarkilerle aynı olmadığı fark edilmiş, bu sebeple de bunların durumunu belirlemek için, hukuki bir düzenleme yapılması zorunlu olmuş, bu zaruret de vatandaşlık hukukunu doğurmuştur. Bunun tarihsel başlangıcı ise 18. yüzyıl sonları, 19. yüzyıl başlarıdır.

Vatandaşlığın kanuni düzenlemesi ilk defa, Fransa'da yapılmıştır. Fransız Anayasası'nda vatandaşlık, politik ve medeni haklardan yararlanma şartı olarak ele alınmıştır.⁸¹ Ancak bu düzenlemeler, sanayi devriminin getirdiği zorunlu bir netice olarak, devletler arasında hukuki alışverişin artması ve vatandaşlığın da ayrı bir hukuk dalı olarak kabul edilip, düzenlenmesiyle ilgili bir tarihsel başlangıca işaret etmekte

⁸¹ Ergin NOMER, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul, 1995, s.4

olup, vatandaşlığın devletler tarafından bir iç hukuk kaidesi olarak ele alınması, esasında çok daha eskilere dayanmaktadır.

Antik Yunan'da vatandaşlık hakkı, hem doğum yeri itibariyle hem de anne ve babanın vatandaşlığının mevcudiyeti halinde verilmiştir. Bir başka deyişle bunların her ikisi de vatandaşlığın doğumu için aranmıştır. Daha sonra anne babadan birinin vatandaşlığı, çocuğun da vatandaş sayılması için yeterli kabul edilmiştir. Vatandaşlığa alınma ise ilk önceleri hiç bilinmeyen bir olgu olup, daha sonraları keşfedilmiştir.

Roma'da da vatandaşlık ise doğum yeri esasına göre değil, ebeveynin tâbiyet durumu nazara alınarak verilmektedir. Ancak bu durum, devletin tanıdığı bir nikah akdinin varlığı halinde mümkün olmakta ve çocuk, aralarında nikah bulunan Romalı erkek ile kadının çocuğu ise Roma vatandaşı kabul edilmektedir. Aralarında bir nikah ilişkisi bulunmayan çocuklar ise annelerinin tabiyetini takip etmekte, Anneleri Romalı ise Roma vatandaşı olmaktadır.

Görüldüğü üzere eski devirlerde, devletler, kişilere vatandaşlık vermek hususunda oldukça cimri davranmaktadırlar. Yabancıların ya da nesep durumu şüpheli görülenlerin, halk ile kaynaşmasını ve bu suretle ırklarının saflığının bozulmasını önlemeye yönelik bir tedbir olarak, vatandaşlıklarını bir imtiyaz olarak görmektedirler.⁸² Zaten Roma'da vatandaşlık haklarından yararlanma konusunda her yurttaş da eşit olmadığı gibi, merkez dışındaki eyaletlerde yaşayan halklar asla Roma'dakilerle aynı vatandaşlık kategorisinde değerlendirilmemişlerdir.

Köleliğin kalkması, vatandaşlık hukukunun gelişmesinde etkili bir aşama olmuştur. Çünkü köleliğin kalkması ile toprak sahiplerine bağlılık son bulmuş, selflerin durumunun zaman içerisinde iyileştirilmesi, vatandaşların serbestçe dolaşımını mümkün kılmıştır. Bu dolaşım serbestisi sonucu meydana gelen göç hadiseleri, vatandaşlık hukukunun düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.⁸³

Feodalite devrinde siyasal sistemin devlet aleyhine değişimi, tabiiyetin tayininde de değişime yol açmıştır. Tabiiyetin sınırları, şatoların, kentlerin duvarlarıyla sınırlanmıştır. Böylece başında feodallerin bulunduğu kentler, kişilerin tabiiyetinin

⁸² Abdülhak Kemal YÖRÜK, *Devletler Hususi Hukuku*, Birinci Kitap (Tabiiyet), İstanbul, 1938, s.90

⁸³ NOMER, *a.g.e.*, s.41

başladığı ve bittiği yerler olmuştur. Bu durum, senyörlere, topraklarında çalışacak kalıcı tebaa, kişilere ise başlarını sokup karınlarını doyurup kendilerini güvende hissedecekleri bir ortam yaratması bakımından herkesin işine gelmiştir. Her şahıs, ikamet ettiği mahallin kanunlarına tabi olmuş, yeni doğan çocuk da, doğduğu yerin hükümlerine göre tabiiyet iktisap etmiştir.

3. Vatandaşlığın Hukuki Boyutu

Vatandaşlık, bir müessese olarak eski hukuklarda mevcut olmakla birlikte, kavramsal olarak tebaa kelimesiyle ifade edilmektedir. Vatandaşlık tabiri, modern devletlerin doğumuyla ortaya çıkan yeni bir kavramdır.⁸⁴ Fransızca'da, kişiyi bir devlete bağlayan rabıtaı göstermek üzere kullanılan -Nationalité-den dilimize uyarlanmıştır. Dilimizdeki tam karşılığı -Milliyet- tir.

Tebaa ile aynı müesseseyi ifade etmekle birlikte, devletlerin nev'inin değişmesi müesseselerini de etkilediğinden, böyle bir isim değişikliği vuku bulmuştur. Zira tebaa, bir hükümdara tabi olmaktan gelen bir kelime olup, milli devlet mekanizması içerisinde sakat, eksik kalmaya mahkumdur. Kişi, milli bir toplum içerisinde tabi değil hür bir konumdadır. Hakimiyetin asıl sahibi olan milletin bir uzvu olması dolayısıyla kişinin, milli devlete olan bağlılığı, tabiiyet kelimesi ile ifade edilemez.⁸⁵

Modern hukuk teorisinde vatandaşlığın hukuki mahiyeti hakkında iki temel görüş bulunmaktadır.

a. Vatandaşlığın Hukuki Bir İlişki Olduğu Şeklindeki Görüş :

Bu görüşe göre vatandaşlık, devlet ile kişiler arasında, karşılıklı taahhütleri içeren hukuki bir ilişkidir. Bir başka deyişle devlet ile kişiler, bu hukuki ilişkinin süjeleridir. Bu sözleşme, akit taraflar için yani devlet ve kişi için, bir takım hak ve

⁸⁴ Muammer Raşit SEVİĞ, *Devletler Hususi Hukuku*, I, İstanbul, 1937, s.20 Cumhuriyetin ilk devletler hukukçularından olan SEVİĞ, eserlerinde eski usulden sıyrılmayarak "tabiiyet" kelimesini kullanmakla birlikte, yeni oluştuğunu belirttiği -vatandaşlık- kelimesinin devletler hususi hukukunda bir farklılık arzetmediğini ancak müstemlekatı ayrı idare ve hukuka tabi tutan devletlerde vatandaş ile tebaa arasında büyük fark olduğunu belirtmektedir.

⁸⁵ A.K. YÖRÜK, *a.g.e.*, s.69

yükümlülükleri doğurmaktadır. Devlet, tabiiyetindeki kişileri içeride ve dışarıda korumak, kişi de mensup olduğu devletin kanunlarına riayet etmekle mükelleftir.⁸⁶

Bu görüş, Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" fikrinden ilham alınarak, vatandaşlığın da devlet ile kişi arasında akdolanmış bir sözleşme olduğu düşüncesinden doğmuştur. Vatandaşlık hukukunun, bir özel hukuk ilişkisi olduğunu iddia eden bu fikir çok eleştirilmiştir. Şöyle ki, sözleşmelerin akdedilmesinde birinci unsur, ehliyet şartıdır. Doğumla vatandaşlık iktisap eden çocuğun durumu ise bu görüşün sakat yanını oluşturmaktadır zira yeni doğan çocuğun ehliyeti bulunmadığına göre, vatandaşlığın bir akit olduğu görüşü, doğumla kazanılan vatandaşlıkları karşılamayacaktır. Bu görüş taraftarları en çok, devletin, kişinin iradesinden bağımsız olarak ona tabiiyet verme veya tabiiyeti geri almak yetkisini haiz olmadığını savunmakla eleştiriye maruz kalmışlardır.⁸⁷

b. Vatandaşlığın Hukuki Bir Statü Olduğu Şeklindeki Görüş :

Bu görüşte ise vatandaşlık, hukuki bir ilişki değil, kişinin edinmiş olduğu bir vasıftır. Çünkü vatandaşlık sıfatının hangi şartlar altında kazanılacağını ya da kaybedileceğini belirleyen, devletin bizzat kendisidir. Bu durumda da vatandaşlık, devletin verdiği bu sıfatı taşıyan kişinin, sıfatından ötürü edindiği hak ve mükellefiyetlerin bağlandığı hukuki bir vasıf, bir statüdür. Kişiyi, devletle olan ilişkinin süjesi yapan, işte bu hukuki statüdür. Bu statü, kişinin, belirli hak ve yükümlülüklerinin başlangıcı olarak görülen ve hukuken tespit edilmiş bir vasfıdır. Bu haliyle de vatandaşlık, bir devlete aidiyetin simgesi olmaktadır. Bu görüşe göre, vatandaşlık hukuku, kamu hukukunun alt dalı olup, özel hukukla bir ilişkisi bulunmadığından, özel hukuk kavramlarıyla ifade edilemez. Bu yüzden sözleşme fikriyle açıklanması mümkün değildir. Devlet, vatandaşlığın ne şekilde kazanılacağını ve kaybedileceğini kendisi tayin eder, kişinin vatandaşlık hakkına son vermesi hakkını kabul etmekle beraber, sosyal menfaatler için gerekli gördüğü hallerde, kişiyi bu hakkını kullanmaktan men

⁸⁶ WEİSS, *Traité Théorique et Pratique de Droit International Privé*, 2° edition, 1907-1913, s.8 Akt.: Osman Fazıl BERKİ, *Devletler Hususi Hukuku*, Ankara, 1949, s.16

⁸⁷ O. F. BERKİ, *a.g.e.*, s.17

edebilir. Çünkü toplum menfaatlerine zarar gelmesi ihtimali olan durumlarda kişinin menfaatinin tatmini dikkate alınmaz.⁸⁸

Her iki görüş de vatandaşlığın kavramsal niteliğini tam olarak belirtmekten uzaktır. Aslında vatandaşlık kavramı, her ikisini de kapsamaktadır; zira şekil itibariyle belirli bir devlete aidiyeti (devlet ile kişi arasındaki hukuki ilişki) belirtmekte ve maddi muhtevası itibariyle ise kişinin kazandığı vasıfla ilgili olarak ortaya çıkan bir hukuki statüyü ifade etmektedir. Bundan hareketle vatandaşlığı, hem şekli hem de maddi anlamıyla bir bütün olarak algılamak, en isabetli ve hatta zaruri bir yaklaşım tarzıdır.

4. Vatandaşlığı Kazanma Halleri

Vatandaşlığa kazanma halleri açısından bakıldığında iki türünün olduğu görülür: Asli vatandaşlık, Sonradan iktisap edilen vatandaşlık.

a. Asli Vatandaşlık :

Doğumla kazanılan vatandaşlığa “asli vatandaşlık” denir. Asli vatandaşlığı temin eden sebepler, sadece doğum esasına göre olmayıp, doğum anından sonra da meydana gelebilir. Ancak asli vatandaşlığın kazanılması, bu durumda da geriye yani doğum anına dönük olur. Mesela yabancı anneden evlilik dışında doğan çocuk, nesebin tashihi yoluyla babasına bağlandığında, doğumundan itibaren babasının vatandaşlığında sayılır. Şu halde asli vatandaşlığın kazanılması, onu doğuran sebep ne olursa olsun doğum anından itibaren hüküm ifade eder.

Asli vatandaşlığın kazanılmasında iki sistem uygulanılır.

Kan(Nesil) Esasına Göre Vatandaşlığın Kazanılması

(JURE SANGUİNİS) : Bu sistemde çocuk, doğduğu ülke önemli olmaksızın, anne veya babasının veya bunlardan yalnız birinin vatandaşlığını iktisap etmektedir.

Toprak(Doğum Yeri) Esasına Göre Vatandaşlığın Kazanılması

(JURE SOLİ) : Bu sistemde çocuk, anne ve babasının sahip olduğu vatandaşlık dikkate alınmaksızın, ülkesinde doğduğu devletin vatandaşlığını iktisap etmektedir.⁸⁹

⁸⁸ YÖRÜK, *a.g.e.*, s.79–80

Modern vatandaşlık hukukunda vatandaşlığın iktisabı, genellikle kan esasına dayanmakta, buna ilaveten, tamamlayıcı olarak toprak veya doğum yeri esası da kullanılmaktadır. Bununla beraber yalnız kan veya nesil esasını kullanan devletler de mevcuttur. Mutlak surette kan esasını kabul eden devletlere örnek olarak Almanya, Macaristan; mutlak surette doğum yeri esasını kabul eden devletlere Amerika Kıtası devletleri; doğumu esas kabul etmekle birlikte kan esasına da yer veren devletlere örnek, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere; kan esasını kabul etmekle birlikte doğum esasını da yan unsur olarak kabul eden devletlere örnek olarak, Türkiye, Fransa, Belçika, İtalya verilebilir.

b. Müktesep Vatandaşlık :

Asli vatandaşlığın dışında doğumdan sonra kazanılan müktesep vatandaşlık da mevcuttur. Bu vatandaşlık türünde, doğum ile elde edilen asli vatandaşlık, sonradan meydana gelen bir sebeple değişmekte ve bir yenisi kazanılmaktadır. Evlenme, evlat edinme, vatandaşlığa alınma, muhaceret veya arazi terk ve ilhakları ile ahali mübadelesi, sonradan elde edilen vatandaşlığı meydana getiren sebeplerdir. Sonradan elde edilen vatandaşlık, ancak müktesep vatandaşlığın doğumu anından itibaren hüküm ifade eder. Diğer bir deyişle, sonradan kazanılsa bile asli vatandaşlığın sahip olduğu geriye etkili olma imtiyazına sahip değildir.

⁸⁹ NOMER, *a.g.e.*, s.43

Üçüncü Bölüm

TÜRK ANAYASALARINDA MİLLİ DEVLET, ÜLKE VE VATANDAŞLIK KAVRAMLARI

Millet ile devletin aynı karede bulunduğu fotoğrafı inceleyen araştırmacıların içine düştüğü bir açmaz, bu kareye ulus devlet mi yoksa milli devlet mi adının verileceği hususunda olmuş ve sorunun çözümünde, ideolojik yargıların desteğine başvurulmuştur.

Bu çalışmada aynı kolaycılığa başvurmak yerine, kelimenin kökenine inilerek, bir formül bulunmaya çalışılmıştır. Millet kelimesinin, dini kökenli bir sözcük olarak çıkış noktası çok farklı olmakla birlikte, daha sonra anlam kaymasına uğrayarak geldiği yer, bugün ifade ettiği yerdir ve Batı'da state sözcüğü de aynı yollardan geçtikten sonra, günümüzde, bütün Batı dillerinde, tartışmasız bir biçimde, devleti ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Batı menşeli *nation* kelimesi, Türkiye'de *millet* olarak karşılanmış ve zaten Türkler için çok önemli olan iki mefhum birbiriyle karşılaşılarak, çok güzel bir sentez oluşturmuştur. Devleti, milletin siyasi üniforması kılan tarif, Türk milletinin devlet kurmaktaki geleneğini de çağrıştıran tarihsel derinliğiyle, modern zamanların devletine Türk bakışını monte etmektedir. Gövdesi millet, çatısı devlet olan bu eve, anayasa anahtarıyla girme zamanı gelmiştir.

I- ANAYASAL BELGE NİTELİĞİNDE KABUL EDİLEN BELGELER

Türk Anayasa Hukuku tarihinde anayasal belge niteliği taşıyan bütün belgeler Tanzimat dönemi ürünleridir. Bu sebeple bu belgelerin incelenmeleri, tarihin bu devrine ışık tutmasının yanısıra; Tanzimat dönemine ilişkin yorumların değerlendirilmesi de, bu belgelerin tarihsel gelişime sağladıkları katkıyı gözler önüne serecektir. Bu özellikleriyle anayasa olmasalar dahi bu belgeler, bir ayna vazifesi gördüklerinden, anayasal tarih açısından oldukça önemlidirler ve bu anlamda hak ettikleri ilgiyi de görmüşlerdir.

⁹⁰A.F. BAŞGİL, *a.g.e.*, s. 988

A- TANZİMAT (DÖNEMİ) FERMANLARI

1- SENED-İ İTTİFAK ⁹¹

1800'lere gelindiğinde Üçüncü Selim'in reform çabaları özellikle Nizam-Cedit'le somutlaşan modernizasyon süreci, padişahın öldürülmesiyle kesilmiş ancak uyanmış olan bilinç artık şekillenmeye başlamıştır. Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın direniş odağı oluşturması ile devam eden gelişmeler, Türk Anayasacılığı açısından ilk ürününü verecektir. Ayanlar ile Merkezi otorite arasında, herkesin kendi lehine bir durum oluşturabilmek için imzalanmış iki taraflı bir sözleşme olan Sened-i İttifak, yedi şart ve bir zeyl(ek) ten oluşmaktadır. Şartnameye bakıldığında, genel olarak, ayanların devlete sadakat sözü, merkezin de onlara teminat verdiği görülmektedir. Sağlanmak istenen amaç ise merkez açısından, otoritesinin yeniden tesis edilmesi, ayan açısından ise yönetim alanlarındaki etkinliklerini koruyabilmek, haklarını babadan oğula devredebilmek gibi ayrıcalıklı durumlarının devamını sağlayabilmektir. Bu da fiili feodal statülerinin hukukilik kazanması anlamı taşımaktadır.⁹²

Sened- i İttifak'ın hukuki niteliği ise tartışmalıdır. Okandan, belgenin bir sözleşme olduğunu⁹³, İncalcık ise misak⁹⁴ olabileceğini düşünmektedir. Aldıkaçtı' da, Sened-i İttifak ile Magna Carta arasında benzerlik kurarak bu sebeple bir çeşit sosyal sözleşme olduğunu düşünmektedir.⁹⁵Tanör, Sened-i İttifak'ın ne şer'i (hüccet-i şer'i, fetva...vb.) ne de örfi (kanun, kanunname, adalet fermanı...vb.) hiçbir geleneksel Osmanlı hukuk kaynağına benzemediğini savunmakta ve belgenin gerek içerik açısından anayasal bir belgede olması gereken hukuki belirlilikten, sistematikten ve dilden yoksun olması dolayısıyla gerekse belgeyi oluşturan topluluğun (Meşveret-i Amme) bu işe yetkili olmaması sebebiyle monarşik anayasal belgelere de (ferman,

⁹¹ Suna KİLİ, Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul, 2000, s.13-17

⁹² Halil İNALCIK, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXVIII, İstanbul, 1964, s.607

⁹³ Recai Galip OKANDAN, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, 1959, s.57

⁹⁴ Halil İNALCIK, *a.g.m.*, s.606

⁹⁵ Orhan ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1978, s.36-38

misak, anayasa) benzemediğini⁹⁶ bu yüzden belgeye, bazı şerhler ekleyerek, bir misak ya da bir sözleşme denilmesinin daha uygun olacağını düşünmektedir.⁹⁷

Bütün bu görüşlerin ışığında Sened-i İttifak'ın hukuk tarihimizdeki önemi ortaya çıkmaktadır. İster bir misak ister sözleşme sayılsın, isterse bir anayasa taslağı kabul edilsin, üzerinde yapılan bunca tartışma bile Sened-i İttifak'ın anayasal nitelikte bir belge kuvveti taşıdığını göstermektedir. Zira üzerinde tartışılmayacak tek husus vardır, o da belgenin ilk defa, özel olarak padişah, genel olarak merkezi otorite üzerinde bir sınırlama yarattığıdır. Sened-i İttifak'ın sırrı, devletin, anayasalı bir rejime geçişinin ilk belirtisi sayılmasında gizlidir.⁹⁸ Hukuk tarihimizdeki önemini, egemenliği sınırlandırmasından alan Sened-i İttifak, ülke ve vatandaşlık konuları ile yani devletin hazırlayıcı unsurları ile ilgili gözükmemektedir. Bu anlamda halka inmeyen ve daha çok devlet ile devletin ileri gelenleri arasında bir iç hesaplaşma sayılabilecek belge, merkezin kendini toparlaması sonucu zaten uygulanmamış ve bu yüzden de siyasi tarihimizdeki yerini, “ölü doğmuş bir belge”⁹⁹ olarak almıştır.

2- GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU¹⁰⁰

Bir önceki bölüm içerisinde Osmanlı Devleti anlatılırken izah edildiği gibi, Osmanlı millet sistemi, din esasına dayalı bir anlayışın ürünü olarak yüzyıllar boyu uygulanmıştır. İçeride yaşanan sosyolojik gelişmeler, ekonomik ve sosyal açıdan gayrimüslim “milletler”i üstün ve talepkar bir konuma yükseltirken, Avrupa’da Fransız devriminin ardından yaşanan siyasal ve anayasal süreç, bu dalgadan güçlü çıkan devletleri de ülkenin iç işlerine müdahale edebilir bir noktaya getirmiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bu iç¹⁰¹ ve dış¹⁰² taleplerin¹⁰³ artık reddedilemez bir noktaya gelmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

⁹⁶ Karşı görüş için bkz. Niyazi BERKES, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2004, s.138 *Yazar, hukuk dilinin fakirliğine ve içeriğindeki bütün eksikliklere karşın belgenin, basit bir anayasa taslağı olduğunu savunmaktadır.*

⁹⁷ Bülent TANÖR, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, s.55

⁹⁸ Yavuz ABADAN, Bahri SAVCI, *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, 1959, s.19

⁹⁹ Niyazi BERKES, *a.g.e.*, s.145

¹⁰⁰ Suna KİLİ, Şeref GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.21–23

¹⁰¹ R. G. OKANDAN, *a.g.e.*, s.68 *Yazar, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ve genel olarak Tanzimat hareketinin temelinde dış değil iç dinamiklerin yer aldığı ileri sürmektedir. Sadece iç etkenlerin kabulü, Tanzimat hareketini, dıştan bağımsız kılarak, ülkenin iç dinamiklerinin yenilik arzusunun bir sonucu mertebesine yükseltmektedir.*

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, biçimsel açıdan padişahın tek yanlı bir işlemidir. Bu ferman ile padişah ilk defa kendi kendini sınırlamaktadır. Ancak bu sınırlamayı yaratan padişahın kendisidir ve en önemlisi de buna uymamanın müeyyidesi, oldukça subjektiftir. Padişahın her an değiştirebileceği bir irade-i seniyye'nin hak ve özgürlükler bakımından hukuki teminatı bulunmamaktadır. Ancak zaten teminatın da hukuki değil siyasi olduğu ve Osmanlı padişahının verdiği hak ve özgürlüklerin teminatının, Avrupalı devletler olacağı, daha sonra yaşanan süreçte ortaya çıkacaktır.

Biçimsel bakımdan hükümdarın tek taraflı bir işlemi olan bu ferman, kimi yazarlarca içerik bakımından, geri alınana kadar hukuken bağlayıcı olması sebebiyle modern anlamda bir anayasa kabul edilmese bile bir “anayasal şart” sayılmışlardır.¹⁰⁴ Kimi yazarlara göre ise bu belge, anayasal belgelerde bulunması gereken biçimsel özelliklere sahip olmamasının yanı sıra, devletin işleyişi ile ve devlet- birey ilişkileriyle ilgili kurallardan yoksun olması sebebiyle bir anayasa hatta bir ferman bile değil, olsa olsa hukuksal ve siyasal değişimin işaretlerini veren bir insan ve yurttaş hakları beyannamesi sayılmalıdır.¹⁰⁵

3- ISLAHAT FERMANI ¹⁰⁶

1856'da Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı Devleti'ni, Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Avrupa ailesine kabul etmenin şartı olarak, devletin içerisinde hamiliğini yaptıkları milletler için, 1839'da zaten yetersiz verildiğini düşündükleri yeni haklar talep etmişlerdir. Asıl niyetleri, uluslararası bağlayıcılıkta bir belgeye imza attırmak olmakla birlikte, Osmanlı iç kamuoyu baskısıyla uğraşmak da istemediklerinden, yine bir iç hukuk belgesine razı olmuşlardır. Böylece ortaya çıkan Islahat Fermanı, yine tek yanlı ama bu defa tamamıyla dış baskı sonucu yayınlanmış bir

¹⁰² Mümtaz SOYSAL, *Anayasanın Anlamı*, Ankara, 1992, s.29 Başta Gülhane Hatt-ı hümayunu olmak üzere bütün Tanzimat dönemi fermanlarının asıl zorlayıcı gücünün, dış baskı olduğunu düşünen yazar, bunun sonucunda da Hıristiyan ya da Musevi azınlıklardan oluşan, dış sermayenin işbirlikçisi konumunda bir burjuvazinin oluştuğunu iddia etmektedir.

¹⁰³ Bu konuda belki en isabetli görüş, sözkonusu fermanı ve Tanzimat hareketinin daha fazla dış ama mutlaka biraz da iç etkenlerin bir neticesi olduğudur. Bu konuda bkz. Yavuz ABADAN; “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *TANZİMAT*, I, Ankara, 1940, s.33–35. Zira dış devletlerin Osmanlı Devleti'nden bütün taleplerine karşılık, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak sakınma mecburiyetleri sözkonusuydu. Osmanlı Devleti' de fermanları, bu denge siyaseti içerisinde hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. H. ONGUNSU; “Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış”, *TANZİMAT*, I, S.6–7

¹⁰⁴ Yavuz ABADAN, *a.g.m.*, s.39–44,

¹⁰⁵ Hüseyin Nail KUBALI, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1946, s.57–59

¹⁰⁶ S. KİLİ, Ş. GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.24–29

belgedir. Bu ferman daha sonraları, Batı'nın Osmanlı Devleti'ne müdahalelerinin hukuksal dayanağı olmuştur.¹⁰⁷

Osmanlı halkına bir anayasa veremeyen 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na karşılık, İmparatorluk bünyesindeki Hıristiyan halklar, 1856 Islahat Fermanı ile kendilerinin (bile) ilan etmediği bir bağımsızlık manifestosuna sahip olmuşlardır. Bu haliyle de Islahat Fermanı, bahsedilen Hıristiyan milletlerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı niteliğindedir.¹⁰⁸

B- TANZİMAT DÖNEMİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER

Tanzimat dönemi fermanlarının genel karakteristiği, yenileşme açısından yetersiz olmalarıdır. Bu döneme, hâkim milletin dinamikleriyle değil, azınlık durumundaki reayanın sosyolojik anlamda yükselişleriyle ile gelinmiştir. Bunun sonucunda da asıl olarak bu unsurların toplum içindeki rollerinin rahatlatılması gözetilmiştir, bunun üzerine fermanların tavizkar yaklaşımı ve buna sebep olan ve bunların sebep olduğu dış müdahaleler de eklenince, fermanların Türk milletinin refahına bir katkısı olmadığı düşünülebilir. Zaten bu döneme dair yapılabilecek en büyük eleştiri, fermanların Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale için bir bahane teşkil etmeleridir.

Ancak bütün eksikliklerinin ve devleti parçalayıp gayrimüslim unsurlara bağımsızlık bildirisi teşkil eden içe yabancı özelliklerinin yanı sıra Tanzimat fermanları, hâkim millet olmakla birlikte, o zamana kadar, bunun nimetlerinden pek yararlanma bilinci taşımamış bir millete de bilinç aşlamış ve bu yönüyle de Türk milletinin anayasal gelişmesinin başlangıcı olmuştur. Zira Hıristiyan milletlere adeta bir bağımsızlık bildirisi teşkil etmeleri, bardağı taşıran son damla olacak ve ilk siyasal tepkiler kısa zamanda başlayacaktır.¹⁰⁹ Bir çözüm teşkil etmek üzere Osmanlılık çatısı kurulmak istenirken, bu dönemin oluşturduğu bilinç rüzgarı, hasbelkader kurulabilmiş vatandaşlık şemsiyesini bile ters döndürmüştür. İşte dökülenlerden geriye kalan, geçmişte hakim millet olarak tanımlananlardır. Fermanlar dönemine gelindiğinde, imparatorluğun, bütün yükünü omuzlarında taşıyan Türk unsurunun, siyasi ve medeni

¹⁰⁷ Bülent TANÖR, *a.g.e.*, s.95

¹⁰⁸ Niyazi BERKES, *a.g.e.*, s.218

¹⁰⁹ N. BERKES, *a.g.e.*, s.218

haklarından mahrum olduğu ve aslen Hıristiyan halkların durumlarını iyileştirmekle vazifeli fermanların, Türklerin hak kavramına da hasbelkader bir etki yaptığı görülür.¹¹⁰ Bu anlamda olmak üzere Tanzimat Fermanları, birey ve devlet arasında o vakte kadar olmayan yeni bir bağ tesis etmişlerdir.¹¹¹

II- TÜRK ANAYASALARI

Anayasa Hukuku tarihimizde, biri cumhuriyet öncesine ait olmak üzere beş tane anayasa yer almaktadır. Ancak doktrinde bu anayasalar tasnif edilirken hiçbir zaman cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak bölünmeye tabi tutulmamışlardır çünkü anayasal gelişimin bir bütünlük arzettiği, herkes tarafından kabul gören bir düşüncedir. Her millet, siyasi ve hukuki gelişiminin izin verdiği ya da gerektirdiği yapılanmaları uhdesine dahil eder. Bu, devlet değişikliği, aynı devlet içinde iktidar değişikliği ya da yönetim biçimi değişikliği olabilir ve örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bu yenilikler, milletin siyasi, hukuki gelişiminin uzantılarıdır. Serüveni yakın bir geçmişe dayanan anayasalar da, bu farklılıkları izlemenin en iyi metodu olarak tarihin hizmetindedir.

A-KANUN-İ ESASİ¹¹² (7 Zilhicce1293 / 23 Aralık 1876)

1. Tarihçe

Kanun-i Esasi, dışta Rusya ile savaş hazırlıklarının yapıldığı ve imparatorluğun Hıristiyan unsurlarının, bu savaşta bir koz olarak kullanılması amacına yönelik olarak, İstanbul'da uluslararası bir konferansın toplandığı dönemde, bu konferanstan önce çıkarılabilmek aceleciliğiyle ilan edilmiştir. Mithat Paşa'nın fikrini taşıyan bu teşebbüsün ana gayesi, bu toplantıdan önce anayasayı ve meşrutiyeti ilan etmek suretiyle Avrupalıların müdahalesine engel olmaktır. Konferanstaki Osmanlı delegesi Saffet Paşa'nın, Tersane Konferansı'nın açılışı ile aynı gün ilan edilen anayasayı işaret ederek; artık Osmanlı ülkesinde meşrutî idarenin kurulduğu, bu yüzden de bu uluslararası toplantının hükmünün kalmadığı şeklindeki sözleri, bunun bir

¹¹⁰ Yavuz ABADAN, *a.g.m.*, s.34

¹¹¹ Kemal H. KARPAT, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der.: Kemal H. KARPAT, Çev.: Sönmez TANER, İstanbul, 2004, s.24

¹¹² 1. Tertip Düstur, C.4, s.4-20

göstergesidir.¹¹³ Bu husus aynı zamanda, meşrutiyetin ilanında, dışa güven vermek ve böylece baskıları savuşturabilmek kaygılarının ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Anayasa'nın getirdiği bir kurum olan, Meclis-i Umumi, kendisinden bekleneni veremeyince, Padişah tarafından 1878 yılında dağıtılmış ve Meclis bir daha ancak, 1909 yılında açılmıştır. Bu arada Kanun-i Esasi yürürlükte kalmaya devam etmiş fakat uygulanmamıştır. II. Meşrutiyet idaresinin başlamasından sonra, Kanun-i Esasi'de bazı değişiklikler yapılmışsa da bunlar iktidarın paylaşılmasıyla ilgili düzenlemeler olup¹¹⁴, devletin esasına etki eden bir tadile gidilmemiştir. İşin ilginç yanı, Kanun-i Esasi'nin, İkinci Meşrutiyet'ten sonra yapılan yedi tadilinin yanı sıra, 1924 Anayasası ile kesin olarak yürürlükten kaldırılmasına kadar, Büyük Millet Meclisi tarafından da birçok kez tadili yapılmıştır ve bunlar sadece 1921 Anayasası ya da Nisabı Müzakere Kanunu olmayıp, Kanun-i Esasi'nin herhangi bir hükmünü değiştiren birçok karar da, bu kapsamda değerlendirilmelidir. Konumuzla ilgili olması bakımından yeniden belirtilmesi gerekir ki; Kanun-i Esasi'nin sonraki tadillerinde, ülke ve vatandaşlık ile ilgili bir düzenleme mevcut değildir. Bunun bir tek istisnası, Kanun-i Esasi'nin birinci maddesini değiştirmeye yönelik olduğu açıkça belli olan Misak-ı Milli'dir. Ancak bu belge de biçimsel özelliği bakımından bir anayasa değişikliği sayılmamaktadır. Çünkü Meclis- Mebusan'ın özel bir "Heyet-i Umumiye Kararı"dır. Bu nedenle tıpkı Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongresi Beyannameleri gibi Misak-ı Milli'nin de, anayasayı değiştirmeye yönelik -de facto- bildirilerden sayılması gerektiği iddia edilmekle birlikte, bunun kabulü, Misak-ı Milli'nin, anılan kongre kararları ve tamimden farklı olarak, hukuken meşru bir meclis tarafından kabul edilen bir karar olması itibarıyla haiz olduğu -de iure- niteliğinin gözden kaçırılması anlamına gelmektedir.

2. Kanun-i Esasi'nin Hukuki Niteliği

Kanun-i Esasi, padişahın tek yanlı işlemi ile gerçekleşen bir ferman anayasadır. Bu biçimsel özelliği sebebiyle bazı müelliflerce bir anayasa olmadığı

¹¹³ B. TANÖR, *a.g.e.*, s.129

¹¹⁴ Halil CİN, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz.: Hakkı Dursun YILDIZ, Ankara, 1992, s.18 Müellif, İttihat Terakki hükümetinin bir eseri olarak nitelendirdiği bu değişikliklerin, meşrutiyet rejimini biraz daha temsili parlamenter sisteme yaklaştırmaya yönelik olduğunu ileri sürmektedir.

savunulmuştur.¹¹⁵ Metnin bugünkü anayasa telakkisine uymadığı bir gerçek olmakla birlikte, dönemin mutlakiyetten meşrutiyet rejimlerine geçiş dönemi olduğunu ve anayasaların da, devirlerini tamamlamak üzere olan monarklar tarafından, meşruti rejimlere, sosyolojik şartların da zorlamasıyla verdikleri son ihsanlar olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekir. Bu anlamda, Kanun-i Esasi'nin çağdaşı bütün anayasalar, aynı nitelikte ferman anayasalardır. Hak ve özgürlükler bakımından dönemin en ileri seviyedeki ülkeleri Fransa ve İngiltere'de bile, bu demokratik hak ve özgürlükler, varlıklarını anayasalara değil, bilakis anayasalar, oluşum koşullarını, birincilere borçludur. Bu yüzden Kanun-i Esasi'yi, Osmanlı Devleti ile benzer özellikler gösteren Avusturya-Macaristan, Prusya, Rusya gibi türdeş devletlerin anayasalarıyla karşılaştırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Böyle yapıldığı takdirde Osmanlı anayasacılığının, sayılanlardan daha geri olmadığı görülür.¹¹⁶ Bu anayasa ile rejim, henüz meşruti, anayasal ve parlamenter bir konuma erişmemekle birlikte, mutlak olmaktan sıyrılıp, anayasalı ve parlamentolu bir konuma geçmekte, bu anlamda da 1876 Anayasası, meşrutiyete geçişten çok, mutlakiyetten çıkışı ifade etmektedir.¹¹⁷

3. Osmanlı Ülkesi: Memalik-i Devlet-i Osmaniye¹¹⁸

Memalik-i Devlet-i Osmaniye

*Birinci Madde- Devlet-i Osmaniye, memalik ve kıtaat-ı hazırayı ve eyalet-i mümtazeyi muhtevi ve yek vücud olmağla hiçbir zamanda hiçbir sebeple tefrik kabul etmez.*¹¹⁹

Bu madde asıl olarak, devletin üniter yapısına işaret etmekle birlikte, devrin ülke anlayışını da içinde barındırmaktadır.

¹¹⁵ OKANDAN, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s.149–150, Münci KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1961, s. 103

¹¹⁶ R. H. DAVISON, *Reform in the Ottoman Empire(1856–1876)*, Princeton University Pres, 1963, s..388–389, Akt.: TANÖR, *a.g.e.*, s.166

¹¹⁷ TANÖR, *a.g.e.*, s.149 Zaten yazara göre, 1909'da yapılan ve padişahın yetkilerini iyice sınırlayan anayasa değişiklikleri ile Türkiye'de ilk defa gerçek manada parlamenter, meşruti (anayasal) bir monarşi kurulmuştur.

¹¹⁸ S.KİLİ, Ş.GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.43

¹¹⁹ Maddede geçen memalik; memleketler, kıtaat; kara parçaları, bölükler, memleketler, hazıra; yerleşik, şehirli, Eyalat-ı Mümtaze ise ayrıcalıklı eyaletler anlamına gelmektedir.

Dikkat edilirse, bu maddede –*memleket*- kelimesi tekil olarak değil, çoğul haliyle (*memalik*) kullanılmıştır. Buradan Kanun-i Esasi'nin, ülke kavramına bakış kapısını aralamak mümkündür. Zira bu anayasanın yürürlüğe girdiği topraklar, bugün anlaşılan manada milletin değil, çeşitli dinsel topluluklar manasındaki milletlerden oluşan tebaanın yaşadığı, önceleri hanedana daha sonra da devlete ait olduğu kabul edilen mülktür. Ülke ya da bu manadaki bir kelimenin değil de, mülk ile aynı kökten türeyen memleket kelimesinin tercih edilmesinin altında yatan anlayış budur ve dönemin ülke anlayışını resmetmektedir. Esasen imparatorluk hüviyetini kullanan bir devletin ülke anlayışı da zaten bu olmalıdır.

Kanun-i Esasi'nin ülke anlayışında oluşturduğu değişikliği anlayabilmek için, dönemin mevzuatında yer bulan ülke anlayışına bir göz atmak gerekir. Tanzimat'tan sonra girilen hazırlık niteliğindeki düzenlemelerin en önemlisi, 1858 tarihli (23 Şevval 1274) Arazi Kanunnamesi Hümayunu'dur. Bu kanunnameye ülke toprakları –*memluke*-, -*miriye*-, -*mevkufe*-, -*metruke*-, -*mevat*- isimleri altında beş kısma ayrılmışsa da genel olarak bu toprakları iki büyük zümreye bölerek incelemek mümkündür¹²⁰; Birinci kısım topraklar, çıplak mülkiyeti devlete, intifa, yararlanma ve tasarruf hakları da şahıslara ait olan topraklardır ki bunlara “*miri arazi*”, “*arazi-i memleket*” gibi adlar verilmektedir. Bu toprakların maliki devlet, tasarruf edeni şahıslar olduğundan, aradaki ilişki ister istemez akdi olmaktadır. İkinci kısım topraklar ise gerek kuru mülkiyeti gerekse tasarruf hakkı yani tam mülkiyeti özel ya da tüzel kişilere ait olan topraklardır ve bunlar özel mülkiyetin konusunu teşkil etmektedirler. Bunlar da “*arazi-i memluke*” veya “*mülk arazi*” gibi adlar almaktadır.¹²¹

Böylece eski anlayışta “*Memalik-i mahrusei padişahî*” tabiriyle padişahın mülkü olarak tanımlanan ülke, çeşitli kanunnamelerin düzenlemesinden geçerek devletin mülkü olduktan sonra, Kanun-i Esasi'de kimi yerde millete izafe edilerek -*Memaliki Osmaniye*- olarak tanımlanmış, kimi yerde ise sadece mülk olduğundan

¹²⁰ Ömer Lütfi BARKAN, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s.335 Müellif, kanuna beş kısım olarak düzenlenmiş toprakları bir kez daha tasnif ederken, rakabesi yani çıplak mülkiyeti devlete ait olan topraklar ve diğerleri olarak sınıflandırmıştır. Bu düzenlemede yazarın devlete atfen kullandığı “yüksek mülkiyet hakkı” tabiri dikkat çekicidir.

¹²¹ OKANDAN, *Devletin Fiziki Unsuru*, s.179–180

bahsedilerek devlete ait olduğu kabul edilmiştir. Bu tabirlerden de anlaşılacağı üzere, Kanun-i Esasi’de ülke, devlet mülkü olarak telakki edilmiştir.¹²²

Esasında bu anayasa, imparatorlukların tasfiye sürecinin yaşandığı bir devirde yürürlüğe girmesi ile bir sonraki devri hazırlayan ve kısa ömürlü olmaya mahkûm bir anayasadır. Çünkü dünyada milli devletler süreci başlamıştır ve imparatorluklar artık gerek memleket gerekse millet anlayışlarıyla, sahneyi terk etmek zorundadırlar. Kanun-i Esasi’ye günümüzden bakıldığında görülenler bunlardır. Bunlardan başka anayasa, devletin geleneğine uygun olarak Eyalat-ı Mümtaze’yi hukuki bir statüye kavuşturmuştur ve bu ayrıcalıklı durumun yine de devletin birliğini ve bölünmezliğini etkilemediği 1. maddede vurgulanmış¹²³ ya da bir başka deyişle vurgulanma zorunluluğu hissedilmiştir.

4. Kanun-i Esasi’nin Beşeri Unsuru: Tebaa ve Osmanlılık kavramı

*Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin hukuk-ı umumiyesi*¹²⁴

Sekizinci Madde- Devlet-i Osmaniye tâbiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izaie edilir.

On sekizinci Madde- Tebaa-i Osmaniye’nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.

Devleti bölünmekten kurtarmaya yönelik bir tedbir olarak, imparatorluğun bütün halklarını birleştireceğine inançla, Jön Türklerin icat ettiği *Osmanlılık*, Kanun-i Esasi’ye damgasını vuran en önemli kavramlardan biridir. Metindeki “*Memalik-i Osmaniye*”, “*Tebaa-i Osmaniye*” gibi ifadeler de, Kanun-i Esasi’nin ülke ve vatandaşlık anlayışının bu kavram etrafında oluştuğunu göstermektedir.¹²⁵ Bu kavramın meydana geliş ve kayboluşu, Jön Türk Hareketi verilen siyasi ve sosyal atılımın tarihi seyri ile doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda biraz önce bahsi geçen Jön Türkleri ve siyasi fikirlerini anmak gerekecektir.

¹²²BAŞGİL, *a.g.e.*, s.1279

¹²³Atilla NALBANT; *Üniter Devlet - Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul, 1997

¹²⁴S..KİLİ, Ş.GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.44

¹²⁵Buna rağmen OKANDAN, sözkonusu anayasanın, hiçbir siyasi ve hukuki doktrinden ilham almadığını, devrin hukuk ve siyaset teorisyenlerinin fikir ve ideolojilerine dayanmadığını, bu yüzden de milli bir inkılâp hareketinin ürünü olmaktan uzak olduğunu savunmaktadır. bknz., s. 148

a. Jön Türk Hareketi ve Üç Tarz-ı Siyaset Denemeleri :

Jön Türk (Genç Türk) adı aslında II. Meşrutiyet kuşağına verilen bir isimdir, I. Meşrutiyet kuşağına ise Yeni (Genç) Osmanlılar denilmiştir.¹²⁶ Meşrutiyetin ilanını, Tanzimat döneminin en önemli muhalefet hareketini oluşturan Yeni Osmanlılar, devamı ve II. Meşrutiyeti ise Jön Türkler sağlamış, bütün bu sürece damgasını vuran harekete ise genel olarak -Jön Türk Hareketi-¹²⁷ denilmiştir.¹²⁸ Osmanlı Devleti'nin ilk muhalefet hareketini oluşturan Yeni Osmanlılar, adını "İttifak-ı Hamiyyet" 1865'te gizli bir örgüt kurmuşlar, 1867'deki darbe girişimleri başarısızlığa uğrayınca Avrupa'ya kaçmış ve dağılan örgüt bir süre sonra "Genç Osmanlılar Cemiyeti" adı altında yeniden faaliyete geçmiştir.

Yeni Osmanlılar, Tanzimat düzenlemelerini olumlu görmekle birlikte imparatorluğun artık şeriatı göre hükmedilmekten uzaklaştığını, imparatorluğun yönetim usulünden geriye sadece padişahın mutlak istibdadının kaldığını, bunun da meşruti bir idare ile dengelenmesi gerektiğini savunuyorlardı. Kanun-i Esasi'nin ilanını doğuran sebeplerin başında, bu isteğin padişah üzerinde yarattığı baskı yer almaktadır.¹²⁹

(1) Osmanlıcılık:

İmparatorluk toprakları üzerinde, dünyadaki yeni düzenin rüzgârları estirilmeye başlayıp, uluslar kendi kaderlerini belirlemeye soyununca, imparatorluğun eski hâkim milletinin (millet-i hâkime) aydın kesimi de bu gelişmelere kayıtsız kalamayıp, duydukları sorumluluğun gereğini yerine getirerek öncelikle devleti kurtarmaya girişmiş, bunun için de İttihad-ı Osmanî adlı cemiyet kurulmuştur.(1889)¹³⁰ İlk başlarda gizli faaliyet gösteren bu örgüt, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti"

¹²⁶ Sina AKŞİN, *a.g.e.*, s.19

¹²⁷ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960, s.64 Yazar, Tanzimat devrinin bu ilk muhalefetine I. Jön Türk Hareketi demektir.

¹²⁸ Niyazi BERKES, *a.g.e.*, s.390 Yazar, Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin kendi aralarında bile düşünce ayrılıkları olduğunu, bu yüzden bu genellemenin bir çeşit kolaycılık olduğunu ileri sürmektedir.

¹²⁹ Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s.36

¹³⁰ İbrahim TEMO'nun *İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul, 1987, s. (İbrahim Temo'nun 1939'da Romanya'da yayınlanan "*İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidematî Vataniye ve İnkılabî Millîye Dair Hatıratım*" adlı eserinin sadeleştirilerek yeniden yayınlanmıştır.) Cemiyetin 1/1 no'lu üyesi TEMO, kitabında, Gülhane'deki Askerî Tıbbiye'nin bahçesinde dört kişinin el sıkışmasıyla başlayan serüvenin, Edirnekapi'deki "Hatab Kıraathanesi Toplantıları" ile kısa zamanda büyüdüğünü anlatmaktadır.

adını aldığı 1895'ten sonra açık bir biçimde muhalefetini dile getirmeye başlamıştır. İttihat Terakki'nin programı ilk defa, 1902 yılında Mısır'da yayınlanan “Şurayı Ümmet” adlı gazetede neşredilmiştir. Bu program özetle şunları içermektedir: Devletin siyasi istiklalini ve bütünlüğünü korumak, istibdadı yıkıp, meşruti idareyi yeniden tesis etmek, kurtuluş Osmanlılıkta olduğundan bütün Osmanlıların ittihadını sağlamak, hanedanı vatana ve millete faydalı olacak şekilde kuvvetlendirmek, hükümeti ise vazifelerine karşı uyanık tutmak...¹³¹

Jön Türklerin ilk başlarda cansiperane savunduğu Osmanlılık, teoride, iki yüz çadırlık bir beylikten dünya imparatorluğu kuran bir anlayışa çok uygun ve adeta onun devamı niteliğinde bir ideal olmakla birlikte, ülkenin can damarlarının hâkimiyetinin tamamen kaybedildiği bir ortamda, uygulanabilmesi mümkün olmayan bir ütopya olmaktan ileriye gidememiştir. Bu anlamda Osmanlıcılığı, ulusal güçlerin harekete geçmesinden önce, altı yüzyıl boyunca bileğinin hakkıyla kurulmuş mülk sahipliğinden vazgeçmek zorunda kalışın, son çırpınışları olarak değerlendirmek en doğrusu olacaktır. Unutulmamalıdır ki, ülkeyi Kurtuluş Savaşı'na hazırlayan yerel ve ulusal kongreler, İttihad Terakki kadrolarından Anadolu'ya geçenlerce başlatılmıştır.¹³² Batı tedarisinden geçmiş Jön Türkler, yaşadıkları etkileşimin tesiriyle, içlerinde ulusçu özlemler barındırmış ama imparatorluğun bütünlüğünü korumak adına, diğer milletleri bundan vazgeçirmek için kendilerini taviz vermek zorunda hissetmişlerdir.

Kaybedilmiş olan millet bilincinin Batı'da bulunduğu bu dönem, kavramların karışma noktası olmuştur. Bu sebeple bugün bile üzerinde mutabakata varılamamış -Ulus mu millet mi- tartışmalarının kaynağını, kelimelerin etimolojik kökenlerinde değil, kaybedilen bilincin yeniden ama farklı yerden alınıp yerine konulmasında aramak gerekir. Öyle ki bu bilinci canlandıran mektepli Jön Türkler, farkında olmadıkları bir burjuva ideolojisiyle itham edilmişlerdir.¹³³ Anayasa metnine soktuğu kavramlar itibarıyla, milli devlet fikrine çok uzak görünen bu harekete bir de bu pencereden bakmakta fayda vardır. Zaten serüvenin devamında görülecektir ki; bu Batı eğitim

¹³¹ Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi (1876–1907)*, VIII, Ankara, 1962, s.522

¹³² Bülent TANÖR, *Kongre İktidarları*, İstanbul, 1998, s.136–139

¹³³ Sina AKŞİN, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul, 1987, s.80 Yazara göre, Batı tarzı eğitim alan Jön Türklerin ashında bu yönde talepleri ve farkındalıkları olmamakla birlikte, aldıkları eğitim sayesinde edindikleri dünya görüşünün bilimsel tanımı, bundan başka bir şey değildir. Avrupa'da gördükleri Meşrutiyeti istemek suretiyle burjuva düzenini de istemiş sayılmaktadırlar. Yazar, Jön Türklerin ileride Türk ulusçuluğu davasının benimsemelerini de, burjuva zihniyetinin doğal bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

tarzıyla yetişmiş heyecanlı genç tıbbiyelilerin başlattığı hareketin, herkesin kendi kimliğini ortaya koyduğu bir dünya tablosunda, Osmanlılık üst kimliğini bu derece sahiplenmesi, zaruretlar dışında bir şey olmayıp; bir süre sonra su, gerçek mecrasında akacaktır.

(2) İslamcılık:

Osmanlılık fikrini ilk zayıflatan darbe, Kanun-i Esasi'nin ilanının bile önleyemediği Osmanlı-Rus Harbi'dir. Bu savaş sırasında Balkanlar'da Hıristiyanların Müslümanları katletmeleri, Doğu 'da Rusların kışkırtmasıyla Ermeni ve Rum ayaklanmalarının başlaması, bu ideolojinin, dönemin psikolojisini tatmin etmekten çok uzak olduğunu her iki tarafa da izah etmeye yetmiş, aydınlar fikirlerinden, Türkçülük lehine memnuniyetle rücu ederken,¹³⁴ II. Abdülhamit, bir aralık benimsemiş görüldüğü Osmanlılığı rafa kaldıran bir hamleyle meşrutiyet idaresine son vererek, imparatorluk üzerinde yegâne kurtuluş metodu olarak benimsediği İslamcılığı denemeye girişmiştir. İmparatorluğun Hıristiyan unsurlarının hak ve özgürlükleri için canla başla mücadele eden Avrupa'nın, İslam memleketlerini istila serüveninde bunları hiç aklına getirmemesi, bu çifte standartın giderek İslam ve Hıristiyan unsurların menfaatlerini çakışır hale getirmesi ve İslam dünyasında da artık dışarıya karşı bir tevhit düşüncesinin doğması şeklinde özetlenebilecek bir atmosferde İkinci Abdülhamit'in İslamcılığı, teolojik olmaktan ziyade siyasi bir karakter taşımaktadır. Kendisinin Sultan ya da Padişah'tan çok, "Emir ül müminin" sıfatını tercih etmesi; ailesine ait olan hilafetin, imparatorluk içinde ya da dışında bütün İslam toplumlarını birleştirici bir rol oynayacağına inanmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁵

İttihat Terakkiciler ise İslamcılığı da benimsemekle birlikte, öncelikle ve zorunlu olarak Türklüğün (artık Osmanlıcılıktan vazgeçilmiştir) öne çıkarılması kanaatindedir. İç politikada da dış siyasette de İslamcılık, ancak imparatorluk düze çaktıktan sonra uygulanabilecek bir enstrüman olarak görülmektedir. Bu sebeple de İslam ülkelerine yardımların ve koordinasyonu sağlama faaliyetlerinin gizli yapılması

¹³⁴ KARAL buna örnek olarak Yusuf Akçura'nın, ilk dönem eserlerinde, Osmanlı topluluklarının ancak otonomi ile imparatorluk bünyesinde kalabileceklerini kabul ederken, 1904'de yayınlanan "Üç Tarzı Siyaset" adlı makalesinde, artık Osmanlılığın birleştirici bir değer olduğuna inanmaktan vazgeçmiş görüldüğünü ve Türklüğü, Osmanlılığa da İslamcılığa da üstün tuttuğunu ifade etmektedir. Bu konuda bkz. *a.g.e.*, s.530

¹³⁵ KARAL, *a.g.e.*, s.540-549

gerektiği düşünölmektedir. Bu yüzden Abdülhamit ile Jön Türkler, bu fikrin esasđ değil ilanı konusunda anlaşmazlık içerisindedirler.

(3) Türkçölük:

İmparatorluk bünyesindeki ekalliyetlerin bağımsızlık çalışmalarının ve Batı'dan bu yolda aldıkları desteği seyrederken, Arapların din reformundan yola çıkıp Arap milliyetçiliğine dümen kırmaları, Arnavutların ıslahat ve muhtariyet istekleri ile ortaya çıkmaları, doğu'da Ermenilerin başkaldırısı Türkler üzerinde olumsuz bir etki yaratmışsa da, imparatorluğun birliğini korumak hususundaki asli vazifeleri, bunu ulusal bir tepki haline dönüştürmelerini engellemiştir. Zaten Abdülhamit'i İslamcılık, Jön Türkleri ise önce Osmanlıcılık sonra Türkçölük gibi formüller üretmeye yönelten de bu mesuliyet duygusudur.¹³⁶ Sonuçta Balkanlar'da başlayan ulusçuluk ve Doğu'da Ermeni hareketleri, Osmanlıcılık ideolojisinin; Arapların ulusçuluk girişimleri ise İslamcılık ideolojisinin sonunu getirmiştir.¹³⁷ Böylece Türkler için, kurdukları ve altı yüzyılda çok uluslu emperyal bir hale getirdikleri devletin devamı için vazgeçmiş göründükleri haklarını masaya yatırma zamanı gelmiştir. Kaynağını devletin asli unsuru olmaktan alan bu hakkın çağdaş karşılığı, ulusal taleptir.

Çok kısa süren ama içinde üç önemli fikri, ideolojiyi barındıran döneme bakıldığında ideolojilerin bazen mevcut vakaları tetiklediği bazen de bunlardan tetiklendiği görölmektedir. şöyle ki; Jön Türklerin, Osmanlılık ölküsü ile Gayrimüslim unsurları olduğu kadar Müslömanları da bir çatı altında birleştirmek için başvurdukları, hilafet kurumunu canlı tutma çabaları ve bu konuda yaptıkları ilmi çalışmalar, kendilerini anlamayan İngilizlerin önderliğinde yola çıkan Araplar için bir rehber niteliğinde olmuştur. Abdülhamit'in İslamcılık politikasına hizmet için kullandığı, Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocuklarının İstanbul'da açılan bir okulda okutma fikrini

¹³⁶ Erik Jan ZÜRCHER, "Jön Türkler, Müslöman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, OsmanlıGeçmişi ve Bugünün Türkiye'si, der.: K.KARPAT, çev.: Taner SÖNMEZ, 2004, s.266,

¹³⁷ Kemal KARPAT, *a.g.m.*, s.38, Müellif, Osmanlıcılığın, sınırları belli bir ulus bilinci oluşturmaya çalıştığını ancak fertlere bir bütüne ait olma duygusu yükleyemediğini, bunu yapabilmek için herkesin mutlak otoritesini kabul ettiği din faktörüyle, adına Osmanlı denilen içi boş siyasi yapının doldurulmaya çalışılarak, Müslömanlar için psikolojik bir öz oluşturulmasının amaçlandığını ancak İslamcılığın da, Osmanlıcılığın istemeyerek dirilttiği Müslöman etnik duygusunu tatmin edemeyeceği için iflas etmeye mahkum olduğunu söylemektedir..

de aynı şekilde mütalaa etmek gerekir.¹³⁸ Aksine örnek teşkil etmek üzere, yabancılar tarafından Türkler aleyhindeki tenkitlere verilen cevaplar ve bunun doğurduğu bir nevi savunma psikolojisi, Türkçülük hareketinin giderek akademik ve edebi bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır.¹³⁹

(4) Yaşanan Hayal Kırıklığı

Bu dönemin sonunda gelinen noktayı en güzel özetleyen eser, dönemin fikir adamlarından Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesidir. Makalede, üç siyasal eğilimin Osmanlı Devleti için faydaları ve zararları tahlil edilmiş; Osmanlılığın, Osmanlı Devleti'nin devamı için faydalı olmakla birlikte, uygulanmasının mümkün olamayacağı, İslamcılık ve Türkçülüğün de benzer fayda ve zararları içerdiği sonucuna varılmış ve son cümle, çözüm bulamamanın verdiği hayal kırıklığı ile bitmiştir.¹⁴⁰ Aslında makalenin çıkmazı, Osmanlı Devleti'nin bu son döneminin çıkmazıdır. Bu çıkmaz, birçok cepheden kayıplarla iyice içinden çıkılmaz bir hal alacak ve sonunda Türkçülükte karar kılınacak ama kapsamı Milli devlet ile sınırlandırılarak, tarihte yeni bir sayfa açılacaktır. Türklerin en iyi bildiği şeyin -devlet kurmak- olduğu şeklindeki efsanevi inanış, tarihin bu en zor, en karmaşık döneminde bile tezahür etmekten geri durmamış, devletin bekası üzerine tartışmaları sona erdirmenin en kestirme yolu olarak, en iyi bilinen yol seçilmiştir.

Burada daha sonra anlatılacak devlet tezine dolayısıyla da sonraki anayasalara teorisyenlik yapacak olan Ziya Gökalp'ten bahsetmek gerekir. Ernest Renan'ın görüşlerini benimseyen Gökalp, milletin yalnızca ırk üzerine değil ortak kültür, dil, din üzerine inşa edileceğini savunmaktadır. Bu yapının kurulabilmesi için bir dizi reform yapılması gerekir. Dilde birlik, eğitimdeki medrese mektep ikiliğinin giderilmesi, Devlet konusunda Durkheim'den etkilenen Gökalp, onun toplumunu milli devlete çevirmek suretiyle bir Türk- İslam sentezi yapmaya çalışmıştır. Gökalp'in fikirleri tahlil edildiğinde, dönemin İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerinin karmasından adeta yeni bir fikir akımı doğurmaya çalıştığı görülür. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eseri bunun bir göstergesidir. Bu arada toplumun muasırlaşabilmek için yüzünü

¹³⁸ Niyazi BERKES, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul, 1965, s.80 Müellif, II. Abdülhamit devrinde başlayan bu fikri uyanışın İslam enternasyonalini yaratmaya yönelik olduğunu, bunun da, sonuçta Türk hilafetine karşı İslam ulusçuluğundan başka bir şey doğurmadığını söylemektedir.

¹³⁹ KARAL, *a.g.e.*, s.570

¹⁴⁰ Yusuf AKÇURA, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1987

dönmesi gerektiği Batı, sadece maddi bir olgu olarak kabul ettiği medeniyetin alındığı yer olmalıdır. Kültür ise her toplumun kendi iç değerleri demek olduğundan, böyle bir ithal tehlikeli sonuçlar doğurur. Birinci Dünya savaşı'nın akabinde Osmanlıcılığın da İslamcılığın da iflas etmiş olması, Gökalp'in fikirlerini daha itibarlı bir konuma getirmiş ve yeni devletin anayasal tezlerinde büyük yer kaplamıştır.

Kanun-i Esasi'nin hazırlıkları esnasında üç anayasa taslağı tartışılmıştır ve Mithat Paşa'nın ve Küçük Said Paşa'nın projelerinden daha uygun bulunan Meclis-i Vükela'nın 113 maddelik anayasa taslağı, birtakım ilave ve düzeltmelerle 119 madde olarak kabul edilmiştir.

b. Osmanlı Anayasasının Türkçü Maddesi: 12. Madde

Taslağın on ikinci maddesinde yer alan ve diğer maddelerin müzakereleri sırasında gözden kaçırılan devletin resmi diline ilişkin maddeye, yalnızca Eğinli Said Paşa tarafından itiraz edilerek, dikkat çekilmiştir. Anayasa taslağındaki on ikinci madde şöyledir: *“Memalik-i Osmaniye’de bulunan akvamdan her biri, kendilerine mahsus olan lisanı talim ve taallümde muhtardır. Fakat hidemat-ı devletde istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmek şarttır.”*¹⁴¹

Eğinli Said Paşa'nın itirazı ise, maddenin bu şekilde kabulünün, “Memalik-i Osmaniye” bünyesindeki muhtelif unsurların hepsini, üstelik anayasal bir hükümle, Türkçe ile bir tutmak sayılacağı yönündedir. Devletin resmi dilini kesin bir biçimde tayin etmemekle bu hüküm, bütün bu dillere, resmi dil payesi vermektedir. Eğinli Said Paşa'nın bu itirazı, adı geçen maddeye en son şeklinin verilmesini sağlamıştır.¹⁴² Maddenin bu şekliyle kabulü, Türkçenin resmi dil olarak devlet dairelerinde geçerli olmasıyla yaygınlaşmasını ve eski itibarını bulmasını sağlamıştır. Bu arada lehçe farklılıkları sebebiyle, konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumu ortaya çıkarmış ve meşrutiyet devri basınında, gazete ve mecmuaların büyük bir kısmı alfabe, imla kuralları ve sözlüklere ayrılarak, Türkçenin yeni bir şekil almasına çalışılmıştır.¹⁴³

¹⁴¹ Ali İhsan GENCER, “İlk Osmanlı Anayasası’nda Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi”, *Kanun-i Esasi’nin 100 Yılına Armağan*, 1978, s.186

¹⁴² GENCER, *a.g.m.*, s.187

¹⁴³ Agâh Sırrı LEVEND, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1972, s.300

Aydınlar tarafından Türkçülüğe, çeşitli yönleriyle ivme kazandırılmıştır. Şöyle ki; çok önceleri gözden düşmüş olan Türkçeye gerek basın gerek eğitim alanında yeniden itibarı iade edilmiş, nihayet Kanun-i Esasi’de, Türkçe, kamu alanında resmi dil kabul edilmekle bu durum, resmi bir hüviyete kavuşmuştur. Bu dönemde Kutadgu Bilig, Orhun Abideleri Türkçeye çevrilmiş, yeni Türkçe sözlükler ve eserler yazılmış, böylece kısır bırakılmış Türkçenin inkişafına çalışılmıştır. Bu arada dünya Türklerini, Osmanlı devleti etrafında toplama ideali de, bazı cemiyet mensupları arasında, filizlenmeye başlamış ve bu ideal, daha sonra Ziya Gökalp tarafından sistematize edilmiştir.

c. İlk Vatandaşlık Düzenlemeleri:

Kanun-i Esasi’de Osmanlılık kavramını bugünkü vatandaşlık prensipleri dairesinde değerlendirmek mümkün değildir. Zira anayasa, Devlet-i Osmaniye’ye tabi olmaktan bahsetmektedir. İmparatorluk düzeninin, kişiye tanıdığı isim hakkı bu olmakla birlikte, daha önce padişahın kulları arasında sayılan ve milletlere, cemaatlara bölünmüş olup, hukuk, eğitim gibi alanlarda muhtariyetleri devletçe tanınmış ve esasen bu ayrıcalıkların devlet tarafından kendilerine verilmiş durumları da göz önüne alınırsa, bu durum devletin üniter yapısını korumak adına olumlu ve çağdaş bir gelişme sayılabilir.

Osmanlı Devleti’nde uzun süreden beri nesil esası uygulanmakla birlikte, kapitülasyonlar devrinin başlaması, beraberinde devletin Avrupa devletleri ile sıkı alışveriş bağları bulunan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kapitülasyonlardan istifade edebilmek için Avrupa devletleri vatandaşlıklarına geçmeleri ve bu suretle yabancılara tanınan haklardan yararlanmaları örneklerini yaygınlaştırmış, bu da Osmanlı Devleti’ni, ilk kez olarak Osmanlı vatandaşlığını kanuni bir düzenlemeye tabi tutmak mecburiyetinde bırakmıştır.¹⁴⁴ Bu nizamname bu zaruretin bir ürünü olarak, vatandaşlığın düzenlenmesiyle ilgili ilk belge olarak kamu hukuku tarihimizdeki yerini almıştır.¹⁴⁵ Nizamnamenin birinci maddesinde kan esası kabul edilmiştir, buna göre ana ve babası veya yalnız babası Osmanlı vatandaşı olan çocuklar, Osmanlı vatandaşı kabul edilmiştir. Bununla beraber istisnai olarak toprak esasına da yer verilmiştir. İkinci maddede ise, Osmanlı devletinde doğan çocuklara, reşit olmalarını takip eden üç sene

¹⁴⁴ Muammer Raşit SEVİĞ, Hukuku Hususiye-i Düvel, İstanbul, 1930, s.18

¹⁴⁵ 8 Nisan 1284 (23 Ocak 1869) Tarihli Tabiiyet-i Osmaniye’ye Dair Nizamname (Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi)

zarfında istedikleri takdirde Osmanlı Devleti vatandaşlığını iktisap edebilme hakkı tanınmıştır.

B-TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU¹⁴⁶ (1921)

1. Tarihçe

Her anayasa içinde bulunduğu dönemin koşullarını yansıttığından, örfi-yazılı, dini-laik, misak- ferman gibi birçok türü ve her birinin de kendi içerisinde birçok çeşidi olduğu görülür. Bizim anayasa tarihimizde de bu çeşitliliği görmek mümkündür. 1921 yılında henüz Osmanlı devleti hukuken son bulmamışken, başkentinden farklı bir şehirde yeni bir meclis ile kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, milli misak türü anayasadır.

Esasen bir ferman anayasa şeklinde ilan edilen Kanun-i Esasi, 1909 değişikliği ile nev'i değiştirerek, misak anayasa haline getirilmişti. İlk anayasanın, padişahın tek yanlı iradesiyle oluşmasına karşılık; anayasa değişikliğinin, meclis tarafından padişaha bir nevi dayatma usulüyle kabulü, anayasayı, misak anayasa şekline büründürmüştür. Bu durum, 1876'dan bu yana şartların, millet iradesi lehine olgunlaşması demektir ve anayasanın bir millet meclisi tarafından kabulü ve ilanının zemini hazırlanmıştır. Yeni meclis kurulmadan önce, mevcut anayasal düzen içerisinde, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan bir milli misak çıkartılması için mücadele edilmiş ancak çıkarılan misak-ı milli, meclisin özel kararı niteliğinde olup, bir anayasa değişikliği sayılamayacağından, şekil itibarıyla mevcut düzende bir değişiklik yaratmamıştır. Zaten Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının niyeti de, mevcut hukuk yollarını tüketmek suretiyle yeni bir oluşumun hukuki temelini oluşturmaktır.

Bu amaca hizmet etmek üzere, yerel kongrelerden başlayan teşkilatlanma, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi sürecinden geçmiş, Sivas Kongresinde bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuş ve bu heyetin seçtiği Mustafa Kemal Paşa reisliğinde, Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilk aylarını cephe sorunlarıyla ve geçici hükümetin teşekkülü ile saltanat ve hilafetin durumuyla ilgili tartışmalarla uğraşarak geçirdikten sonra, Ocak 1921'de, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"

¹⁴⁶ 3. Tertip Düstur, C.1, s.196, Ceride-i Resmîye, 1-7 Şubat 1337, Kanun No: 85, Kabul Tarihi: 20.01.1337 (1921)

adını verdiği ilk anayasayı kabul ederek yayınlamıştır. Bu süreçte olgunluğa erişen milli irade ve milli hakimiyet prensiplerinin yeni Türk Devleti'ne kazandırdığı ruh, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile lafza dönüşmüştür. Bu anayasa, 23 madde ve bir madde-i münferiden oluşan kısa, çerçeve bir anayasadır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, öncesinde yapılan bu derin tartışmalara ve meclisi ikiye bölen fikir ayrılıklarına rağmen, bu kurumlardan hiç bahsetmemektedir. İşte bu da yeni devletin 1921 tarihli anayasasına rengini veren en önemli özelliklerden biridir.

Hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu vazedenden birinci madde, halen mevcut bulunan saltanat ve hilafet kurumuna tezat teşkil etmektedir. Ancak bir başka açıdan bakıldığında da aynı maddenin, Kanun-i Esasi'nin halife-sultan ile temsil ettiği kuvveti zaten inkâr ettiği görülür.¹⁴⁷ Bu yönüyle 21 Anayasası, lafzıyla kısmen ama ruhuyla tamamen, eski kurumları ilga eden yeni bir düzen tesisi peşindedir. Ancak bunun ilanı için henüz şartlar olgunlaşmadığından, üstü kapalı ifadeleri tercih etmektedir. Bu durum, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun genel karakteristiğidir. Gerçekten de şartlar lehine değiştiğinde, Büyük Millet Meclisi, önce saltanatı (1922) sonra da hilafeti (1924) mülga etmek suretiyle, arada da cumhuriyeti ilan eden 1923 değişikliği ile Kanun-i Esasi düzeni ile bağlarını tamamen koparmıştır.

KANUN NO : 85 20.01.1337 (1921)¹⁴⁸

MADDE 1- *Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.*

MADDE 3- *Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.*

2. Üstü Kapalı Anayasa

a. Türkiye Devleti :

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, birçok olmazsa olmaz esası, üstü kapalı geçmek zorunda kalan bir anayasadır. Yukarıdaki madde ve genelde bütün anayasa, ülke ile ilgili hiçbir esası içermiyor görünmekle birlikte, maddede geçen *Türkiye Devleti* tabiri,

¹⁴⁷ Ali Fuad BAŞGİL, *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri*, İstanbul, 1946, s.31

¹⁴⁸ S.KİLİ, Ş.GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, 100-102

bu üstü kapalılığın bir numunesidir. Ülkenin sınırları, aslında daha önce ilan edilen Misak-ı Milli ile mevcut anayasanın hükmü hilafına olarak de facto bir biçimde çizilmiştir. Hatta öyle ki bu ülkenin sınırları, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilmekle, bir anayasal hüküm olmamakla birlikte resmîyet kazanmıştır ancak geçiş dönemlerinin bir cilvesi olarak işte bu tür, devletin esasına birinci dereceden etkili durumlar, yeni düzen tarafından, üstü kapalı geçirilmekte; eski düzen tarafından ise görmezden gelinmektedir.

Diğer yandan, “Türkiye Devleti” tabiri, Osmanlı Devleti'nin varlığını halen sürdürdüğü topraklar üzerinde yeni bir devlet kurulduğunu müjdelemekle devrimci karakterini de ortaya koymaktadır. Bu noktada “Türkiye Devleti” tabiri üzerinde durmak gerekir. Bu tabir ilk kez, Vilayat-ı Sitte'de kurulan “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi”nin anayasasında kullanılmıştır. Esasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dahi bu hükümetin, anayasasına verdiği isimdir ve 18.01.1919'da on sekiz madde olarak kabul edilmiştir. Bu anayasanın sekizinci maddesinde “Türkiye Devleti” ifadesi, beşinci maddesinde ise aynen -vatandaşlık- tabiri kullanılmıştır.¹⁴⁹ Bu cumhuriyetçik, Birinci Millet Meclisi'ne gerek anayasanın adı gerekse içerdiği ifadeler itibarıyla isim babalığı yapmakta ve adeta bir model oluşturmaktadır.¹⁵⁰

Nisan 1920'den ilk anayasanın kabulüne kadar geçen süreçte, meclisin kabul ettiği kanun, genelge vesaire birçok resmi belgede “Zat-ı Hazret-i Padişahî ve Hanedan-ı Saltanat”, “Osmanlı Hükümeti”, “Memalik-i Şahane” gibi deyimlerin yanısıra saltanat ve hilafetin kurtarılmasından bahsedilmiş, hatta bizzat meclisin adı bile tartışma konusu olmuş; Mustafa Kemal'in, adını “Meclis-i Müessisan” koymak istediği meclise¹⁵¹, yakın çevresinin uyarıları ile bilhassa muğlâk bir ifadenin konulması uygun görülmüştür. Zaten meclis üyeleri de kendilerini Meclis-i Mebusan'ın devamı sayıp, Kanun-i Esasi'ye bağlılık göstermekte ve bu sebeple de kendilerini kurallara uygun hareket etmek zorunda hissetmektedirler. Sonunda hem asli kurucu özelliği vurgulanmaktan hem de Meclis-i Mebusan'ın devamı sayılmasından kaçınılan meclise -olağanüstü

¹⁴⁹ Fahrettin KIRZIOĞLU, “Anadolu'daki İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubu Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)”, *Türk Kültürü*, Yıl VI, Sayı 72, s.963 – 964

¹⁵⁰ TANÖR, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, s.195–203

¹⁵¹ *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.281 Atatürk, toplanacak meclisin rejimi değiştirme yetkisini kurulduğu andan itibaren elde etmesini sağlamak için bunu istediğini ancak Erzurum ve Sivas'ta uyarıldığını anlatmaktadır.

yetkilerle donatılmış meclis- adı uygun bulunarak bu sorun aşılmıştır.¹⁵² Bu gibi kurumlar ve kavramlar üzerinde tartışmalı özelliklerinden dolayı, birinci meclis dönemine “Üçüncü Meşrutiyet Dönemi” bile denilmiştir.¹⁵³ Ancak bütün bunlar, meclisin ihtilalci karakterini gölgelememektedir. Zira Kanun-i Esasi’ye göre meclisi toplantıya çağırmaya yetkili tek kişi, padişaktır. Ancak bu meclisi toplantıya çağırın, Heyet-i Temsiliye reisidir. Meclis üyeleri arasında eski Mebusan Meclisi üyeleri de bulunmakla birlikte, esas olarak “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” üyeleri ağırlıktadır. Bu durumda saltanat ve hilafeti kurtarma söylemlerinin, daha ziyade taktik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁵⁴ Yeni meclisin, bir anayasal düzen mevcutken, yeni bir anayasa yapmaya girişmesi, ihtilalci karakterine bariz bir örnektir.¹⁵⁵ Diğer yandan meşruti idare, ne olursa olsun, meclisin karar ve kanunlarını onayan bir monarkın varlığı durumunda mevcuttur. Bu sistemden hükümdar çıkartıldığı vakit idarenin adı cumhuriyet olmaktadır. Saltanatı reddetmemekle birlikte, yasama faaliyetleri için bu kuruma ihtiyaç duymayan bir meclisin, ilan etmese bile, nihai hedefinin cumhuriyet olacağı açıktır.¹⁵⁶

Bölgesel kongrelerle başlayıp ulusal kongrelerle devam eden bu süreç, devletin ülke sınırlarını ve nüfus unsurunu belirlemiş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise bunu ilan etmiştir.

Mevcut anayasanın “Memalik-i Osmaniye”si, yeni anayasada, -anavatan- anlamında kullanılan “Türkiye”dir. Yeni devletin adı da, zaten ülke anlayışını içinde barındırmaktadır. Ancak -İdare- başlığını taşıyan 10. madde içerisinde, coğrafi taksimat yapılırken yani teknik ifadelendirmede “Türkiye” tabirinin geçmesi durumu daha da anlamlı kılmaktadır. Çok uluslu imparatorluğun ayrıcalıklı eyaletleri ve mevcut toprakları anavatanın dışında bırakılmıştır.

b. İlan Edilen Milli Devlet, Korunan Saltanat ve Hilafet:

Devletin milli olma özeliği ise birinci maddeden itibaren sıklıkla vurgulanan bir husustur. Bu durumda hilafeti ve saltanata kati bir biçimde karşı çıkma gücünü

¹⁵² TANÖR, *a.g.e.*, s.339

¹⁵³ Mahmut GOLOĞLU, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970, s.149

¹⁵⁴ TANÖR, *a.g.e.*, s.244–245

¹⁵⁵ T. BIYIKLIOĞLU, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Yapısı”, *Belleten*, XXIV, S.95, s.13–15

¹⁵⁶ Ş. TURAN, *Devrim Tarihi*, II, Ankara, 1992, s.141

henüz toplayamamış olan yeni anayasanın, bu vurgularıyla, milli bir devlet anlayışını ima ettiği açıktır. Bu anayasada açıklanmasından çekinilen olgu, devletin niteliği ile değil şekliyle ilgili bir sorun olarak meşruti monarşi mi yoksa cumhuriyet mi olduğu sorusudur ki aslında cumhuriyet, ille de milli devlet demek olmadığı gibi, monarşiler açısından da milli devlet karşıtı olmak gibi bir mecburiyet bulunmamaktadır.¹⁵⁷ Zaten bu sorun, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak 1923 değişikliği ile cumhuriyet lehine son bulacaktır.¹⁵⁸

Bugün 21 anayasasına baktığımızda, milli devleti kuran anayasanın bugünkünden daha az bir vurguya sahip olduğunun görülmesi ilginçtir. Ancak bu ilk anayasanın, daha az milli oluşundan değil, henüz ikili bir anayasal düzenin varlığına tahammül etmek zorunda olmasından kaynaklanmaktadır. 1924 Anayasası'nda, askeri zaferin getirdiği siyasal güven, anayasal ifadelerde de kendisini göstermiştir.

c. Egemenliğin Sahibi Millet, Ülkede Yaşayan Türkiye Ahalisi:

Kemalist tezin nüfus unsuruna yaklaşımı, ülke konusunda olduğu kadar rahat değildir. Zira daha önce Misak-ı Milli ile ilan edilmiş ülke sınırları, padişahın varlığı ile tartışmalı bir durum oluşturmamaktadır. Ancak ismi, doğrudan monarşik yapıya endeksli toplum yapısını değiştirebilmek, o kadar kolay değildir. Meclisin içinde dahi, hanedana ve saltanat kurumuna sadakat hala kaybolmamıştır ve asıl amaç, işgal altındaki ülkeyi ve hanedanı kurtarmaktır. Bu nedenle de Misak-ı Milli'de dahi Türk milletinden bahsedilmeyip, onun yerine “Osmanlı Cemiyeti”, “Osmanlı-İslam Ekseriyeti” gibi ifadeler tercih edilmiştir. 21 Anayasası'nda da millet kelimesi, genel bir ifade olarak özellikle seçilmekle, yukarıda ifade edilen toplum yapısından, Türkiye ahalisi, Türkiye halkı ve nihayet Türk Milletine yumuşak bir geçiş yapılmıştır. Esasen Kemalist tezin dayandığı Ziya Gökalp terminolojisinde Türkiye Halkı ve Türkiye Milleti ifadeleri yer bulmayıp, Türk milleti itibar görmektedir.¹⁵⁹ Nutuk ile Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları adlı eserleri karşılaştırıldığında, milli devlet, milli

¹⁵⁷ TANÖR, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, s.61

¹⁵⁸ 29.10.1339 (1923) Tarihli 364 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun

¹⁵⁹ Orhan TÜRKDOĞAN, *Atatürk'te Milli Devlet Anlayışı*, İstanbul, 1981, s.6-118

hükümet, milli mefkure, milli hukuk, milli kıyam, milli menfaatler gibi bir çok terimin, aynı ya da benzer olmasının ötesinde, Nutuk'ta daha fazla yer aldığı görülmektedir.¹⁶⁰

Bu hususun bir başka görünümü olan vatandaşlık konusuna 1921 Anayasası, hususi bir madde ayırmamıştır. Zira hilafet de saltanat da devam etmektedir ve bu kurumların insan ögesine tanıdığı isim hakkı, -tebaa-dır. Bu sebeple, ikili bir durumun sürdüğünü ifade etmek mümkündür: Yeni bir devlet kurulmuştur. Bu devlet, ilk anayasasının ilk maddesinde, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu söylemiştir ancak bahis konusu kurumları ne yapacağını kararlaştıramadığından, egemenliğin sahibi olan milletin, tebaa mı vatandaş mı olduğu hususu, bu anayasa çerçevesinde açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu duruma, önce saltanatın sonra da hilafetin kaldırılması ile aşamalı olarak son verilerek, “Türkiye ahalisi”ni, tebaa olarak eski kurumlara bağlayan bağlar koparılmış¹⁶¹, yeni devletle olan bağlarını kurmak işi ise bir sonraki anayasaya bırakılmıştır.

Saltanatın kaldırılması ve hilafetin mülgası, milli devletin oluşumu açısından dünyaya çarpıcı mesajlar vermektedir. Saltanat, millet öncesi bir kurum olmak itibariyle yeni dünya düzeninde ömrünü tamamlamıştır. Monarşiler sona ermiş, imparatorlukların topraklarında onlarca devlet ihdas edilmiş, Osmanlı İmparatorluğu' da bundan nasibini fazlasıyla almıştır. Saltanat, doğrudan emperyal gücü ve çok milletliliği ifade etmektedir. Bunun kaldırılması, imparatorluğun sefinin, eskiden kendisine ait olan topraklar üzerinde kurulan yeni devletler üzerinde hak iddia etmeyeceği anlamına gelmektedir. Hilafet ise millet öncesi olmasının yanısıra millet ötesi de bir kurumdur¹⁶²; yeni devlet, kullanma hak ve yetkisi kendisine geçmiş bulunan bu kurumu kaldırarak, İslam toplumları üzerinde bir hak iddiasında bulunmayacağını ifade etmektedir. Ancak hilafetin kaldırılmasına ilişkin kanunda yer alan, “hilafetin, hükümet ve cumhuriyetin mana ve mefhumunda mündemiç...” olduğu ifadesi oldukça ilginçtir. Genç Cumhuriyet Hükümeti, sefinin saltanat hakkını ilelebet ortadan kaldırırken, hükmetme yetkisini milletin sinesine almış, hilafet hakkını mülga ederken ise hilafeti

¹⁶⁰ Halil ERSOYLU, *Nutuk Üzerinde İncelemeler*, Ankara, 1999, s.191

¹⁶¹ 30.1.1338 (1922) Tarihli, 307 Sayılı Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup, T.B.M.M. Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı, 02.11.1338 (1922) Tarihli, 308 Sayılı T.B.M.M.'nin Hukuk-ı Hakimiyet ve Hükümranin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı, 03.03.1340 (1924) Tarihli, 431 Sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedan'ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun

¹⁶² TANÖR, *Kongre İktidarları*, s.287

topyekun reddetmeyip, kurumsal olarak, hükümetin ve cumhuriyetin kapsamına dahil etme yolunu seçmiştir. Saltanat kaldırılmasında hilafet ayrı tutulurken hilafet makamının, Türk hükümetinin meşru hakkı olduğu vurgulanması ve akabinde hilafetin ilgasında aynı üslubun seçilmesi hükümetin bu konudaki istikrarını göstermektedir.

C-TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU¹⁶³ 1924

1. Tarihçe

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, ruhen 1921 Anayasası'nın devamından başka bir şey değilse de, lâfzen hükümdarlıktan cumhuriyete geçişi resmileştirmekle orijinal bir nitelik kazanmıştır.¹⁶⁴ 1921 Anayasası dönemi esasen iki anayasalı bir dönemdir. Çünkü yeni anayasanın kaldırmadığı ya da değiştirmedığı hükümler bakımından Kanun-i Esasi yürürlüğünü sürdürmektedir. Bu da oldukça kısa olan ve çerçeve niteliğindeki 21 Anayasası'nın düzenlemediği hususlarda Kanun-i Esasi'nin devam etmesi anlamına gelmektedir. 1924 Anayasası işte bu ikiliği ortadan kaldırmıştır. Esasen bu kısa dönem, Kurtuluş Savaşı süreci ile iç içe geçtiğinden, askeri alandaki başarıları, devletin siyaseten elini güçlendirmiş ve 21 Anayasası'nda muğlâk ifadelerle başvurma zarureti çok kısa bir sürede aşılarak, yapılan değişikliklerle (saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, hilafetin mülgası) çok keskin virajlar alınmıştır. Bu anlamda 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, ilkinin ulaştığı tekamül noktasıdır denilebilir.

1921 Anayasası, devlet, merkezi idare ve taşra yerinden yönetimi hususlarını düzenleyen, vatandaşların haklarına hiç değinmeyen bir anayasadır. Dönemin koşulları bunu gerektirmiş, daha sonraki üç yılda çıkarılan anayasanın esasına etkili kanunlar da devletin yerini sağlamlaştırmaya yönelik olmuştur.

Artık içte ve dışta varlığını kabul ettirmiş olan genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, bir devletin anayasasında yer alması gereken bütün hususları, ayrıntıyla düzenleme zamanı gelmiştir. Bu amaçla hazırlanan yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 105 maddeden oluşmaktadır.

¹⁶³ Tertip Düstur, C.26, s.170 Resmi Gazete 15.01.1945, Kanun No: 491 Kabul Tarihi 20.04.1340 (1924)

¹⁶⁴ Ali Fuad BAŞGİL, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, I, İstanbul, 1945, s.101

KANUN NO :491 20.04.1340 (1924)¹⁶⁵

MADDE 1- *Türkiye Devleti bir cumhuriyettir.*

MADDE 2- ... *Resmi dili Türkçe'dir...*

MADDE 88- *Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur...*

(MADDE 88¹⁶⁶- *Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir...*)

2. "Milli Devlet" Vurgulamaları

Cumhuriyeti ilan eden kanuna bakıldığında dikkat çeken nokta, Cumhuriyetin, hükümet şekli olarak kabul edilmiş olmasıdır. 1924 Anayasası, cumhuriyeti, "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir." Demek suretiyle devlet şekli olarak değiştirmiş ve bu hükmü, devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna ilişkin birinci maddesinin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğini, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceğini düzenleyen 102. maddesinin ikinci fıkrasıyla anayasal güvence altına almıştır.

3. Türkiye Ahalisi'nin Tebaadan Vatandaşlığa Geçişi

Kanun-i Esasi çerçevesinde, "Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradı", din ve mezhep gözetilmeksizin "Osmanlı" tabir olunurken, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda "Türkiye ahalisi", dini ve ırkı fark etmeksizin, "vatandaşlık" itibariyle Türk kabul edilmektedir. Bu iki maddenin karşılaştırılması bizi, çok uluslu devletin gidip yerine milli bir devletin geldiğini, sabık devletin anavatan sınırları içerisinde kalan ve adına Osmanlı denilen "tebaa"sının artık bir "millet" olarak adlandırılıp, adına da Türk dendiği sonucuna götürmektedir.

¹⁶⁵ S.KİLİ, Ş.GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.120-141

¹⁶⁶ Anayasa, Kanun No: 4695, Kanun Tarihi 10.01.1945

3.T.Düster, Cilt:26, s.170, R.G. 15.01.1945-5905, Anayasa'nın bu metni yedi yıl yürürlükte kalmış, 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun (Kanun No: 5997 Kabul Tarihi 24.12.1952) ile tekrar Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk metnine dönmüştür. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bu yedi yıllık ara hariç olmak üzere ilk metni ile 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Görüldüğü üzere iki anayasa (1876 ve 1924 Anayasaları) arasında geçen yaklaşık elli yıllık süre içerisinde değişikliğe uğrayan sadece devletler değil, kurumlar, insanlar ve ülke sınırlarıdır.

23 Mayıs 1928 Tarih ve 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, kan esasını en geniş şekliyle benimsemiştir. Bu kanuna göre, ister Türkiye’de ister yabancı bir devlette doğmuş olsun; Türk baba veya ananın çocukları Türk vatandaşı olmaktadır. Çocuğun evlilik içi veya dışı olması da önemli değildir. Şüphesiz evlilik dışı çocuğun babaya bağlanabilmesi gayrisahih nesep rabitasının doğumuna bağlıdır. Oysa anne bakımından, annenin Türk olması yeterli görülmüştür.

Bu kanun, toprak esasına tamamlayıcı bir mahiyette yer vermiştir. Türkiye’de doğup da anne babası belli olmayan veya Türkiye’de doğup da anne ve babası veya bunlardan birisi vatansız olan çocuklar, Türk vatandaşı olabilmektedir. Ayrıca istisnai bir hüküm ile 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Türkiye’de doğan yabancıların yine Türkiye’de doğan çocukları, Türk sayılmakta ancak bunlara reşit olduktan sonra anne veya babalarının vatandaşlığına geçme hakkı verilmektedir.

1921 Anayasası’nda değinilmeyen resmi dil konusuna, 24 Anayasası’nda sıra gelmiştir. Resmi dilin Türkçe olması hususu ilginç bir biçimde Kanun-i Esasi’nin metninde var olduğu halde, 21 Anayasası’nda rastlanılmayan bir husustur. 24 Anayasası’nda tekrar vurgulanılmıştır.

4. Anayasa Değişiklikleri

Bu anayasada, ikisi şekle ilişkin, diğerleri esasla ilgili olmak üzere yedi kez değişiklik yapılmıştır. Bu esasa ilişkin değişiklikler içerisinde ülke ve milli devlet ile ilgili görünen bir şey yoktur. Yalnız 1937 yılında yapılan anayasa değişikliğinde, Atatürk ilkeleri anayasal bir ifade olarak yer alırken, “milliyetçilik” terimi de yer bulmuştur. Bu durum, yeni devletin milli olma hususundaki kararlılığının son halkası olarak ifade edilebilir. Bu durum daha sonra Atatürk’ün milliyetçilik anlayışının uzun uzadıya tartışılmasına ve değişik kesimlerce birbirinden çok farklı yorumlanmasına yol

açacak ve sonraki anayasa görüşmelerinin en tartışmalı konularından birini oluşturacaktır.¹⁶⁷

1934 yılında yapılan anayasa değişiklikleri de, vatandaşlık hususunu yeniden düzenlemektedir. Anayasanın ilk metninde sadece erkek Türklere verilen seçme (madde 10) ve seçilme (madde 11) hakkı, yapılan değişiklikle kadın erkek her Türk'ün sayılmıştır. Diğer Avrupa ülkeleriyle aşağı yukarı aynı zaman diliminde hatta bazılarında daha önce Türk kadınına verilen bu haklar, anayasanın demokratik karakterini göstermektedir. Bu arada daha önce on sekiz olan seçme yaşı yirmi ikiye yükseltilmiş ancak ilk metinde seçilmek için kabul edilmiş olan otuz yaş sınırına dokunulmamıştır.

D-1961 ANAYASASI¹⁶⁸

1.Tarihçe

a. Çok Partili Hayat Kargaşası:

Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun ömürlü anayasası olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Türk siyasi hayatında, tek partinin hâkim olduğu 1924-1945 arası ve çok partili hayata geçilen 1945 sonrası olmak üzere, birbirinden farklı iki dönemine çerçevesizlik etmiştir.

1945 yılına kadar siyasi yaşam, bir iki istisnai tecrübe bir yana bırakılırsa, tek partilidir. Her iki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ortak özelliği, Türk tarihinde ilk kez -milli egemenlik- kavramını meclisle bütünleştirmiş olmasıdır. Meclis hükümeti sistemi, mutlakiyetten meşrutî sisteme henüz geçmiş sayılan Türk siyasi hayatını ulaştırdığı olgunluk bakımından bir başarıdır. Bu sisteme göre yapılan anayasa, tek partinin hâkim olduğu bu dönemde sorunsuz işlemektedir. Anayasanın en zayıf noktası ise, yasama gücünü etkili bir biçimde denetleyecek, gerektiğinde sınırlandıracak sistemden yoksun olmasıdır.¹⁶⁹ Bu durum, tek partili dönemde bir sıkıntıya yol açmamış ancak 1945'den sonra çok partili bir hayatın başlaması ile anayasanın ağır bir yük

¹⁶⁷ Milli Devlet anlayışına etkileri bakımından çok önemli olan bu husus, ileride sözkonusu tartışmalar bahsinde ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹⁶⁸

¹⁶⁹ Suna KİLİ, "1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı", *Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Ed.: Suna KİLİ, İstanbul, 1998, s.53

altında kalmasına sebep olmuştur. Aslında gerekli değişikliklerin yapılmasıyla rahatça halledilebilecek sorunlar, iki parti arasındaki inatlaşmalar yüzünden bir türlü halledilememiş ve anayasa, bu düzenin işleyişinde kifayetsiz kalmıştır.¹⁷⁰ Bu yetersizlik en çok; parlamenter düzenin gereklerine uygun bir mekanizmanın kurulamayışı şeklinde kendisini göstermiş ve bu sebeple de iktidar-muhalefet ilişkileri hukuki bir temele oturtulamamıştır.

Seçim sisteminin, mecliste çoğunluğu elde eden partiye, aldığı oy oranının çok üstünde bir temsil gücü sağladığı ve bunun da parlamentoda temsil edilen parti grupları arasında derin bir nispetsizliğe sebep olduğu doğrudur ancak parlamentarizmin sağlam temellere oturduğu sistemlerde, bu aşılamayacak bir sorun değildir. Nitekim seçim sisteminde nispi temsil esasına geçilmesi ile bu sorunun çözülmesi mümkündür. Ancak CHP, çok partili hayatın başladığı 1946'dan 1950 seçimlerine kadar, tek partili rejimin yumuşatılıp, çok partili hayatın sorunsuz işlemesi için gerekli kanuni değişiklikleri ve kurumsal düzenlemeleri yapmamış, bu şekilde iktidara gelerek aldığı oy oranının üzerinde bir temsil kudreti elde eden Demokrat Parti, geçmiş günlerde bu sistemin kendi aleyhine kullanılmasının acısını çıkarırcasına, CHP'nin bütün uğraşlarına rağmen bu sistemi değiştirmeye yanaşmamıştır.¹⁷¹ Görüldüğü üzere bahsedilen on dört yıllık dönem, kim iktidarda olursa olsun, iktidar-muhalefet ilişkilerinin oldukça gergin yürüdüğü bir sürece tanıklık etmektedir.

Esasen seçim sistemleri, iktidar-muhalefet arasındaki dengeye etki etse de aradaki ilişkiyi düzenlemez. Bu düzenin tesisini anayasanın yapması ise hiç gerekli değildir. Bu husustaki düzenlemeler, bir kanun ile ve hatta meclis iç tüzüğü ile halledilebilir ve anayasayı kazuistik olmaktan uzak tutmak için doğrusu da budur. Aksi takdirde, her düzenlemenin anayasadan beklendiği bir sistemde, anayasa, olması gerektiğinden fazla ayrıntıyla uğraşmak ve gelişmelere göre sürekli güncellenmek ihtiyacı içerisinde olacaktır. Bunun da özellikle 1961 Anayasası gibi, değiştirilmesi katı usullere bağlanmış, sert bir anayasanın ömrünü kısaltacağı çok açıktır. Nitekim bütün siyasal hayatı, yasama yürütme, yargı organlarını ve bunların birbiriyle olan ilişkilerini, özerk kuruluşları, kamu tüzel kişiliklerini, ve hatta ormanlar ile orman köylüsünün

¹⁷⁰ Server TANİLLİ, *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, 1981, s.139

¹⁷¹ Şükrü KARATEPE, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul, 1997, s. 214

korunması gibi birçok ayrıntıyı düzenlemek zorunda kalan 1961 Anayasası¹⁷²,nın ömrü çok uzun olamamıştır.

b. Anayasanın Tartışmalı Hazırlık Süreci:

Anayasanın hazırlık süreci, anayasanın ayrıntılı düzenlemelerinin kaynağını izah etmesi bakımından ilginçtir. 27 Mayıs Hareketi'nin hemen akabinde, zaten sorunların kaynağı olarak görülen anayasanın yeniden yapılması için hazırlıklara girilmiş, ilk önce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından oluşan "İstanbul Bilim Komisyonu" na bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Bu bilim heyeti, 1924 Anayasası'nın boşluklarını, yetersizliklerini dikkate alarak, bunları modern devlet anlayışına göre yeniden gözden geçirmiş, toplumun sosyal sorunları üzerine eğilerek bu doğrultuda yeni teminatlar oluşturmuştur.(Sosyal güvenlik sistemi gibi) Bu taslak, ülkede meydana gelen olayların, tek bir organın hakimiyetinden kaynaklandığı düşünüldüğü için, temel olarak iktidarı devletin temel organları arasında bölerek, hiçbir organın diğerine üstünlük sağlayamayacağı bir düzen tesis etmeye çalışmıştır. Bu taslakta devlet, adeta çeşitli kurum ve kuruluşlar ile konservatuar, opera, milli kütüphane gibi özerk müesseseleri dahi içeren bir konfederasyondur.¹⁷³ Ancak operayı dahi devlet erkinin içerisine dâhil eden bu anlayış, siyasi partileri mümkün olduğunca arka plana itmiştir. Bu da doğal olarak tepkilere neden olmuştur.

İstanbul Heyetinin çalışmalarının uzaması üzerine Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi hocaları, kendi aralarında bir komisyon kurarak, yani Milli Birlik Komitesi tarafından görevlendirilmeksizin, bir anayasa taslağı hazırlamış ve İstanbul komisyonundan önce bitirerek Milli Birlik Komitesi'ne takdim etmişlerdir.¹⁷⁴ Bu heyetin hazırladığı tasarıda ise, kişi hak ve hürriyetlerinin dikkate alınması şartıyla, yürütme organına olabildiğince geniş yetkiler verilmiştir. 191 maddeden oluşan ilk taslakta anayasaya hukuk bakışı hâkimken; 157 maddeden oluşan ikinci taslak, siyasetçi bakış açısını egemen kılmaktadır.¹⁷⁵

¹⁷² 1961 Anayasası, bir başlangıç, 157 madde ve 22 geçici madde ile toplam 179 maddeden oluşan ve maddelerin içerikleri de 1924 Anayasası ile kıyaslanamayacak ölçüde uzun ve ayrıntılı olan bir anayasadır.61 Anayasası, Kanun-i Esasi' de dâhil olmak üzere, Türk Anayasa tarihinin en uzun anayasasıdır.

¹⁷³ Orhan ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1982, s.139

¹⁷⁴ Servet ARMAĞAN, *Bugünkü Anayasa Düzeni*, İstanbul, 1980, s.37

¹⁷⁵ ALDIKAÇTI, *a.g.e.*, s.144

Taslaklar üzerinde çeşitli tartışmaların doğması üzerine, Milli Birlik Komitesi kendisinin de katılacağı ve geniş bir temsil yelpazesine dayanan -Kurucu Meclis-toplanmasını kararlaştırmış, bu meclis, kendi üyelerinden ve tasarıyı hazırlayan hocalardan oluşan yeni bir anayasa komisyonu seçerek, ön tasarıyı etüt metni, Mülkiye'nin hazırladığı taslağı da yardımcı metin olarak dikkate almak suretiyle hazırlanan tasarıyı 27 Mayıs 1961 tarihinde kabul etmiş ve temmuz ayında halkoyuna sunulan anayasa, oylamaya katılanların yüzde almış beş buçuğunun oyuyla kabul edilmiştir.

KANUN NO :334 09.07.1961¹⁷⁶

I. Devletin Şekli

MADDE 1- Türkiye Devleti ve Cumhuriyeti.

MADDE 2- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve “Başlangıç”ta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, ... devletidir.

MADDE 3- Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmî dili Türkçedir...

SIYASİ HAKLAR ve ÖDEVLER

I. Vatandaşlık

MADDE 54- Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür...

2. Anayasanın “Başlangıç” Kısmı:

1961 Anayasası, olağanüstü şartlar ve bunun getirdiği bir ihtilal sonucunda ortaya çıkmış bir anayasadır. Bunun etkileri, daha anayasanın başlangıcında açıkça görülür.

Bu “Başlangıç” metni, daha önceki anayasalarda rastlanmayan bir durumdur. Esasen Avrupa Anayasalarında da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra böyle bir eğilim ortaya çıkmıştır. “Başlangıç”lar, daha çok, anayasanın yapılmasında etken olan temel

¹⁷⁶ S:KİLİ, Ş.GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.174-233

düşünceleri ifade etmek için anayasaya konulan ve çoğu kez asıl metinden sayılmayan edebi değerdeki metinlerdir.¹⁷⁷ Ancak bir anayasanın yapılması sırasındaki hassasiyetlerin neler olduğunu saptamakta etkili oldukları ve dönemin siyasal olaylarının ipuçlarını verdikleri için önemlidirler.

a. Başlangıç Kısmının Anayasanın Asıl Metninden Sayılması:

1961 Anayasası' da, Avrupa'daki eğilimden farklı olarak, "Başlangıç" kısmını, anayasanın asıl metninden saymıştır. Bunun anlamı, "Başlangıç" metnindeki temel prensiplerin kanun, tüzük, yönetmelik gibi diğer hukuk kaidelerinden üstün olmasıdır.¹⁷⁸ Kanunlar ve diğer mevzu hukuk kurallarının anayasaya aykırı olamayacakları prensibi, "Başlangıç" metni için de geçerlidir.¹⁷⁹ Diğer yandan Milli Birlik Komitesi'nin Direktifi¹⁸⁰ nde, milli birlik hareketinin ana gayesinin, Türkiye'yi ve Türk milletini bir bütün halinde ele almak olduğu vurgulanmıştır. Aynı belgede milli birliğin, ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin; milli istiklal, hürriyet ve inanç unsurlarından doğduğu kabul edilmiştir. Bu görüşün izlerine, anayasanın başlangıç metninde aynen rastlanması, bu kısımda anlatılmak istenenlere daha fazla dikkat edilmesi zarureti doğurmaktadır.

b. "Türk Milliyetçiliği"

Başlangıç kısmının (konumuz bakımından) en dikkat çeken ifadesi, Türk Anayasalarında ilk kez kullanılan "Türk Milliyetçiliği" ibaresidir. Gerçi, 1924 Anayasası'na, "milliyetçi" sözcüğü, Atatürk devrimlerinin, anayasada belirtilmek istenmesi dolayısıyla, 1937 değişiklikleri ile dâhil edilmiştir. Ancak 1961 Anayasası'nın ikinci maddesinde de, bu devrimler, "Cumhuriyetin Nitelikleri" başlığı altında sayılmış, bunun yanı sıra "Türk milliyetçiliği" sözüne, anayasanın en başında yer verilmek lüzumu hissedilmiştir.

Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan "*...1960 devrimini yapan Türk milleti; Bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde,*

¹⁷⁷ TANİLLİ, *a.g.e.*, s.143

¹⁷⁸ ALDIKAÇTI Orhan, *a.g.e.*, s.172 Müellif, başlangıç metninde yer alan görüş ve ilkelere aykırılık iddiasının Anayasa Mahkemesi'ne müracaat hakkı doğurmasının, hukuki sonuçları bakımından oldukça önemli olduğunu, bunun Başlangıç metnini sembolik olmaktan çıkararak, anayasa geniş gelişme imkanı sağladığını düşünmektedir.

¹⁷⁹ Selçuk ÖZÇELİK, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, II, İstanbul, 1976, s.148

¹⁸⁰ RG., 16 Eylül 1960

milli şuur ve ülküleri etrafında toplayan ve milletimiz, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak...” ifadesi incelemeye değerdir. Burada Renancı bir milliyetçilik anlayışının özellikle vurgulandığı göze çarpmaktadır.¹⁸¹ Renan’a göre millet, ırk, dil, din birliğinin ötesinde aynı geçmişini sahiplenen ve ortak bir gelecek arzusuna sahip insanlar topluluğudur. Buradan hareketle 1961 Anayasası’nın, Atatürk’ün benimsediği Ziya Gökalpçi düşünce tarzını korumaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Ziya Gökalp, Renan’ın millet konusundaki görüşlerini benimseyerek, bunları Türk toplum yapısına uyarlamış bir teorisyendir.

Atatürk’ün millet anlayışı ile Ziya Gökalp’in anlayışı arasındaki benzerlik ve farklılıklar ise şöyle özetlenebilir; Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, millet olgusunu şöyle tanımlamaktadır. “millet; dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış bulunan fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur.”¹⁸² Atatürk, her millet için değişken olabileceğini ifade etmekle birlikte, “Türk milleti”ni oluşturan unsurları şöyle sıralamaktadır: siyasi varlıkta birlik, dil, ırk ve menşee birliği, yurt birliği ve tarihi karabet(yakınlık, hısımlık) ve ahlaki karabet.¹⁸³ İki tanım karşılaştırıldığında en çok göze çarpan Atatürk’teki siyasi birlik, yurt birliği unsurunun Ziya Gökalp terminolojisinde bulunmamasıdır. Ancak Ziya Gökalp’in, tezinin içerisinde romantik duygulara da yer verme özgürlüğüne sahip bir teorisyen, Atatürk’ün ise içinde bulunulan şartların mecburiyetiyle teorileri somuta dönüştürmekle kendisini vazifeli sayan bir devlet adamı olması¹⁸⁴, bu farklılığın sebebini izah etmeye yetmektedir. Masa ve sahanın, hadiseler karşısındaki çözüm önerilerinde farklılıklar olması, işin tabiatı gereğidir. Atatürk’ün soyut vatan ile somut vatan arasındaki ayrımı çok iyi özümlediği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “Türk milleti Asya’nın garbında ve Avrupa’nın şarkında olmak üzere kara ve deniz ile sınırları ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış büyük bir yurttadır. Onun adına “Türkelî” derler. Türk yurdu çok daha büyüktü. Yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk’e yurtluk etmemiş bir kıta yoktur... Fakat bugünkü Türk milleti, varlığı için bugünkü Türk

¹⁸¹ Orhan ALDIKAÇTI, *a.g.e.*, s.187

¹⁸² Ziya GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Haz.: Mehmet KAPLAN, İstanbul,1990,”s.22

¹⁸³ *Atatürkçülük, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*, I. Kitap, Haz.: Genel Kurmay Başkanlığı, 1997,s. 70

¹⁸⁴ OSMANAĞAOĞLU, “Ziya Gökalp ve Atatürk’ün Millet Anlayışlarına Bir Bakış”, *İ.Ü. Cumhuriyetin 75. Yılı Armağanı*, 1999, s. 549, 559

yurdundan memnundur. Çünkü Türk, derin ve şanlı geçmişin; büyük ve kudretli atalarının mukaddes miraslarını bu yurttan da muhafaza edebileceğinden, o mirasları şimdiye kadar olduğundan çok fazla zenginleştirebileceğinden emindir.”¹⁸⁵

Bir zamanlar devlet toprağını müdafaa adına, Afrika'nın kuzeyinde savaşmış bir komutanın bakış açısını göstermesi bakımından, bugünkü Türkiye halkının yaşadığı toprakları, “mütevazı milli hudutlar” olarak nitelendirmesi de manidardır.¹⁸⁶ Bu mütevazı sınırlar, yurt edinilen topraklar olup, dışı ile hiçbir alakasının olmadığı anlamı taşımamaktadır. Bir sohbetinde Atatürk'ün mülteci Türkler hakkındaki sözlerini Abdülkadir İnan, özetle şöyle aktarmaktadır: “Rusya'dan bize sığınan siyaset adamları, soydaşlarımız, kardeşlerimizdir. Dünyanın gittikçe karışan ve gittikçe tehlikeli bir istikbale yönelen tutumu muvacehesinde bizim durumumuza hususi bir önem vermelerini beklemek hakkımızdır. Şunu da takdir etmeleri lazımdır ki, Türk milleti, Kurtuluş Savaşı'ndan beri, hatta bu savaşa atılırken bile, mahkum milletlerin hürriyet ve istiklal davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara müzaheret etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve istiklallerine kayıtsız davranması elbette tecviz edilemez. Fakat milliyet davası şuursuz ve ölçsüz bir dava şeklinde mütalaa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası siyasi bir mücadele konusu olmadan önce şuurlu bir ülkü meselesidir. Şuurlu ülkü demek müspet ilme, ilmi usullere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir... Hareketlerin imkan sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır...”¹⁸⁷

Atatürk'ün ülke sınırları konusundaki gerçekçi yaklaşımı, millet ve milli devlet konusunda aynen devam etmektedir. Milli devlet, sınırları belli, duygu birliğine dayanan bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

c. Türk Milliyetçiliği Üzerine Tartışmalar:

Baştan belirtmek gerekir ki ne İstanbul Komisyonu ne de Ankara Komisyonu'nun hazırladığı taslak metinlerde, böyle bir hassasiyetin vurgusuna rastlanılmamaktadır. İstanbul Üniversitesi Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı taslakta bu hususla ilgili olarak; Türk milletinin, millet ve devlet mefhumlarını inkar eden zalim

¹⁸⁵ Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, s.54

¹⁸⁶ a.g.e., s.54

¹⁸⁷ Abdülkadir İNAN, “Atatürk ve Dış Türkler”, *Türk Kültürü/ Atatürk Sayısı*, Kasım 1963, s.115

bir iktidarı, Silahlı Kuvvetler eliyle devirdiği anlatılmış, -milli- olma hususu ise “*İnsan kişiliğinin kutsallığına, birliğine ve eşitliğine inanan ve milli sınırlar içinde tarih, kültür ve kader birliği ile bölünmez bir bütün halinde Türk toplumunun...*” ifadelerinde yer bulmuştur. Ankara Komisyonunun hazırladığı taslakta ise geçmiş hadiselerden bahis açılmaksızın, “*...cumhuriyet rejimini ve devrim ilkelerini korumaya kararlı olan Türk milleti...*” denilmekle yetinilmiştir.

Temsilciler Meclisi’nde anayasa tasarısı görüşmeleri sırasında, bazı üyelerin verdikleri önerge üzerine anayasaya bir “başlangıç” kısmının eklenmesi kabul edilmiş, Anayasa Komisyonu Başkan Vekili Emin Paksüt’ün, anayasa ruhunu aksettirecek havanın bizzat mecliste bulunacağını, bu yüzden yeniden kaleme alınması gerektiği görüşü kabul edilmiş; İstanbul Komisyonu üyelerinden İsmet Giritli bir önerge sunmuştur. Oldukça uzun olan bu başlangıç metni, milli mücadele ruhu, milli sınırlar gibi kavramlara yer vermiş olmakla birlikte, yine de anayasanın son şeklindeki kat’i ifadelerden yoksundur. Bu önerge metninde, oldukça tafsilatlı bir biçimde ihtilalden önceki iktidarın zulmü anlatılmıştır. “*...insan kişiliğinin kutsallığına, birliğine ve eşitliğine inanan ve milli sınırlar içinde tarih, kültür ve kader birliği ile bölünmez bir bütün halindeki Türk toplumunun...*” ifadelerinden de anlaşılacağı gibi bu önerge, İstanbul Komisyonu’nun hazırladığı metnin, biraz değiştirilmiş şeklidir. Şu farkla ki ilk metin, insan hakları, maddi, manevi ve fikri emek, sosyal adalet, sosyal demokrasi gibi ifadelere ağırlık verirken; meclise sunulan önerge metninde, bu ifadelerin arasına bol miktarda, milli mücadele ruhu, çok eski ve şanlı tarih gibi ifadeler serpiştirilmiş ve zaten uzun olan metin daha da uzatılmıştır.

İkinci metin, Kemal Türkoğlu’nun sunduğu metin olup, anayasanın son şekline en yakın metindir. Burada “*...Milli Misak ile sınırları çizilmiş ülkesi içinde tek ve milli bir devlet olarak dünya sulhünün kurulması ve devamı... Türk ülkesinin bağımsızlığı ve Türk ulusunun...*” ifadeleri yer almaktadır.¹⁸⁸

Milliyetçilik mevzuu, anayasa görüşmeleri sırasında derin tartışmalara sebep olmuş; bir taraf, demokratik hak ve özgürlüklerin bu kadar ayrıntılı düzenlenmesinin sosyolojik bir zaruret olduğunu, buna karşılık milliyetçilik zaten anayasanın ruhunda

¹⁸⁸ Bu konudaki görüşmeler için bkz. T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Otuz Dördüncü Birleşim, 30.03.1961, s.366–369

olduğundan, ifade edilmesine gerek bulunmadığını savunurken,¹⁸⁹ diğer taraf, milliyetçiliğin anayasaya lafzen de alınması gerektiğini,¹⁹⁰ bunun Atatürk'ten bize kalan bir miras vecibesi olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹¹

3.Anayasa'nın Lafzında İlk Kez “Milli Devlet”

Devletin, milli bir devlet olduğu en başından belli olmakla birlikte, anayasaların lafzı itibarıyla, bunun tam ifadesi 61 anayasasında yer almıştır. 1921 ve 1924 Anayasalarındaki “ *Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir.*” İfadesinden milli devlet sonucu çıkmaktadır. Ancak devletin, herkesin anlayabileceği kadar açık olan bu vasfı, yine dönemin hassasiyetlerine uygun olarak, 1961 Anayasası'nın “Cumhuriyetin Nitelikleri” kenar başlıklı ikinci maddesinde “*Türkiye Cumhuriyeti... milli... devletidir.*” Şeklinde netleştirilme ihtiyacı ile yeniden ifade edilmiştir.

¹⁸⁹ Anayasa Komisyonu, Başlangıç, Genel Hükümler, Temel Haklar Alt Komisyonu üyelerinden Muammer Aksoy, Fransız Anayasası'nın insan hakları bahsi için madde koymaya bile gerek duymadığını, sadece başlangıç kısmında genel ifade ile yetinerek, 1789 Beyannamesi ve 1946 Anayasası “Başlangıç” kısmına atıf yaptığını çünkü bu meseleyi hallettiklerini ancak 200 yıldır bunun mücadelesini veren Türk halkının, bu hak ve özgürlüklerin akıbetini kanun koyucuların keyfine bırakamayacağını, anayasada ayrıntılı bir biçimde düzenlemek gerektiğini belirtmiştir. Ancak aynı üye, milliyetçilik mevzuunun anayasa taslağında yer almamasını eleştirenleri hissi olmakla itham ederek, tasarımı hazırlayanların İnkılap dersleri veren hocalardan oluştuğunu, bu yüzden bunların milliyetçilik prensibine sırt çevirmiş olmalarının düşünülemediğini, ayrıca bu prensibin anayasanın çeşitli yerlerinde yeterince ifade edildiğini iddia ederek, “Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletindir.”, “Yargı yetkisi Türk milleti adına...” gibi maddeleri, devletin milliyetçi oluşuna delil olarak göstermiştir. Bu konuda bkz. Abdülhadi TOPLU, *Anayasa'da Milliyetçilik Mücadelesi 27 Mayıs'ın ve Kurucu Meclis'in Perde Arkası*, Ankara, 1976, s.189

¹⁹⁰ Aksoy'dan sonra söz alan Mehmet Hazer, Türk milliyetçiliğinin ve medeni bir milliyetçilik olduğuna işaret ettikten sonra Cezayirli bir Fransız Fransa'daki bir Fransız'ı nasıl düşünüyorsa Türk milliyetçilerinin de aynı düşündüğünü belirttikten sonra, Atatürk'ün bir mirası olan ve Türk milletini tarihiyle birbirine bağlayan milliyetçiliğin, yerine başka bir kaide vazedilmediğine göre anayasadan ne için çıkartıldığını sormuştur. Aksoy'un başka anayasalarda bu kaidenin olmadığı görüşüne cevap olarak da, bizde olmayan hükümler nasıl başka anayasalarda yer alıyorsa, aynı şekilde bizim anayasamızın bize benzemesi gerektiğini savunmuştur Bknz. A.TOPLU, *a.g.e.*, s.205, 206

¹⁹¹ Kurucu Meclis Üyesi Abdülhadi Toplu, Tanzimat'a kadar Türk toplumunun bütün iç âlemini dolduran idealinin din olduğunu, Tanzimat'la Anadolu Türkü'nün Osmanlılık idealine sarıldığını, Balkan Harbi ile deprem geçiren memleketin asıl sahiplerinin milliyet idealini haklı olarak siyasi Türkçülüğe yöneldiğini, Genç Osman'dan Namık Kemal'e Abdülhak Hamit'ten Ziya Gökalp'e adları İslamcı, Osmanlıcı, Garpcı, Türkçü birçok siyaset ve fikir adamının memleket fikriyatını, adeta yamalı bir bohça halinde Atatürk'e kadar ulaştırdığını, Atatürk'ün ise bütün bu mirastan Türkiye'ye bir ruh ve ideal derlediğini ve bu ideali gönüllere yerleştirdiğini söyledikten sonra, Atatürk milliyetçiliği bugün hala anlaşılmadıysa bunun sorumluluğunun İnkılap Tarihi Enstitüsü profesörlerine ait olduğunu söyleyerek Muammer Aksoy'un savunmasına gönderme yapmış ve Atatürk milliyetçiliğinin asıl karakterini şu sözlerle özetlemiştir: “Vatan Türk vatanı, millet Türk milleti, devlet Türk devletidir. Bknz. A.TOPLU, *a.g.e.*, s.215, 220

4. Ülke Kavramının Doktriner Bir Temele Oturtulması:

“Türkiye Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün...” olduğunu ifade eden üçüncü madde, yine 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunlarında vurgulanmayan -ülke- kavramını ilk kez dile getirmektedir. Ülkenin, devletin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eden bu madde, 1961 Anayasası’nın, devlet ile ülke arasındaki ilişkiyi, organik bir ilişki olarak tanımladığını ortaya çıkarmaktadır. “Devletin Fiziki Unsuru” bahsinde incelediğimiz bu teori, devleti bir süje olarak kabul etmekte, ülkeyi ise devletin organik bir parçası saymaktadır. Buna göre, ülke, devletten ayrı düşünülemez asli bir unsurdur.

Bu açıklama, anayasanın bakış açısıyla birebir örtüşür görünmektedir. Maddenin gerekçesine bakıldığında bu durum daha da belirginleşir: “Türk milletinin ve Türk ülkesinin bölünmezliği ve bütünlüğü her türlü izahtan vareste bir tarihi vakıa ve hukuki temeldir.”¹⁹² Burada yine belirtilmesi gereken husus, ne İstanbul ne de Ankara taslağında, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ifade eden kelimelere rastlanmadığıdır. Aynı şekilde madde üzerinde yapılan görüşmelerde, milletin ülkesi değil vatanı olacağı gerekçesiyle ülke yerine vatan kelimesinin kullanılması önerilmiş, maddenin gerekçesinin de bu ruhu taşıdığı iddia edilmiştir.¹⁹³

Ülke-süje teorisinin bu özelliği, ülkeyi, devletin adeta bir bedeni haline getirdiği için, bu görüşe göre, devletin ülkesine yapılacak saldırı, mülkiyetine değil bizzat varlığına bir tehdit veya tecavüz sayılır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin dış politikası itibariyle de ülke bilincinin bu doğrultuda olduğunu, Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarması halini, casus belli (savaş sebebi) saymasından anlamak

¹⁹² *Gereğçeli 1961 Anayasası*, Haz. , Kazım ÖZTÜRK, 1975, s.21

¹⁹³ Bu görüş, Temsilciler Meclisi’nin madde üzerindeki birinci görüşmesinde Hıfzı Oğuz Bekata, tarafından dile getirilmiştir: “... Buradaki (*maddeyi kast ediyor*) ülke mefumu ya millete ya da devlete aittir. Yani devlete veya millete bağlı olarak kullanılıyor. Hangisine bağlı ise ona göre bu kelimenin açıklanmasına ihtiyacı olduğu kanaatindeyim. “İmparatorluğun ülkesi” denir “devletin ülkesi” denir fakat “milletin ülkesi” denmez. Milletın “vatan”ı vardır. Burada, gerekçeye göre her iki anlama gelebilecek şekilde kullanılmıştır. Bu nevi temel prensipleri ifade eden kelimelerin vuzuhla maddede yerini alabilmesi için gerekçenin maddeye uygun olması lazımdır. Filhakika “devlet” için “ülke” kullanılır fakat millet ve fert için “ülke” kelimesi, “vatan” kelimesinin ifade ettiği manayı ve ağırlığı ifade edemiyor. Bunun içindir ki “ülkedeş” demiyoruz, “vatandaş” diyoruz...” Bknz. Kazım ÖZTÜRK; *İzahlı, Gereğçeli, Ana Belgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile T.C. Anayasası*, II, Ankara, 1966, s.1120

mümkündür. Zira Türkiye, Yunanistan lehine 12 millik bir genişlemeyi, Türk karasularına bir tecavüz niteliğinde saymaktadır.¹⁹⁴

Bu arada ilginç bir başka husus, 21 ve 24 Anayasaları'nın yer vermediği, “devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü” şeklindeki bakış açısı, çok uluslu bir devlet anayasası olan Kanun-i Esasi’de de görülmektedir. Kanun-i Esasi, mevcut toprakları ve ayrıcalıklı eyaletleriyle, Osmanlı ülkesinin ayrılamaz, ayrılık kabul etmez bir bütün olduğunu, üstelik birinci maddesinde vurgulamak gereği hissetmiştir. Bu da Türk Devlet geleneğinde, ülke konusundaki bakış açısının aynı olduğunu göstermektedir.

5. Vatandaşlık Bağı:

Vatandaşlık hususunda ise anayasa, Türk devletine vatandaşlık bağı ile olan herkesi “Türk” addetmiştir. 11.02.1964 Tarih ve 403 Sayılı Türk vatandaşlığı Kanunu da bir önceki kanun gibi, kan (nesil) esasını kabul etmiştir. Ancak önceleri bunu sadece baba yönünden düzenlemiş, anneyi nazara almamışken, daha sonra yapılan değişiklikle 1312 Sayılı Kanun’un sistemine geri dönmüştür.

Baba veya ana Türk ise doğan çocuk Türk’tür. Doğum yeri önemli değildir. Çocuk, babaya veya anneye ister sahih nesepli ister gayri sahih nesepli bağlı olsun sonuç değişmez ve çocuk yine Türk vatandaşı olur.

Kanunumuzda toprak esaslı, vatandaşlığı kazanmanın bir ihtimali olarak veya vatandaşlığı kazanmada tamamlayıcı sebep şeklinde değerlendirilmiş ve daha ziyade vatansızlığı önlemek için kullanılan bir vasıta olmuştur. Türk vatandaşlığının kazanılmasında veya kaybedilmesinde vatansızlığı önleme adeta ilk ve temel gaye olarak dikkate alınmıştır. Bu anlayış içerisinde kalınarak, doğum yeri(toprak) esasına da kanunda yer verilmiştir. Türkiye’de doğan ve fakat vatandaşlığını ana ve babasından doğumla kazanamayan çocuklar, Türk vatandaşı kabul edilmişlerdir.

¹⁹⁴ TOLUNER, *a.g.e.*, s.106-107

E- 1982 ANAYASASI¹⁹⁵

1.Tarihçe

12Eylül 1980’de, öncekinden farklı olarak emir ve komuta zinciri içerisinde yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kendi bünyesinde kurduğu Milli Güvenlik Konseyi, bütün siyasi partileri yasaklayıp parlamentoyu feshetmiş, Bülent Ulusu başkanlığında geçici bir hükümet oluşturmuştur.

Siyasal sistemde ve toplum üzerinde gerekli asayişin sağlandığına inanıldıktan sonra 29 Haziran 1981’de çıkarılan kanun ile bir kurucu meclis oluşturulmuş, Milli Güvenlik Kurulu ile Danışma Meclisi’nden oluşan bu kurul, anayasa çalışmalarına başlamıştır.

Faaliyetlerine başlayan Danışma Meclisi, kendi içerisinde anayasa hukuku profesörü Orhan Aldıkaçtı başkanlığında bir anayasa komisyonu oluşturmuş ve bu komisyon bir taslak hazırlamıştır.

KANUN NO: 2709

07.11.1982¹⁹⁶

Başlangıç

Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa...

Dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak...

Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu...

Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği...

¹⁹⁵ 5. Tertip Düstur, C.22, Kanun No: 2709 Kabul Tarihi: 07.11.1982, 09.11.1982 Tarihli 17863 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete

¹⁹⁶ S.KİLİ, Ş.GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.262-334

MADDE 2- *Türkiye Cumhuriyet, ...Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan...*

MADDE 3-*Türkiye Devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir...*

SİYASİ HAKLAR ve ÖDEVLER

I. Türk Vatandaşlığı

MADDE 66- *Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür...*

1961 Anayasası'na göre daha katı ve kazuistik bir anayasa olan 1982 Anayasası'nın selefinden en önemli farkı; parlamenter sistem içerisinde cumhurbaşkanlığını güçlendirmesidir ki 1961 Anayasası üzerindeki tartışmalar en çok burada yoğunlaşmaktaydı. 61 Anayasası da, kendisinden önceki döneme ilişkin kuvvetli iktidar şikayetlerinin bir tepkisi olarak, iktidarı mümkün olduğunca bölerek, devleti adeta iktidarlar konfederasyonu haline getirmiştir.¹⁹⁷ Bundan başka kamu otoritesi ile temel hak ve özgürlükler dengesinde, birincinin ağırlığını artıran düzenlemeler getirmiştir. Bunun yanısıra geçmişin iki meclisini bire indirmesi, cumhurbaşkanına gerektiğinde seçimleri yenileme yetkisi vermesi, anayasanın, yakın geçmişte, siyasal karar alma mekanizmasında yaşanan tıkanıkları açmaya yönelik görünen tedbirleridir.

2. “Türk Milliyetçiliği”nden “Atatürk Milliyetçiliği” ne Dönüşüm

Başlangıç kısmı, 61 Anayasası'na göre neredeyse iki katı sayılabilecek kadar daha uzun olan 82 Anayasası'nın çalışmamızla ilgili en çok göze çarpan kısmı, selefi anayasada “Türk Milliyetçiliği” olan tabirin, yeni anayasada “Atatürk Milliyetçiliği”ne dönüşmüş olmasıdır. Ayrıca, hiçbir düşüncenin Türk milli varlığı, milli menfaatleri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği esasına, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerine, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılaplarına aykırı olamayacağı prensibi, anayasal zorunluluk haline getirilmiştir.

Asıl görevi, anayasanın kabulüne egemen olan havayı ve anayasanın yapılmasındaki maksadı edebi bir dille açıklamak olan başlangıç metnine, bu kadar

¹⁹⁷ Burhan KUZU, *1982 Anayasası'nın Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, 1990, s.1

önem verilmesi ve Avrupa'daki teamüllerden farklı olarak, anayasanın metnine ve Anayasa Mahkemesi'nin denetimine dâhil edilmesi¹⁹⁸, anayasayı yapanların amacının, başlangıç kısmı vasıtasıyla, anayasanın geniş yorumlanması olduğunu göstermektedir. Zira başta da belirttiğimiz gibi lisanı edebi olan bu kısımdan uygulanabilir pozitif hukuk normları çıkarmak kolay değildir.¹⁹⁹ Bu durumda da pozitif hukuk kurallarının yorumlanmasında yardımcı ve hatta yönlendirici rol oynayarak etkili olması beklenecektir. Burada getirilebilecek eleştiri, ifade edilmek istenilen görüşlerin anlatımında, çok daha açık, kesin ve titiz bir üslup gerekirken, muğlak denilebilecek bir anlatım tarzının tercih edilmiş olmasıdır.

Nitekim Anayasa Mahkemesi, Başlangıç metnindeki ifadeleri açıklığa kavuşturmak için çeşitli kararlar vermiştir. Çalışma konumuzla ilgili olarak, milliyetçilik ile ilgili çeşitli kararlarında, şu ifadelere rastlamak mümkündür. Bir kararında, Atatürk milliyetçiliğinin Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk saydığı, dil, ırk ve din gibi düşüncelerle yapılacak her türlü ayırımı reddeden, birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışı temsil ettiği²⁰⁰ ifade edilirken, bir diğerinde ırkçılık, Turancılık veya bir din ya da mezhep doğrultusunda bütünleşmeyi amaçlayan inanışların, Türk milliyetçiliğinin anlamının dışında olduğu ve Anayasa'nın başlangıç bölümünde yer alan esaslara ve 2. maddede yazılı cumhuriyet esaslarına aykırı olan sosyal ve hukuksal yönden hiçbir değeri olmayan kavramlar olduğu vurgulanmıştır.²⁰¹

Anayasa'nın başlangıç kısmında belirtilen ilkeler ile genel esaslar bölümündeki hükümler arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Atatürk milliyetçiliği hem başlangıç kısmında hem de 2. maddede yer bulmaktadır. Aynı şekilde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hem başlangıçta hem de 3. maddede yer almaktadır.

Türkiye'nin bölünmez bütünlüğü, 3. maddede açıklandıktan başka, gerek başlangıç bölümünde gerekse temel hak ve özgürlüklerin sınırlanma gerekçelerinden biri olarak 13. maddede, hangi fiillerin temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması sayılacağını belirten 14. maddede, içeriklerinde ve devamında defahatle vurgulanan bir

¹⁹⁸ Selçuk ÖZÇELİK, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri: Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri*, İstanbul 1982, s.127

¹⁹⁹ Ergun ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 1986, s.59

²⁰⁰ 18.12.1985, 1984/9 E., 1985/4 K., 26.06.1985 Tarihli 18793 Sayılı R.G.

²⁰¹ 25.02.1975, 1973/38 E., 1973/23 K., 03.12.1975 Tarihli 16280 Sayılı R.G.

hükümdür. Anayasanın yapılmasından önceki bölücülük hareketlerine bir tepki olarak vurgulanma ihtiyacı hissedilmiştir.

Her anayasa yapıldığı dönemin koşullarını yansıtır ve yapılmasına sebep olan olaylara ve olgulara karşı tepki gösterir. Nitekim 1961 anayasasının başlangıç metni, zalim bir iktidardan nefretle bahsederken, 82 anayasanın başlangıç metni ise yıkıcı bir savaştan ve ona sebep olanlardan aynı nefretle söz etmektedir.

3. Anayasanın “Bölünemez Ülkesi” Üzerinde Federasyon Tartışmaları:

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, içinde özerk bölgelerin yer aldığı federatif bir yapıyı engellemeyeceğini savunan bir kısım yazarlar, buna delil olarak İspanya, Portekiz gibi özerk bölgeleri içerisinde barındıran devletlerin, ülke ve millet bütünlüğünü esas kabul ettiğini savunmaktadırlar. Buna göre, ABD’ de eyaletlere bölünmüştür fakat Amerikan halkı tek bir millet, Amerikan ülkesi, tek bir ülkedir.²⁰² Bu görüşün kabulü halinde, anayasanın bu katılığıyla dahi, özerk bölgelere ve federatif yapıya izin vereceği ihtimali, anayasanın, bu konuda bu kadar titizlenmesini haklı çıkarmaktadır. Kaldı ki Anayasa Mahkemesi kararlarında egemenlik kavramıyla ilgili sayılan, devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi, tek egemenlikli devleti ifade ederek federatif sistemleri mutlak surette reddetmek olarak açıklanmıştır.²⁰³ Ayrıca Anayasanın 4. maddesinde, bahis konusu 3. maddenin de değiştirilemeyecek hükümler arasında sayılması, federal örgütlenmeleri mümkün kılacak bir anayasa değişikliğinin yapılmasını baştan yoklukla matuf kılmaktadır. Bu durumda bu ilke yalnızca yasama iktidarlarını değil, tali kurucu iktidarları da bağlamaktadır. Bu ilkenin anayasanın pek çok maddesinde zikredilmiş olması bütün kişi ve kuruluşlar da bağladığı anlamı doğurmaktadır. AB’nin federal bir devlete dönüşmesi halinde Türkiye’nin buna katılmasını, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek 3. madde kesin bir biçimde engellemektedir.²⁰⁴

Anayasada dikkat çeken bir husus da, 1961 Anayasasındaki ikili anlatımın terk edilmesidir. Şöyle ki 61 Anayasası görüşmeleri, daha önce bahsedildiği üzere milli devlet ve milliyetçilik konusunda derin tartışmalarla geçmiş ve sonunda 2. maddede

²⁰² Mustafa ERDOĞAN, *a.g.e.*, 141

²⁰³ 1993/2 E., 1993/3 K., 30.13.1993 Tarihli AYM. Kararı

²⁰⁴ Bülent TANÖR, Necmi YÜZBAŞIOĞLU, *1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, 2001, s.105-107

milli devlet esasından bahsedilirken, başlangıç kısmında Türk milliyetçiliği ibaresine yer verilmek suretiyle herkesi memnun edecek bir çözüm bulunmuştur. 1982 Anayasası ise, 2. maddedeki, devletin milli olma esasını, “Atatürk milliyetçiliğine bağlı devlet” olarak; başlangıç kısmındaki Türk milliyetçiliği ibaresini de “Atatürk milliyetçiliği” olarak değiştirerek, madde ile başlangıç hükmü arasındaki farklılığı ortadan kaldırmıştır. Maddenin gerekçesinde devletin Atatürk milliyetçiliğine bağlı olması; bütün fertlerinin kaderde, kıvançta ve tasada ortak bölünmez bir bütün halinde, diğer bir deyişle, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde yaşamasını gaye edindiği şeklinde açıklanmıştır.

Esasen 1961 Anayasası’nın *Bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimiz, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak...* ifadesi, daha önce incelendiği üzere Renancı bir milliyetçilik anlayışını esas almaktadır. Ancak yeni anayasa, gerekli değişiklikleri yapmak suretiyle bu anlayışı daha çok vurgulamıştır. Dönemin şartlarına bakıldığında son on yılı olağanüstü hal ile geçiren ülkede, devlet erkinin, denge siyaseti güttüğü görülür. Bu siyaset, anayasada da ifadesini bulmuş, sosyalizmi tehlike olarak gören anlayış, karşısında yer alan unsurların da hazzetmediği yönlerini açıkça vurgulama yolunu seçmiştir.

4. Vatandaşlık Tartışmalarında Gözlerden Kaçan Bir Husus: Maddedeki “Türk Devleti” İfadesi

Vatandaşlık durumunu içeren 66. madde de incelenmeye değerdir. Bu madde hakkındaki hemen bütün değerlendirmeler, anayasanın vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk saymasını, Atatürk milliyetçiliğinin ırkçı, şovenist yaklaşımdan uzak durduğu şeklinde toplanmıştır. Atatürk milliyetçiliğinin bu yönleri doğru olmakla birlikte, maddenin incelenmesinde bir husus gözlerden kaçmıştır. Vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk sayıldığı doğrudur. Ancak nereye bağlı olduğu sorusu, işin mahiyetini biraz değiştirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’ne ya da Türkiye Devleti’ne değil, “Türk Devleti”ne bağlı olmak, Atatürk milliyetçiliğinin, yorum yapmaktan kaçınılarak görmezden gelinen bir yönünü sergilemektedir. Atatürk, Renancı bir milliyetçilik tarzını seçmiştir ve bu anlayış, kolektif bir ruhu işaret etmektedir. “Ne

mutlu Türk'üm diyene" ifadesi bunun en güzel ifadelerinden biridir. Şüphesiz aslı Türk olma değil, kendisine Türk deme özendirilmiştir ama ne olursa olsun, bir kişinin, kendisini Türk olarak ifade etmesi istenilmiş ve beklenilmiştir. Biraz önce bahsettiğimiz hükümde de vatandaşlık bağı ile bağlılığı yeterli sayan anlayış, bu bağ ile bağlanılacak devletin "Türk Devleti" olduğunu da hemen ifade etmekten geri durmamıştır. Bu ifade ile amaçlanan, devletin kurucu unsurunun, Türk unsuru olduğunun vurgulanmasıdır.

Buradan hareketle bugün Türk kimliği yerine "Türkiyelilik" şeklinde ifade edilen teklifleri değerlendirmek gerekir. Hiçbir alt kimliği dışlamaması ile övünülen Türkiyelilik, bu yönüyle "Osmanlılık" anlayışını çağrıştırmaktadır.²⁰⁵ Ne var ki birleştirici, bütünleştirici olma iddiasıyla ortaya çıkan Osmanlıcılığın, ne devletin bünyesinde yer alan unsurları birleştirdiği ne de ülke topraklarını bütünleştirici bir rol oynayabildiği dikkate alınır, bu anlamda Türkiyeliliğin çare teşkil edemeyeceği tecrübeyle sabit bir gerçektir.

Maddenin devamında asli iktisap halleriyle ilgili olarak Türk babadan çocuğun Türk vatandaşı olduğu mutlak bir biçimde kabul edilmiştir. Bunun yanında Türk anneden doğan çocuk da Türk vatandaşı olmaktadır. Ancak bu mutlak manada değildir. İlgili vatandaşlık kanunu hangi hallerde Türk anneden ve yabancı babadan doğan çocuğun Türk vatandaşı olabileceğini düzenleyecektir. Ne şekilde tefsir edilirse edilsin, hükmün anayasada formüle edilen şekli, başarılı değildir.

5. Değiştirilemez Hükümler:

1960 Anayasası'nda, değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif edilemeyecek hüküm, devlet şeklinin cumhuriyet olduğu şeklindeki Anayasa'nın 1.maddesidir. 1982 Anayasası'nda ise bu hükümlerin kapsamı genişletilmiş, Anayasa'nın 1., 2. ve 3. maddeleri, değiştirilemeyecek hükümler kapsamına sokulmuştur. Bunun konumuz ile ilgili yanı; 3. maddede yer alan "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün..." olduğu şeklindeki maddenin, 1960 Anayasası'nda değiştirilemeyecek hükümler arasında sayılmamasına karşılık, 1980 Anayasası'nda bu koruma şemsiyesi altına alınmış olmasıdır. Sadece bu farklılık dahi, iki anayasanın yapıldığı devirler arasında, tehdit algılamaları bakımından bir farklılık olduğunu göstermeye yetmektedir.

²⁰⁵ BEYOĞLU, *a.g.m.*, s.242

Bu bağlamda 2001 Anayasa değişikliklerine bu açıdan bakıldığında, iyimser bir tahminle, toplumsal ihtiyaçtan doğduğu ya da toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek kaygısı taşıdığı düşünülebilirse de, Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında yapılan bu değişikliklerin kollektif bir ihtiyacı gidermekte ne gibi yararlar sağlayacağı ve özellikle de devletin egemenlik hakkında ne kadar zafiyet yaratacağı hususları dikkatle değerlendirilmelidir. Küreselleşme adı verilen yeni dünya oluşum düzeninde, ulus devletlerin rollerinin sona erdiği, ermek zorunda olduğu şeklindeki psikolojik dayatmalar karşısında, milli devlet algılarımızı gözden geçirmek zorunda olduğumuz bir döneme girmekte olduğumuz bir gerçektir. Bu dönemde, aynı İkinci Dünya Savaşı sonrasının iki kutuplu düzeninden salimen çıkmış, üstelik bölgesinde eksen bir ülke olarak gerçekçi politikalar üretmek zorunluluğumuz vardır.

F-AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİ KAPSAMINDA YENİ BİR ANAYASAYA DOĞRU

1. 2001 Anayasa Değişiklikleri

2001 yılında yapılan değişiklikler, çıkış noktası itibariyle, anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerin kapsamının genişletilmesine yönelik görünmektedir. Avrupa Birliği süreci içerisinde yeni kriterlerle karşılaşan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önünde, yapılması gereken bir dizi kanun değişikliklerinin en başında, Anayasa değişikliği yer alır. 4709 numaralı "TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN", 03.10.2001 tarihinde mecliste kabul edilmiş, 17.10.2001 tarihli ve 24556- mükerrer sayılı Resmi Gazete ile yürürlüğe girmiştir.

Yapılan değişiklikler içerisinde, bu araştırmanın konusu ile doğrudan ilgili olan bir madde görülmemekle birlikte, genel olarak araştırma konusu kavramların (ülke, vatandaşlık, milli devlet) bundan sonraki seyrini etkileyebilecek olduğu düşünülen değişiklikler, aşağıdaki maddelerde göze çarpmaktadır.

a. Başlangıç Metni

Öncelikle başlangıç kısmında "Kutsal Türk Devleti" ibaresi, "Yüce Türk Devleti" ile değiştirilmiştir. Bu ifade, devlete kutsaliyet atfeden anlayışın, çağdaş

anayasacılık prensiplerine uymadığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır.²⁰⁶ Başlangıç metni, kimi hukukçular tarafından felsefi ve sosyolojik kavramları içermesi sebebiyle ağıdalı ve özgürlükler bakımından riskli bulunmakta, bunu gidermek için “Türk milli menfaatleri”, “Türklüğün tarihi ve manevi değerleri”, “milli kültür” gibi kavramlardan arındırılması gerektiği savunulmaktadır.²⁰⁷

b.Milli Devlet, Ülke ve Vatandaşlık Anlayışına Etki Edebilecek Madde Değişiklikleri:

2. MADDE : Anayasa'nın 13. maddesi değiştirilmiştir.

Eski metin :

Madde 13- Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün... korunması amacı ile ve ayrıca Anayasa'nın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir.

Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz.

Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri, temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir.

Yeni Metin :

Madde 13 - Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

²⁰⁶ TANÖR Bülent, “Çağdaş Anayasal Düzen ve T.C. Anayasası”, *Tarih ve Demokrasi/T.Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul, 1992,s.128 Yazar, daha söze devleti kutsal ilan etmekle başlayan anayasanın çağdaşlıkla hiçbir akrabalığının bulunamayacağını savunmaktadır.

²⁰⁷ Necmi YÜZBAŞIOĞLU, “2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Yıldızhan YAYLA'ya Armağan*, İstanbul, 2003, s.588

3. MADDE : Anayasa'nın 14. maddesinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Eski Metin :

Madde 14- *Anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek.. amacıyla kullanılamazlar.*

Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz.

Yeni metin :

Madde 14 - *Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı... amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.*

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.

Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

9. MADDE : 26. maddenin 3. fıkrası anayasa metninden çıkartılmıştır.

Madde 9 - *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 26 ncı maddesinin ikinci fıkrasına "Bu hürriyetlerin kullanılması," ibaresinden sonra gelmek üzere "millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması," ibareleri eklenmiş, üçüncü fıkrası metinden çıkarılmış ve maddeye aşağıdaki fıkra son fıkra olarak eklenmiştir.*

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir.

***Eski Metin :** ...Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılmaz...*

Bu madde değişikliği, Türkiye'nin bundan sonra izleyeceği ya da izlemek zorunda kaldığını düşündüğü oldukça önemli bir değişikliktir. Zira böyle bir değişiklik, devletin vatandaşına bakış açısının, bundan sonra,-millet- perspektifinden çıktığı olarak algılanmaya son derece müsaittir. Millet; aynı dili konuşan, konuştuğu varsayılan insan topluluğu olarak sayıldığına göre, bir ülkede farklı dillerin konuşulabileceğini kabul etmek, farklı halkların da varlığını kabul etmekle eşanlamlıdır. Bu durumda bu anayasa değişikliğini, anayasanın değiştirilemez maddelerine madde dışından ama anayasa metninin içinden bir müdahale olarak görmek mümkündür.

10. MADDE : 28. maddenin 2. fıkrası anayasa metninden çıkartılmıştır.

***Eski Metin :** ...Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz.*

Bu madde ile getirilen değişiklik de, artık kullanılabilir olan dile/dillere güncel hayatta işlerlik kazandırmaya yöneliktir. Bir dilin kullanılması ancak; eğitim, öğretim, yayım gibi hakların verilmesi ile işlerlik kazanabilir. Madde değişikliği ile bu sağlanmaya çalışılmıştır.

Esasında çıkartılan madde fıkralarına bakıldığında -kanunla yasaklanan bir dil- ibaresi dikkate çarpmaktadır. Ortada kanunla yasaklanan bir dil olmazsa aslında anayasa bakımından sorun da olmayacaktır. Zira Anayasada, kanunla yasaklanan dillere kısıtlama getirilmiştir. Bunun anlamı, bir kanun değişikliği ile sorunun çözülebileceğidir. Ancak bir anayasa değişikliğine ihtiyaç duyulması, yasa yapan çoğunluk iradesinin, bunu daha sonra kolayca değiştirilebilmesinin önüne geçme isteğinden kaynaklanmaktadır. Yeniden bir değişiklik yapılabilmesi, ancak yeterli çoğunluğu sağlayabilmek ile mümkün olabilecektir ki, esasen anayasa tarihine bakıldığında, verilen bir hakkın geriye alınmasının, en azından demokratik usullerle mümkün olmadığı görülmektedir. Bu tür durumlarda meseleler, hep bir asli kurucu iktidarla çözülmüştür.

23. MADDE : 66. maddenin 2. fıkrasının ikinci cümlesi metinden çıkartılmıştır.

Eski metin : ...Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir...

Devletin milliyetçilik tezinin hâkim unsuru olan Renancı millet anlayışı, bugün milleti “bir” olarak görme azminde olduğu, bu sebeple de çoğulculuğa yer vermediği şeklinde eleştirilmekte ve kollektivist-solidarist olarak tanımlamakta, milleti duygu ve düşüncede bir olarak gören milliyetçi -dayanışmacı- anlayışın, liberal çoğulculuk ve gerekleri ile taban tabana zıt olduğu iddia edilmektedir. Bu görüşe göre, sözkonusu anlayış 1961 Anayasası’nda da yeterince varolduğu halde bununla yetinilmeyip, 1982’de anayasanın nerdeyse bütün maddelerine sindirilmiş ve böylece demokratik siyasetin alanını daraltan keyfi ve otoriter bir yönetimin yolu açılmıştır.²⁰⁸

2. Avrupa Birliği ile Ulusal Yetkilerin Çatışması Durumu

2001 Anayasa Değişikliklerine bakıldığında, Avrupa Birliği uyum sürecinde en çok gözetilen kriterlerin, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ile ilgili olduğu görülmektedir. Aralık 1999’da Helsinki’de alınan “AB Konseyi Komisyon İlerleme Raporu”nda Türkiye’nin -aday devlet- statüsünün açıklanması, AB- Türkiye arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Akabinde “Katılım Ortaklığı Belgesi” ile Türkiye’nin aday ülke olmasının şartları belirlenerek, bu alanlarda bir dizi reform yapılması istenmiştir. “Katılım Ortaklığı Belgesi”nde yer alan ve müzakerelere başlayabilmek için ulusal programda yapılması zorunlu kılınan bu talepler, belgenin 4.1 sayılı paragrafında, kısa vadeli (2001 yılında yapılması zorunlu olan) ve orta vadeli (2004 yılına kadar yapılması beklenen) olmak üzere ikiye ayrılan kriterlerin, “Orta vadeli siyasal kriterler” alt başlığının ikinci bendinde “Türkiye anayasasının ve ilgili yasaların, hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi yönünde gözden geçirilmesi” olarak geçmektedir. Bu resmi talep, Türkiye’de uzun bir zamandan beri değişik kesimler ve örgütler tarafından savunulan “demokratikleşme ve hukuk devleti” olarak ifade edilen isteklere de hem siyasal hem de hukuksal bir zemin oluşturarak, meşruiyet kazandırmıştır.²⁰⁹ Bu kapsamda, çeşitli kurumların eleştirileri dikkate alınarak bir

²⁰⁸ Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, 2003, s.93, 134

²⁰⁹ Süheyl BATUM, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri-Görüşler ve Öncelikler/Mayıs 2001*, Yay.: TÜSİAD, İstanbul, s. 9-11

anayasa hazırlanmıştır. TÜSİAD'ın Görüşlerini içeren, hukukçulara hazırlanmış belgeler incelendiğinde, derneğin Eylül 2001'de yayımladığı raporda, anayasada değiştirilmesini zorunlu buldukları maddeler ile değiştirilen maddelerin aynı olması ve daha da önemlisi neredeyse aynı ifadelerin seçilmesi ilginçtir.²¹⁰

Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinde Anayasa Hukuku açısından karşılaşılabilecek en büyük sorun, “entegrasyon yetkisinin aşılması” diye tabir edilen durumdur. Bu durum, egemenliğin devredilmesi ya da terki, ya da özüne dokunulmadan sadece kullanımının devredilmesi yani yetkilerin kullanılmasından topluluk lehine feragat edilmesi şeklinde farklı yorumlarla ifade edilse de, ortada bir egemenliğin devredilmesi hususu mevcuttur, Bütün Avrupa Birliği ülkeleri bu durumu anayasalarında yukarıda kısaca bahsedilen şekillerde kabullenmişlerdir²¹¹ ve Türk Anayasasında bu hususta bir düzenleme yapılmamıştır. Esasen egemenlik ile ilgili olmasına rağmen, sorun bu çalışmanın konusunu, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü de etkilemesi bakımından ilgilendirmektedir. Zira entegrasyon yetkileri ile ulusal yetkilerin karşı karşıya gelmesi durumunda, anayasadaki bir kuralın ya ilkenin gerekçe gösterilmesi mümkün olmayacaktır. Ancak anayasal düzenimize bakıldığında da uluslararası antlaşmalar, kanun hükmünde sayıldıklarından, anayasanın üstünde değildirler. Bu da bir çatışma yaratmaktadır. Bu durumu aşmak üzere 2001 değişikliklerinde 90. maddeye şöyle bir ek cümle ilave edilmiştir: “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.”

Bu kısa cümle, milletlerarası antlaşmalarla iç hukukun karşı karşıya gelmesinde, sorunu iç hukuk aleyhine çözmektedir. Demek ki anayasal bir hüküm olan, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği” ilkesi de, diğer bütün hükümler gibi, bu konuda milletlerarası hukukun talebi karşısında hükümsüz durumdadır. Aslında bu durum, Avrupa Birliği'nin üye ülkeleri içinde de hoşnutsuzlukla karşılanan bir durumdur. Mesela Maastricht Antlaşması'na kadar uluslararası örgütlere egemenlik

²¹⁰ Süheyl BATUM, “Hukuksal Anlamda Düşünce Özgürlüğü”, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri- Görüşler ve Öncelikler/Eylül 2001*, Yay.: TÜSİAD, İstanbul, s.26-34

²¹¹ Füsun ARSAVA, “Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Yetkisinin Dayanak ve Sınırları”, *T.B.M.M. Anayasa Hukuku 1. Uluslararası Sempozyumu*, Yay. Haz. Zafer GÖREN, Ankara, 22-24 Nisan 2003, s.415

yetkisini basit bir kanunla devretmiş durumda olan Almanya, antlaşmanın getirdiği yükümlülükleri eyalet meclisleri ve federal meclisinden güçlkle geçirebilmiştir. Bu örneği hemen her birlik üyesi devlet için çoğaltmak mümkündür ve bundan da anlaşılacağı üzere, bu husus, Avrupa Birliği üyesi devletler için de büyük bir problem teşkil etmektedir.²¹²

Diğer yandan Birlik Anayasası, zaten yetkileri birlik yetkileri ve ulusal yetkiler arasında paylaşmıştır. İlerleyen süreçte buna uymak mecburiyeti, biraz önce bahsettiğimiz iç hukuk düzenlemelerini, şu an itibarıyla lehe bir durum arzetseler bile hükümsüz bırakacaktır. Diğer yandan Birlik Anayasası, kimilerince, devletsiz düşünülmemeyen anayasa anlayışına, adeta antitez niteliğinde bir cevap arzetmesi bakımından, yetkilerin düşünülmeden bırakılması gerektiği bir anayasadır.²¹³ Kimi yazarlarca ise, T.B.M.M. üzerinde Avrupa Birliği otoritesinin kabul edilmesi, bu sürecin, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kuruluş prensiplerine tamamıyla ters düştüğüne bir delil teşkil etmektedir.²¹⁴

BAŞLIK III- BİRLİK'İN YETKİLERİ / MADDE I-11/ Temel İlkeler

1. *Birlik yetkilerinin sınırları, yetkilendirme ilkesine göre belirlenir. Birlik yetkilerinin kullanımı, ikincillik ve oransallık ilkelerine göre icra edilir.*

2. *Birlik, yetkilendirme kapsamında, üye devletler tarafından Anayasada belirtilen hedeflere ulaşmak için Anayasada kendisine verilen yetkilerin sınırları dâhilinde hareket eder. Birlik'e Anayasa ile verilmemiş yetkiler, Üye Devletler'e aittir.*²¹⁵

TBMM nin, egemenlik yetkilerinin Birliğe devrinin gerektiği alanlarda yasama yetkisini kullanmayarak, sorunun aşılabileceğini düşünenler de mevcuttur.²¹⁶ Ancak bu görüş, bunun da zımni bir yetkilendirme olduğunu ve yukarıdaki maddede aranan ilkeyi uygulamak anlamı taşıyacağını gözardı etmesi itibarıyla, soruna pratik bir çözüm getirmekten uzak görünmektedir.

²¹² ARSAVA, *a.g.t.*, s.418

²¹³ Bertil Emrah ODER, *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık*, İstanbul, 2004, s.509

²¹⁴ Ali SATAN, "Atatürk ve Uluslararası-Uluslararası Siyasi Birlikler", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, II, Ankara, 2005, s.273

²¹⁵ *Avrupa Birliği Anayasası*, İstanbul, 2005, s.19

²¹⁶ Kamuran RENÇBER, *Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul, 2004, s.172

SONUÇ

Findley, “Osmanlı devletçiliğinin güçlü olma nedenlerinden biri, devlet, ülke ve ulusallık kavramlarının, Türk deneyiminde, Avrupa modellerinin öngördüğü biçimde bir araya gelmemiş olmasıdır.”²¹⁷ demektedir. Bu isabetli öngörüden istifadeyle ve bilhassa bu çalışmanın ikinci bölümündeki karşılaştırmadan elde edilen verilerle diyebiliriz ki, aslında sorun; Batı tarihiyle belli bir dönemde siyasal tarihi kesişmeye başlayan Türk milletinin kurumlarını, binlerce yıllık geleneğinin alışık olmadığı doktriner görüşlerle izah etmek durumunda kalışımızdan kaynaklanmaktadır. Devlet ile ilgili bu teoriler ve bunlardan doğan kurallar, Avrupa dışındaki topluluklara barbar denildiği zamanların eseridir. Devlet hakkındaki teoriler, Türk devlet yapısının varlığı hiçbir şekilde göz önüne alınmaksızın ortaya konulmuştur. Esasen Batı, bugün evrensel boyutta kabul görmüş olan siyaset bilimini, kendi kurduğu devlet modellerini göz önünde tutarak, kendi devlet anlayışına göre yazmış; Doğu’ya ise yüzünü, ancak iç aydınlanmasını gerçekleştirip, normlarını oluşturduktan sonra, romantik, oryantalist bir merakla çevirmiştir.

Tanzimat fermanları ile başlayan devletin dönüşümü çalışmalarının bu kapsamda değerlendirilmesi yapılacak olursa; bu projelerin, Batı’nın madde başlıklarını koyduğu metnin içini, milletin iç dinamiğine uygun bir biçimde doldurma çabalarından ibaret olduğu görülür. Bu sebeple de, halk hareketlerinin kendi özünde ve aşağıdan yukarı bir biçimde oluşturduğu Batı tipi -milli devlet- ve milliyetçilik algılamalarına karşılık, ülkemizde devletin yanbaşı ve hatta içinde gelişen, yukarıdan aşağı ve Batı’dan ithal şablonlar içerisine oturtulmuş bir -milli devlet-ve milliyetçilik anlayışı ortaya çıkmıştır.

Doğal olarak, bu başka bedene göre biçilen elbisenin ülkemiz gerçekliğine uydurulabilmesi, çok uzun zaman kaybına sebep olmanın yanında, beraberinde bir sürü sorun da getirmiştir. Yusuf Akçura’nın meşhur “Üç Tarz-ı Siyaseti”nde açıkça görüldüğü üzere, devletin iki siyasi kanadının (Padişah ve İttihat Terakki cepheleleri), dönemin aydınlarıyla beraber içine düştüğü bu teorik kararsızlık, Ziya Gökalp’te somut

²¹⁷ Carter Vaughn FINDLEY, “Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, Der.: Kemal.H. KARPAT, İstanbul, 2004, s.56

bir tercihe dönüşmekle beraber; hemen hepsinin ilk eserleriyle son eserleri arasında göze çarpan söylem farklılıkları, bu dönem aydınlarının eksikliğinden değil, Batı düşünürlerinin kurduğu felsefeyi, Türk milletinin iç dinamiklerine monte etmenin güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşu itibarıyla, bu anlamda, keskin bir adımın ifadesidir. Mustafa Kemal Atatürk, birkaç pratik yöntem ilavesiyle, Gökalp'in tezini konjonktürel koşullara uyarlamış ve "mütevazı anavatan sınırları" içerisinde, kendisine "Türk" demekten mutlu olanların yaşayacağı bir milli devlet kurmuştur. Bu son şekliyle tez, imparatorluk hüviyetinden henüz ve oldukça zor sıyrılmış, devlet-millet-ülke üçlemesinin tahammül edebileceği en son sınır olması itibarıyla, dozu mükemmel ayarlanmış, niyetlerin değil gerçeklerin dile getirildiği ve hayata geçirilmeye çalışıldığı bir konuma erişmiştir. Bugün Atatürk'ün sözlerinin içerisinden Turancı olduğuna da olmadığına da delalet eden sözlerin bulunması tesadüf değildir. Yine içinden çıkılamayan bir örnek olarak, kendisine Türk demekten mutlu olanların yaşayacağı bir devlet kuran Atatürk, "Türk olmak"tan iftiharını, her vesileyle tekrarlamaktan geri durmamıştır. Çelişki gibi görünen bu ince sınır, anayasalarımızın vatandaşlık ile ilgili maddelerinde yer bulan, ırkı, dini ve mezhebi ne olursa olsun bütün unsurların, vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devletin, "Türk Devleti" olmasını ifade etmektedir ve anayasa görüşmeleri öncesinde yapılan milliyetçilik tartışmaları hatırlanırsa, Atatürk'ten sonra yapılan iki anayasanın, kendisini en fazla anladığı nokta olarak görünmektedir.

Atatürk'ün vefatından bir yıl önce yapılan anayasa değişikliklerinde, milliyetçiliğin anayasaya, devletin bir niteliği olarak girmesi, doz ayarında yapılan değişikliktir. Ancak bu tarihten sonraki seyir, aynı istikrarı devam ettirmemiş, bu yüzden beraberinde tepkileri de getirmiştir. "Milli Şef Dönemi" diye adlandırılan bu dönem, milliyetçilik anlayışının iki kutba bölünmesinin başlangıcı olmuştur. Dünyayı ikiye bölen soğuk savaş karşısında takınılan tavır da, devlet tipi milliyetçilikle sivil milliyetçiliği, bazen mesafeli yakınlık bazen de empatik uzaklık denilebilecek ilişki dairesinde tutmuştur.

1961 Anayasası, 2. maddesinde, 1924 Anayasası'nın -milliyetçi- devletini, -milli- olarak tanımlamış, uzun tartışmaların sonucu olarak, başlangıç metnine "Türk

milliyetçiliği” terimini ilave edilmek suretiyle, tartışmanın her iki tarafını da memnun edecek bir denge kurulmuştur. 1982 Anayasası’nda ise başlangıç metnindeki ”Türk Milliyetçiliği”, “Atatürk Milliyetçiliği”ne dönüştürülmüştür. Bu ifade değişikliklerinin altında, dünya savaşının ardından girilen iki kutuplu dönemin, iç politikaya etkilerini aramak lazımdır.

1990’lardan itibaren tek kutuplu bir dünya ve küreselleşme olgusu karşısında 1982 Anayasası’nın durumu, çok partili düzen karşısında 1924 Anayasası’nın durumunu andırmaktadır. Bir farkla; ilkinde iç düzen açısından uyumsuzluk, diğerinde küresel olguya karşı bir uyumsuzluğa dönüşmüştür. Dünyayı saran ve milli devletlerin aşılması süreci olarak tanımlanan bu olgu, milli devletlerin artık tarihe karışması zamanı geldiğini dayatmaktadır. Bu dayatmanın ülkemizdeki sözcülüğünü, özellikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin milli devlet kimliği ile sorunu olan kesimlerin, kendi milli kimliklerini oluşturabilmek gayretkeşliğiyle yaptıkları gözlemlenmektedir. Ancak küreselleşmenin milli devletlerin içinde oluşturduğu bu mikro milliyetçiliklerle, evrensel bütünleşmenin nasıl sağlanabileceği, sorulması gereken bir sorudur. Bu bir mantık hatası değilse, küreselleşmenin niyetinin sorgulanmasını gerektirir. Küreselleşme ile sağlanmak istenen tek kutbun hakimiyetindeki dünya tablosu, bu kutbun düşeceği muhtemel bir yönetim zafiyetinde, cehenneme dönüşmesi mukadder bir dünyanın yorumlanmasına da oldukça müsaittir. Irak örneği, bu anlamda bir eskiz olarak değerlendirilmelidir.

Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, milli devlet, ülke ve vatandaşlık ifadelerini yeniden ve yeniden gözden geçirmek zorunda olacağı bir sürece girmiştir. Bu zorlu süreçte en büyük yardımcımız, yakın geçmişte de, birçok unsurun hanesinde borçlu yazıldığımız iki yüz yıllık dönemi, en az hasarla idare edebilmemizi sağlayan,²¹⁸ devlet idaresindeki, değişen koşullara mükemmel uyum yeteneğimizdir. İki binli yıllarda hala sahip olduğumuz bu miras, gelecek için kendi hanemizin en büyük aktifini teşkil etmektedir.

²¹⁸ Feroz AHMAD, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev.: Yavuz ALOGAN, İstanbul, 1995, s.316 “Modern Türkiye’nin tarihine bakıldığında, Türklerin en azından iki kez dünya düzeninde meydana gelen değişimlere yaratıcı biçimde uyum sağlayabildikleri sonucuna varmak mümkündür. İki Dünya Savaşı’ndan sonra, kendilerini kuşatan sorunlara çözüm bulmakta büyük bir esneklik gösterdiler. Yaşadıkları zengin deneyim sayesinde aynı şeyi bir kez daha yapacaklarından... kuşulanmak için fazla neden yoktur.”

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz. “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *TANZİMAT*, C.I, Ankara, Maarif Vekaleti Yayınları, 1940
- ABADAN, Y. , SAVCI, Bahri. *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, A.Ü.S.B..F. yayınları, 1959
- ABDÜRRAZİK, Ali. *İslamiyet ve Hükümet*, Çev. Ömer Rıza, İstanbul, 1927
- AHMAD, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. ALOGAN Yavuz, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995
- AKAL, Cemal Bali. *Devlet Kuramı*, Ankara, Dost Yayınevi,2000
- _____ ; “Devlet, Yasa ve Hakimiyet”, İ.Ü. *Cumhuriyetin 75. Yılı Armağanı*, 1999
- AKÇURA, Yusuf. *Üç Tarzı Siyaset*, 2. Baskı, Ankara, T.T.K. yayınları, 1987
- AKIN, İlhan. *Türk Devrimi Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi, 1992
- _____ ; *Kamu Hukuku*, 5. Bası, İstanbul, Beta Yayınevi, 1987
- AKŞİN, Sina. *Jön Türkler ve İttihad Terakki*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987
- ALDIKAÇTI, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Gen. 3. Baskı, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978

- ARMAĞAN, Servet. *Bugünkü Anayasa Düzeni*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1980
- _____ ; *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, 1. kitap, İ.Ü.H.F. yayınları, 1979
- ARSAL, Sadri Maksudi. *Türk Tarihi ve Hukuk*, İ.Ü.H.F.yayınları, 1947
- ARSAVA, Fusun. “Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Yetkisinin Dayanak ve Sınırları”, *T.B.M.M. Anayasa Hukuku I. Uluslararası Sempozyumu*, Yay. Haz. GÖREN Zafer, Ankara, 22–24 Nisan 2003
- ATATÜRK Mustafa Kemal. *Nutuk*, Yay.: Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989
- Atatürkçülük, *Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*, I. Kitap, Haz. Genel Kurmay Başkanlığı, M.E.B. yayınları, 1997
- BARKAN, Ömer Lütfi. *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Birinci Baskı, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980
- BAŞGİL, Ali Fuat. “Devlet Nedir?”, İ.Ü.H.F.M, C.XII, S.1–4, 1946
- _____ ; “Devletin Ülke Unsuru”, *İ.Ü.H.F.M.*, C.XIII, S.1-4, 1947
- _____ ; *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C.I, İ.Ü.H.F. yayınları, 1945
- _____ ; *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*, İstanbul, Hak Kitabevi, 1946
- BATUM, Süheyl. “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri/Görüşler ve Öncelikler”, Yay. TÜSİAD, İstanbul, 2001

- BERKES, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 6. Baskı, Yay. Haz.: Ahmet KUYAŞ, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004
- _____ ; *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul, Yön Yayınları, 1965
- BERKİ, Osman Fazıl. *Devletler Hususi Hukuku*, A.Ü.H.F. yayınları, 1949
- BEYOĞLU, Süleyman. “Atatürk’ün Bakış Açısıyla Azınlıklar”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik. “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Yapısı”, *Bellekten*, C.XXIV, S.95
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, C.III
- CİN, Halil. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, *150.Yılında Tanzimat*, Yay. Haz.: Hakkı Dursun YILDIZ, T.T.K. yayınları, Ankara, 1992
- COŞKUN, İsmail. *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul, Der Yayınları, 2004
- DEMİR, Fevzi. “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, *Seyfullah EDİS’e Armağan*, İzmir, D.E.Ü. yayınları, 1978
- DÖNMEZER, Sulhi. “Devletin ülkesi ve Milletiyle Bölünmezliği İlkesi”, *50. Yıl Armağanı/Cumhuriyet Döneminde Hukuk*, İ.Ü.H.F. yayınları, 1973
- GENCER, Ali İhsan. “İlk Osmanlı Anayasası’nda Türkçe’nin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi”, *Kanun-i Esasi’nin 100 Yılına Armağan*, A.Ü.S.B.F. yayınları, 1978
- GOLOĞLU, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet–1920*, Ankara, Başnur Matbaası, 1970

- GÖKALP, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Haz.: Mehmet KAPLAN, İstanbul, M.E.B. yayınları, 1990
- GÖZE, Ayferi. *Devletin Ülke Unsuru*, İ.Ü.H.F. yay., 1959
- GÖZLER, Kemal. *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2004
- GROUSSET, René. *Bozkır İmparatorluğu*, Çev.: UZMEN M. Reşat, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1980
- GÜNGÖR, Erol. *Tarihte Türkler*, 4. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1992
- HAMİDULLAH, Muhammed. *İslam Peygamberi*, Çev.: YAZGAN Mehmet, İstanbul, Beyan Yayınları, 2004
- HEATON, H. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev.: KILIÇBAY M. Ali, AYDOĞMUŞ Oya, Ankara, Teori Yayınları, 1985
- İNALCIK, Halil. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *BELLETEN*, C.XXVIII, 1964
- İNAN, Abdülkadir. *Atatürk ve Dış Türkler*, *Türk Kültürü*, *Atatürk Özel Sayısı*, Ankara, Kasım 1963,
- ERDOĞAN, Mustafa. *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Gen. 4. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2003
- ERDOĞMUŞ, Belgin. *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989
- ERGİN, Muharrem. *Orhun Abideleri*, 3. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1975
- ERSOYLU, Halil. *Nutuk Üzerinde İncelemeler*, Ankara, T.D.K. Yayınları, 1999

- ERYILMAZ ,BİLAL. *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1953
- _____ ; *Türk Milli Kültürü*, 12. Baskı, İstanbul, Boğaziçi -Yayımları, 1995
- KAPANİ, Münci. *Kamu Hürriyetleri*, 6. Baskı, A.Ü.H.F. yayımları, Ankara, 1961
- KARAKAŞ, Selim. “İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri”, *TÜRKLER*, C.V, Ed.: GÜZEL H. Celal, ÇİÇEK Kemal, KOCA Salim, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi (1876–1907)*, C.VIII, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1962
- KARATEPE, Şükrü. *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, 2. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997
- KARPAT, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*, İkinci Baskı, İstanbul, Afa Yayınları, 1996
- _____ ; “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der.: KARPAT Kemal H., Çev.: TANER Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- KIRZIOĞLU Fahrettin. “Anadolu'daki İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubu Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)”, *Türk Kültürü*, VI, S.72
- KİLİ, Suna. “1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı”, *Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Ed.: KİLİ Suna, İstanbul, Boyut Kitabevi, 1998
- KİLİ S., GÖZÜBÜYÜK Şeref. *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 2. Basım, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2000

- KOÇDEMİR, Kadir. *Milli Devlet ve Küreselleşme*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2004
- KÖSOĞLU, Nevzat. *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, 2. Basım, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1991
- _____ ; *Devlet-Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1997
- KÖYMEN, M. Altay. “Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, *Tarihte Türk Devletleri*, C.I, A.Ü. Rektörlüğü Yayınları, 1987
- KUBALI, Hüseyin Nail. *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, Adnan Kitabevi, 1946
- KUZU, Burhan. *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1990
- LEVEND, Agah Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1972
- MERCİL, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Tarihi-Siyasi Tarih*, Ankara, Nobel Yayınları, 2005
- NALBANT, Atilla. *Üniter Devlet- Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997
- NOMER, Ergin. *Vatandaşlık Hukuku*, 10. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995
- OCAK, A. Yaşar. “Türklerde Fikir ve Düşüncenin Türk Devletlerinin Kurulmasındaki Rolü”, *Tarihte Türk Devletleri*, C.I, A.Ü. Rektörlüğü Yayınları, 1987
- OKANDAN, Recai Galip. *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İ.Ü.H.F. yayınları, İstanbul, 1952

- _____ ; *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İ.Ü.H.F. yayınları, 1959
- _____ ; “Devletin Fiziki Unsuru”, *İ.Ü.H.F.M.*, C.XIV, S.1–2, 1948
- _____ ; *Roma Amme Hukuku*, İ.Ü.H.F. yay., 1944
- ONGUNSU, A.H. “Tanzimat ve Umumi Amillerine Bir Bakış”, *TANZİMAT*, C.I, S. 6–7
- OPPENHEIMER, Franz. Devlet, Çev.: ŞENEL Aleaddin, SABUNCU Yavuz, 2. Baskı, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997
- ORTAYLI, İlber. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, S.32, 1986
- OSMANOĞLU, Cihan. “Ziya Gökalp ve Atatürk’ün Millet Anlayışlarına Bir Bakış”, İ.Ü., *Cumhuriyetin 75. yılı Armağanı*, 1999
- ÖZBUDUN, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Beta Yayınevi, 1986, s.59
- ÖZÇELİK, Selçuk. *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C.II, İ.Ü.H.F. yayınları, 1976
- _____ ; *Esas Teşkilat Hukuk Dersleri: Türkiye’nin Siyasi Müesseseleri*, İ.Ü.H.F.yayınları, 1982
- _____ ; “İslam’da Devlet Müessesesinin İnkışafı”, *İ.Ü.H.F.M.*, C.XX, S.1–4, , 1954
- ÖZDEMİR, Mehmet N. *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1989
- _____ ; *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1992

- ÖZTÜRK, Kazım. *İzahlı, Gerekçeli, Ana Belgeli ve Maddelere Göre tasnifli Bütün Tutanakları ile T.C. Anayasası*, C.II, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1966
- PIERSON, Christopher. *Modern Devlet*, Çev.: HATTATOĞLU Dilek, İstanbul, Çivi yazıları Yayınları, 2000
- PRITSCH, Erich. *İslam'da Devlet Fikri*, Çev.: ANSAY S. Şakir, A.Ü.S.B.F.D., C.I,S.1-4, 1943-1946
- SATAN, Ali. “Atatürk ve Uluslararası-Uluslarüstü Siyasi Birlikler”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005
- SEVİĞ, Muammer Raşit. *Devletler Hususi Hukuku*, C.I, İ.Ü.H.F. yayınları, 1937
- SOYSAL, Mümtaz. *Anayasanın Anlamı*, 9. Bası, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992
- _____ ; *Hukuku Hususiye-i Düvel*, İstanbul, İlhami Matbaası, 1930
- TANERİ, Aydın. *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul, MEB Yayınları, 1997
- TANİLLİ, Server. *Devlet ve Demokrasi*, 2. Bası, İstanbul, Say Kitapçılık, 1981
- TANÖR, Bülent. “Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model”, İ.Ü., *Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı*, İstanbul, 1999
- _____ ; “Çağdaş Anayasal Düzen ve T.C. Anayasası”, *Tarih ve Demokrasi/T.Z. Tunaya'ya Armağan*, İstanbul, Cem y.evi,1992
- _____ ; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999

- _____ ; *Türkiye 'de Kongre İktidarları (1918–1920)*,
İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998
- TANÖR, B. , YÜZBAŞIOĞLU, Necmi. *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001
- TEMO, İbrahim. *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılabi Milliye Dair Hatıratım*, İstanbul, Sadeleştirilmiş Yeniden Basım, Arba Yayınları, 1987
- TEZİÇ, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 1991
- TİKVEŞ, Özcan. “Eski Yunan'da Devlet Anlayışı”, *İ.Ü.H.F.D*, C.XXXV, S.1–4, 1970
- TOLUNER, Sevin. *Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi*, Göz. Geç. 4. Bası, İstanbul, Beta Yayınevi, 1989
- TOPLU, Abdülhadi. *Anayasa'da Milliyetçilik Mücadelesi 27 Mayıs'ın ve Kurucu Meclis'in Perde Arkası*, Ankara, Töre- Devlet Yayınevi, 1976
- TUĞ, Salih. *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri* “Habilitasyon Çalışması”, İ.Ü.E.F. yayınları, 1968
- TUNAYA, Tarık Zafer. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960
- _____ ; *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 4. Bası İ.Ü.H.F. yayınları, 1980
- TUNÇAY, Mete. “1293 Kanun-i Esasisi'nin Son Tadilleri”, *Kanun-i Esasi'nin 100. Yılına Armağan*, A.Ü.S.B.F. yayınları, 1978
- TURAN, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1980
- _____ ; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969

- TURAN, Şerafettin. *Devrim Tarihi*, C.II, Ankara, Bilgi Yayınları, 1992
- TÜRKDOĞAN, Orhan. *Atatürk'te Milli Devlet Anlayışı*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1981
- ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*, Göz.Geç. 7.Baskı, Ankara, Savaş Yayınları, 1993
- VERSAN, Vakur. “Tarihte Türklerin İslam Kamu Hukuku’na Katkıları”, *Onar Armağanı*, İ.Ü.H.F. yayınları, 1977
- YÖRÜK, A. Kemal. *Devletler Hususi Hukuku*, Birinci Kitap, İstanbul, Tan Matbaası, 1995
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi. “2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, Yıldızhan YAYLA’ya Armağan, İstanbul, G.Ü. yayınları, 2003
- ZÜRCHER, Erik Jan. “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, Der.: KARPAT Kemal H., Çev.: TANER Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004

ÖZGEÇMİŞ

17.07.1975 yılında İzmit'te doğdum. Ortaöğrenimimi Üsküdar Kız Lisesi, yükseköğrenimimi ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladım. Staj eğitiminin ardından 2002 yılında avukatlığa başladım. 2003 yılında Marmara Üniversitesi'nde Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine alındım. Halen serbest avukatlığa devam etmekteyim.